

OTROCTVÍ

VÁLEČNÉ ZLOČINY A ZLOČINY PROTI LIDSKOSTI

MEZINÁRODNÍ SPRAVEDLNOST

DEMOKRATICKÝ A AUTORITÁŘSKÝ STÁT

ROVNOST A DISKRIMINACE

MIGRACE A PRÁVO AZYLU

SVOBODA MÉDIÍ

skripta DĚJINY, FILM A LIDSKÁ PRÁVA

Dějiny, film a lidská práva je vzdělávací projekt společnosti Člověk v tísni. Hlavním cílem je zpřístupnit lidskoprávní dokumentární filmy vysokoškolským studentům, umožnit využívání dokumentárních filmů s lidskoprávní problematikou ke vzdělávacím účelům a přispět tak k reflexi problematiky porušování lidských práv v historické perspektivě.

Projekt Dějiny, film a lidská práva byl podpořen nadací Stiftung EVZ.

Obsah

Obsah	3
Úvod	5
Autoři	7
Otroctví	9
Historická část	9
Lidskoprávní část	15
Filmy	19
<i>Bílé maso / Sex Slaves</i>	19
<i>Bílý král, červený kaučuk, černá smrt / White King, Red Rubber, Black Death</i>	19
Ochrana před genocidou	21
Historická část	21
Lidskoprávní část	29
Filmy	33
<i>Mrtví jsou naživu / The Dead Are Alive – Eyewitness in Rwanda</i>	33
<i>Pláč z hrobu / A Cry from the Grave</i>	33
<i>Sedm světél</i>	33
Válečné zločiny a zločiny proti lidskosti	35
Historická část	35
Lidskoprávní část	45
Filmy	51
<i>Čečenská ukolébavka / Chechen Lullaby</i>	51
<i>Dětszí vojáci / Child Soldiers</i>	51
<i>Proč zabili své sousedy? / Why Did They Kill Their Neighbors?</i>	51
Znásilnění jako válečný zločin	53
Historická část	53
Lidskoprávní část	63
Filmy	69
<i>Kongo: Hluboké ticho / The Greatest Silence: Rape in the Congo</i>	69
Mezinárodní spravedlnost, pravda a smíření	71
Historická část	71
Lidskoprávní část	81
Filmy	87
<i>Případ Pinochet / The Pinochet Case</i>	87
<i>Specialista / The Specialist</i>	87
<i>Zúčtování / The Reckoning</i>	87
Ochrana proti mučení a svévolnému zadržování	89
Historická část	89
Lidskoprávní část	97
Filmy	101
<i>Taxi na temnou stranu / Taxi to the Dark Side</i>	101

Demokratický a autoritářský stát: Pracovní tábory	103
Historická část	103
Lidskoprávní část	111
Filmy	115
<i>Kauza Uherské Hradiště</i>	115
<i>Masakr na Švédských šancích</i>	115
<i>Příběhy z Jodoku / Yodok stories</i>	115
<i>Severní Korea, jeden den života / North Korea, A Day in the Life</i>	117
Demokratický a autoritářský stát: Svoboda slova, shromažďování a pohybu	119
Historická část	119
Lidskoprávní část	127
Filmy	133
<i>Barmský VJ / Burma VJ – Reporting from a Closed Country</i>	133
<i>Charta 77</i>	133
<i>Lekce běloruštiny / A Lesson of Belorussian</i>	133
<i>Totální popření / Total Denial</i>	135
Rovnost a diskriminace	137
Historická část	137
Lidskoprávní část	145
Filmy	149
<i>Bílý teror / White Terror</i>	149
<i>Nenávistné pozdravy z Ruska / From Russia with Hate</i>	149
Rovnost a diskriminace: Práva domorodých komunit	151
Historická část	151
Lidskoprávní část	157
Filmy	161
<i>Běž za Louisou / Go to Louisa</i>	161
<i>Choropampa – cena zlata / Choropampa, The Price of Gold</i>	161
<i>Otec, syn a svatý Torum / Father, Son and The Holy Torum</i>	161
Migrace a právo azylu	163
Historická a lidskoprávní část	163
Filmy	171
<i>Barcelona, nebo smrt / Barcelona or Die</i>	171
<i>Pevnost / The Fortress</i>	171
Svoboda médií	173
Historická část	173
Lidskoprávní část	181
Filmy	187
<i>Občan Berlusconi / Citizen Berlusconi</i>	187
<i>Obraz nepřítele / Enemy Image</i>	187
<i>Proklaté karikatury / Bloody Cartoons</i>	187

Úvod

*Hana Kulhánková
ředitelka festivalu
dokumentárních filmů
o lidských právech
Jeden svět*

Vážení příznivci a vážené příznicyně dokumentárního filmu a tematiky lidských práv,

skripta, která se vám právě dostávají do rukou nebo na která se díváte na vašich počítačových obrazovkách, jsou jedním z dílčích výsledků projektu Dějiny, film a lidská práva, který od září roku 2009 organizuje společnost Člověk v tísni. Jsme rádi, že po roce úspěšného fungování tohoto projektu, jehož cílem je začlenit dokumentární filmy do výuky na českých vysokých školách, vznikl tento materiál shrnující výsledky naší dosavadní práce. Věříme, že v něm objevíte mnoho zajímavých informací, ať už studujete, učíte, nebo se prostě zajímáte o problematiku lidských práv a o dokumentární film.

Společnost Člověk v tísni se vedle projektů humanitární pomoci, rozvojových projektů a programů terénní sociální práce velmi důrazně zaměřuje na podporu dodržování lidských práv ve světě a na multikulturní, lidskoprávně osvětové a vzdělávací projekty. Každoročně pořádá Mezinárodní festival dokumentárních filmů o lidských právech Jeden svět, který se za třináct let své existence stal největším festivalem svého druhu v Evropě. Projekt Dějiny, film a lidská práva koresponduje s dlouhodobou snahou festivalu Jeden svět informovat o univerzálním konceptu lidských práv, a ještě důrazněji o různých formách jeho porušování. Právě mnohaletá zkušenost s dokumentárními filmy a také mnohaletá spolupráce se základními a středními školami nás přivedla k myšlence, že je nejvyšší čas předat naše zkušenosti také studujícím a vyučujícím na vysokých školách, aby i tam mohli na vlastní kůži, během svých seminářů, vyzkoušet vzdělávací potenciál dokumentárních filmů a reflektovat tím problematiku porušování lidských práv také skrze historickou perspektivu.

Naší ambicí je přispět ke zkvalitnění výuky na akademické půdě v České republice a doufáme, že k tomu napomohou tato skripta a dokumentární filmy, které skrze projekt Dějiny, film a lidská práva dáváme k dispozici. Skripta jsou rozdělena na dvanáct základních témat. Ke každému z nich jsme vybrali určitý počet dokumentárních filmů, které každé téma svým vlastním způsobem zpracovávají v duchu jednosvětové tradice, v níž je důležitý nejen obsah filmu, ale i forma sdělení. Jedná se o studijní materiál, který pohlíží na problematiku každého tématu ze dvou perspektiv – dějinné a lidskoprávní. Společně s vybranými filmy, které dáváme k širokému využití v rámci vysokoškolské výuky, chceme složit dohromady pestrou mozaiku, která má hodně odstínů, ale pokud od ní odstoupíme, vystoupí z ní její základní myšlenka, a sice snaha dobrat se co nejpoctivějšího a nejpravdivějšího pohledu na skutečnost.

Věříme, že skrze vzdělávání, předávání informací a zkušeností je možné dosáhnout změny. Změny sice pomalé a v krátkém časovém horizontu nepostřehnutelné, v dlouhodobé perspektivě ovšem rozeznatelné. V tomto případě chceme, aby se dokumentární film stal plnohodnotným studijním materiálem a napomohl kvalitnějšímu reflektování lidskoprávních a historických témat na českých vysokých školách. V započaté práci chceme pokračovat a projekt dále vyvíjet a obohacovat. Budeme rádi, když se s námi podělíte o vaše připomínky a názory, kterými se budeme moci inspirovat. Veškeré aktuální informace včetně těchto skript ke stažení, ukázek z filmů, reportáží z vysokoškolských seminářů a dalších informací najdete na webových stránkách <http://www.dejinyfilmalidskaprava.cz>.

Závěrem bych chtěla poděkovat za celý náš tým nadaci Stiftung EVZ za to, že se rozhodla náš projekt finančně podpořit. Bez její pomoci by projekt Dějiny, film a lidská práva nemohl vzniknout.

Děkuji všem za pozornost a přeji mnoho pěkných hodin s filmy a lidskoprávně historickými texty.

PhDr. Jan Cebe přednáší na Fakultě sociálních věd UK, kde dokončuje postgraduální studium v oboru mediální studia. Zaměřuje se především na dějiny českých médií v období 1939–1948 a na oblast propagandy v médiích. Na tato témata publikoval v řadě sborníků a odborných časopisech. Autorsky se též podílel na výstavě Zlaté časy médií, která proběhla v Národním muzeu v Praze v letech 2005–2006.

Mgr. Blanka Čechová, MSt., vystudovala právo na Univerzitě Karlově a tvůrčí psaní na Oxfordské univerzitě. V letech 2005–2006 působila jako právnička u Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku, následně jako členka mise OBSE v Kosovu. V současné době se věnuje psaní a vlastnímu vzdělávacímu projektu na Balkáně. Je autorkou řady odborných i publicistických textů; jako spoluautorka se podílela mj. na publikacích *Rovnost a diskriminace* (C.H. Beck, 2007) a *Komunistické právo – kapitoly z dějin bezpráví* (Mezinárodní politologický ústav MU, 2009).

Mgr. Tereza Hendlová je magistrou v programu Genderová studia na FHS UK. Absolvovala studijní pobyty na nizozemské University of Maastricht (program Globalizace a diverzita) a novozélandské University of Otago (v programu Bioetika). Dále absolvovala kratší studijní pobyty v Indii (V. V. Giri National Labour Institute) a Palestině (An-Najah University). V současné době je doktorandkou v programu Bioetika na 1. lékařské fakultě UK a zabývá se zkoumáním etických aspektů genderové selekce z nelékařských důvodů. Inspiraci čerpá zejména z feministických, postkoloniálních a queer teorií. V rámci doktorského studia absolvovala stáž v Hastings Center ve státě New York, nezávislém výzkumném institutu bioetiky. Vedle studia pracuje jako PR manažerka pro queer filmový festival Mezipatra a také koordinovala pofilmové debaty na 13. ročníku festivalu Jeden svět.

Mgr. Sylva Holubová vystudovala Mezinárodní vztahy na Fakultě sociálních věd UK. Problematicke rozvojových zemí se věnovala již po dobu studia, profesionálně pak od roku 2005 ve společnosti Člověk v tísni, kde pracovala v oddělení humanitární a rozvojové pomoci jako koordinátorka informačních aktivit. Podílela se mj. na vytvoření informačního portálu Rozvojovka.cz či na mezinárodním projektu Stop dětské práci informujícím o situaci pracujících dětí v rozvojovém světě.

Mgr. Ondřej Klípa vystudoval slavistiku (se spec. polština) a etnologii na FF UK a mezinárodní teritoriální studia na IMS FSV UK, od roku 2005 je tamtéž doktorandem. V současné době působí jako vedoucí sekretariátu Rady vlády pro národnostní menšiny na Úřadu vlády ČR a jako pedagog na Vyšší sociálně-pedagogické a teologické škole Jabok. Zabývá se problematikou etnických menšin, multikulturní integrace a nacionalismu, zvláště v regionu středovýchodní Evropy.

Mgr. Jiří Kopal vystudoval Právnickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně. Od roku 1999 působil jako dobrovolník a posléze jako člen v Ekologickém právním servisu. V roce 2002 inicioval založení Ligy lidských práv, byl jejím prvním předsedou a členem do konce roku 2009. Vedle toho vykonával funkci zastupujícího generálního tajemníka pro Evropu a střední Asii v Mezinárodní federaci lidských práv (FIDH) se sídlem v Paříži (červenec 2007 – duben 2010). V současnosti podniká.

PhDr. Michal Kopeček, PhD., v současné době působí jako vedoucí Oddělení pro dějiny demokratické transformace po roce 1989 v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Přednáší také v Ústavu českých dějin FF UK. Mezi hlavní oblasti jeho odborného zájmu patří moderní intelektuální dějiny a nacionalismus ve střední a východní Evropě, dějiny komunismu a demokratické transformace, historie a teorie historiografie. Je autorem řady publikací, mimo jiné monografie *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*, je editorem kolektivní práce *Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989* a jedním z redaktorů sborníků *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu I–V* či *Kapitol z dějin české demokracie po roce 1989*.

Mgr. Markéta Křížová, PhD., vystudovala etnologii a historii na FF UK, působí jako docentka ve Středisku iberoamerických studií FF UK. Zabývá se problematikou indiánských kultur Nového světa a koloniálními dějinami Ameriky, především vztahy původních obyvatel a Evropanů a také dopady setkání s americkou realitou na evropské vnímání sebe sama. Vydala odborné monografie *Ideální město v divočině* (2007) a *The Strength and Sinews of This Western World...* (2008); popularizační knihy *Aztékové* (2005), *Inkové* (2006), *Haiti* (2009) a *Domínikánská republika* (2010). Připravuje knihu o moderním otroctví.

Mgr. Pavel Uhl, PhD., advokát a politolog působící v Praze. Vedle svého zaměstnání v advokátní kanceláři dlouhodobě spolupracuje se společností Člověk v tísni. V letech 2004–2009 působil jako pozorovatel prezidentských či parlamentních voleb na Ukrajině, v Bělorusku, Gruzii a Moldavsku v rámci mise OBSE. Ve své vědeckovýzkumné práci se zabývá veřejným právem, lidskými právy, mezinárodními vztahy, geopolitikou. Svůj zájem zaměřuje na oblast střední Asie. Má za sebou bohatou publikační činnost, a to jak v odborných sbornících, tak v časopisech.

Mgr. Filip Tesař vystudoval etnologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, v současné době studuje postgraduálně politologii na Západočeské univerzitě. Od roku 1990 se zabývá nacionalismem, konflikty a postkomunistickou transformací na Balkáně, dějinami Balkánu a etnickými konflikty obecně. Prováděl řadu terénních výzkumů zejména v Bosně a Hercegovině a v Kosovu. V minulosti působil i jako novinář, spolupracovník společnosti Člověk v tísni a pracovník Ministerstva zahraničí ČR.

Doc. PhDr. Václav Veber, historik. Kmenové pracoviště: Ústav historických věd, Filozofická fakulta, Univerzita Pardubice. Zabývá se nejnovějšími dějinami, speciálně dějinami Ruska a Sovětského svazu (poslední tituly: *Komunistický experiment v Rusku 1917–1991 aneb Malé dějiny SSSR*, Set out, Praha 2001; *Leninova vláda – Rusko 1917–1924*, Triton, Praha 2003, *Stalinovo impérium – Rusko 1924–1953*, Triton, Praha 2003; je spoluautorem *Dějiny Ruska*, NLN, Praha 2010), dějinami Evropské unie (*Dějiny sjednocené Evropy*, NLN, Praha 2009) a nejnovějšími dějinami ČSR (*Osudové únorové dny 1948*, NLN, Praha 2008), publikuje v časopisech *Slovanský přehled* a *Paměť a dějiny*.

PhDr. Kateřina Werkman, MRes., je absolventkou oboru mezinárodní vztahy na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy a oboru válečná studia na King's College v Londýně. V současné době je externí doktorandkou na katedře mezinárodních vztahů FSV UK. Ve své dizertační práci zkoumá úlohu tradičních institucí a mechanismů řešení konfliktu v procesu usmíření a obnovy válkou zničených komunit v Sieře Leone. Dlouhodobě se věnuje především problematice ozbrojených konfliktů a postkonfliktních společností v subsaharské Africe.

Otroctví

Doc. Markéta Křížová,
Ph.D.

Otroctví v moderní době

Otroctví – dědičné zbavení lidského jedince všech práv i možnosti rozhodovat o sobě samém – je fenomén starý jako lidstvo samo. Někteří antropologové pro ně používají výraz „sociální smrt“. Otrok má formálně postavení věci, kterou je možné prodat či zlikvidovat. Není chráněn zákony, není způsobilý k právním úkonům.

Na práci otroků stálo antické Řecko a Řím. V evropském středověku ustoupilo do pozadí, právně ale nebylo nikdy popřeno a také křesťanská církev je přijímala jako součást bohem daného řádu. Přetrvalo především ve Středomoří, v oblastech bojů křesťanů s muslimy, a revitalizovalo se v době zámořské expanze evropských států (15.–19. století).

Když Portugalci kolonizovali ostrovy v Atlantiku – Madeiru, Kapverdy a São Tomé –, zjistili, že jsou velmi vhodné pro pěstování cukrové třtiny. Práce na třtinových plantážích byla ale fyzicky velmi náročná, proto byli třeba otroci. Ale v době končící *reconquisty*, tedy znovudobývání Iberského poloostrova z rukou muslimů, možností pro získávání otroků na evropském kontinentu ubývalo. Proto Portugalci obrátili pozornost k subsaharské Africe. Zde bylo otroctví běžné a černí otroci se objevovali ve Středomoří již v antice. Portugalci brzy zjistili, že podnikat vlastní nájezdy na pobřežní osady je méně efektivní než napojit se na stávající obchodní systémy.

Portugalští obchodníci dodávali černé otroky mimo jiné do Španělska. Odsud se instituce otroctví i její využití při pěstování cukrové třtiny a později dalších plodin na plantážích přeneslo do Ameriky. Španělé sice na karibských ostrovech i ve Střední Americe experimentovali také se zotročováním místních obyvatel, rychlý úbytek domorodců v důsledku epidemií evropských chorob je ale donutil využívat výhradně černé Afričany.

Zpracování tropických plodin dovážených z Ameriky podněcovalo technologickou inovaci a kvantitativní nárůst tovární výroby na starém kontinentu. Stejně rychlý byl i rozvoj peněžního podnikání, úvěrového a pojišťovacího hospodaření, lodní dopravy, reklamy atd.; tím spíše, že většinu plantážní produkce představovalo v zásadě „nepotřebné“ zboží – pochutiny, dodávající i spotřebitelům z nižších tříd zdání luxusu. Ztělesněním nového stylu podnikání, úzce svázaného s koloniální expanzí, se stal tzv. trojúhelníkový obchod. V Africe se za evropské zboží – kovové předměty, bavlněné a vlněné látky, střelné zbraně, alkohol – nakupovali otroci pro americké plantáže; odsud se lodě naplněné koloniálními surovinami vracely do Evropy, aby předaly své zboží stále početnějším zástupům průmyslových dělníků.

Moderní otroctví bylo vůči svým obětem stejně brutální a dehumanizující jako otroctví antické, v jednom klíčovém aspektu se však od něj lišilo. Nevzniklo jako reakce na aktuální nedostatek pracovních sil ani nebylo výsledkem dlouhodobého válečného stavu. Stalo se nástrojem a zároveň podněcovatelem expanze, prostředkem k rozšiřování moci a vlivu evropských metropolí na úkor zbytku světa – a vlastně i na úkor vlastního obyvatelstva. Rozvoj konzumerizmu totiž činil z obyvatel nově budovaných industriálních center poslušné nástroje v procesu transformace evropského hospodářství.

Revitalizace otroctví sehrála významnou roli také v procesu formování společné „evropské“ identity, jenž se v období raného novověku rozvíjel paralelně s procesem formování identit národních. Můžeme diskutovat o tom, zda výrazně rasový charakter amerického otroctví způsobila náhodná shoda okolností (dostupnost otroků v Africe, úbytek amerických indiánů), nebo zda byl důsledkem negativního pohledu na Afriku, hluboce zakořeněného v evropské tradici. Již ve středověku se objevuje argument zdůvodňující otroctví černochoů buď Kainovým prokletím, nebo prokletím Kenaana, Noemova vnuka (poté, co se praotec Noe v opilosti zneuctil a dostalo se mu posměchu nejmladšího syna Cháama, totiž uvalil kletbu na jeho potomky, Gn 9, 20–25).

Kenaanovo prokletí naopak nebylo vztahováno na americké domorodce. Naopak, již v první polovině 16. století se v iberském prostředí zformovala početná skupina odpůrců otroctví indiánů (známou postavou byl dominikán Bartolomé de Las Casas). Historikové dlouho debatují o důvodech odlišného zacházení se zámořskými „divochy“. Hlavním důvodem patrně bylo to, že plošné zotročování domorodců by ohrozilo bezpečnost a stabilitu amerických kolonií. Zato v Africe se ambice Evropanů až do konce 18. století omezovaly na pobřeží a lokální důsledky

zotročování nepoškozovaly jejich zájmy. Indiáni byli navíc novým a nezvyklým prvkem morálních úvah evropských teologů a právníků. Počínaje Kolumbovými dopisy jim byla přisouzena role protagonistů ideální společnosti na počátku věků. Zato Afrika a její černí obyvatelé nikdy nezmizeli z povědomí Evropanů, byli důvěrně známými „cizinci“; oproti tomu byla Afrika v očích evropských komentátorů jednoznačně ztotožňována s islámem. A konečně také fyzická odlišnost černochů od Evropanů byla jednoznačná. To ostatně ukazuje i výraz, kterým byli v různých jazycích označováni: *negro*, *noir*. Ve středověku se mnohé negativní stereotypy vázaly na černou barvu (peklo, ďábel, špína, hřích). Na druhé straně v křesťanské tradici existovaly také pozitivní obrazy černochů – tmavé pleti byl jeden z biblických tří králů, stejně jako sv. Maur nebo „černá královna“ Belakane v rytířském románu o Parcivalovi. Negativní konotace tedy nebyly automatické; je ale logické, že zahájení masivního obchodu s otroky během 16. století posílilo záporný obraz černého Afričana v evropském diskurzu.

Úměrně s degradací černocha posilovalo vědomí sounáležitosti „bělochů“ bez ohledu na jazyk, víru nebo národnost. Koncept „rasy“, tak jak se vytvořil během novověku v reakci na postupné prozkoumávání zámořských území, předpokládal zásadní rozdíly mezi jednotlivými větvemi lidského rodu. Paralelně se v Evropě formoval i koncept „svobody“ politické i náboženské, svobody jedince ve smyslu volnosti pohybu, práva prodávat svou pracovní sílu, práva na život i na osobní štěstí. Tento unikátní produkt evropské modernizace se ovšem stal korporativním privilegiem „bílé“ rasy.

Berlin, I. *Many Thousands Gone: The First Two Centuries of Slavery in North America*. Cambridge / London: 1998.

Finley, M. I. *Ancient Slavery and Modern Ideology*. New York: 1980.

Foner, L., Genovese E. (eds.). *Slavery in the New World: A Reader in Comparative History*. Englewood Cliffs: 1969.

Mintz, S. W. *Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History*. New York: 1985.

Patterson, O. *Slavery and Social Death: A Comparative Study*. Cambridge, Mass. / London: 1982.

Cena pro Afriku

Jakou cenu za prosperitu a sebevědomí Evropy zaplatila Afrika? Okamžitým důsledkem obchodu s otroky bylo masivní vyliďňování některých oblastí. Jeho rozsah ovšem vzhledem k nedostatku pramenů nelze přesně určit. Zjišťovat, kolik osob bylo dopraveno na americké území, můžeme vzhledem k tomu, že se v jednotlivých přístavech vedla podrobná evidence tohoto „zboží“ podléhajícího dani. Zůstane ale otázkou, kolik lidí zahynulo během nájezdů afrických otrokářů na osady, cestou k pobřeží a během plavby přes Atlantický oceán (neboť zde úmrtnost kolísala mezi 10 a 50 %). Jen během 16.–18. století bylo přes Atlantický oceán převezeno nejméně deset milionů černochů. Ztráty na území Afriky musely být nejméně dvojnásobné. Vzhledem k tomu, že v 15. století žilo v subsaharské Africe kolem 100 milionů lidí, znamenalo to zásadní úbytek, k němuž navíc musíme připočítat hluboké hospodářské a sociální změny podnícené hospodářstvím založeným na obchodu s lidmi.

Toto si uvědomovali už kritikové otrokářství na počátku 19. století (*abolicionisté*). Jejich následovníci dodnes prohlašují otrokářství za jediný nebo za zcela dominantní důvod problémů v Africe moderní doby. Naproti tomu antiabolicionistická propaganda argumentovala, že k masivnímu zotročování docházelo v Africe ještě před příchodem Evropanů v důsledku mezietnických sporů a válek. Zastánci tohoto směru zdůrazňují aktivní roli afrických překupníků v obchodě s otroky a jsou přesvědčeni, že Afrika celkově ze svého začlenění do atlantického systému profitovala. Pravda je, že s narůstajícím zájmem Evropanů o černé pracovníky vznikaly u západního i východního pobřeží Afriky predátorské státy, které cíleně vedly války s vnitrozemskými etniky s výlučným cílem získat zajatce, případně docházelo k „chování“ otroků za účelem prodeje ve zvláštních „chovných stanicích“.

Na druhé straně byl obchod s otroky jen jednou stránkou komplikovaného zapojení Afriky do světového systému. V 16.–19. století se v Africe rozšířila znalost pěstování nových plodin importovaných z Ameriky, především kukuřice a manioku. Existují demografické modely, které tvrdí, že se díky těmto novým potravinám – jejichž znalost byla nepřímým důsledkem otrokářství – více než vyrovnaly ztráty způsobené obchodem s otroky. Jedním dechem autoři těchto modelů dodávají, že jejich snahou samozřejmě není bagatelizovat utrpení jedinců, kteří se dostali do otroctví. Mimo to se sice Afričané do obchodu s lidmi zapojovali více či méně dobrovolně a zejména zpočátku si zachovávali poměrně široký manévrovací prostor; v dlouhodobé perspektivě se ale dostávali do závislosti na evropských překupnících a na jejich zboží. Proto také znamenalo překotné ukončení obchodu s otroky na počátku 19. století pro mnohá africká společenství obrovský šok a vedlo k dlouhodobé politické, společenské a hospodářské destabilizaci celého regionu.

Curtin, Philip. *Economic Change in Precolonial Africa: Senegambia in the Era of the Slave Trade*. Madison: 1975.

Manning, Patrick. *Slavery and African Life: Occidental, Oriental, and African Slave Trades*. Cambridge / New York: 1990.

Boje za zrušení obchodu s otroky a otroctví

Před rokem 1750 panovala v Evropě představa, že koloniální otroctví je základnou pokroku, prosperity mateřské země a že otrokům samotným otevírá cestu k „civilizaci“. Nicméně brzy se objevily i názory opačné: otroctví nejen narušuje přirozená práva Afričanů a odporuje „slušnosti“, ale také poškozuje zájmy samotných majitelů otroků. Již od 16. století duchovní všech vyznání odsuzovali otroctví jako nelidské a neslučitelné s křesťanskou morálkou. V roce 1681 byli v Havaně zatčeni dva kapucíni za to, že veřejně kázali proti otroctví a hrozili neudělením svátosti rozhrěšení otrokářům. Roku 1758 výroční setkání kvakerů ve Filadelfii vyhlásilo, že žádný křesťan nemůže vlastnit otroka, aniž ohrožuje svou spásu, a v roce 1761 londýnští kvakeri vyloučili ze svého středu všechny, kdo odmítli propustit své otroky. Ideál osmnáctého století, tak jak jej představovaly náboženské a filozofické spisy, v sobě zahrnoval soucit s lidským utrpením. Právý muž si měl uvědomovat, že rozum a národní zájem nemohou být rozvíjeny na úkor neštěstí bližního. V roce 1760 navíc skotský právník George Wallace vyjádřil názor, že lidské bytosti nemohou být předmětem obchodu. „Proto žádný z těchto nešťastníků, nazývaných otroky (...) nikdy neztratil svou svobodu; nemohl ji ztratit, jeho vládce s ní nemůže disponovat. Prodej byl ipso jure neplatný... Jakmile vstoupí na území, jehož soudci nezapomněli na svou lidskost, je jejich povinností připomenout si, že i on je mužem, a prohlásit jej za svobodného.“ Tato pasáž byla později převzata editory francouzské *Encyklopedie*.

Svou roli hrálo i poznávání a kolonizace Afriky. V roce 1796 Mungo Park během cesty podél řeky Níger jako první Evropan vůbec putoval s karavanou otroků a barvitě popsal utrpení zajatců. Mimo to otroctví nebylo zcela kompatibilní s osvícenskou představou člověka nadaného svobodnou vůlí (jakkoli se zde uplatňovaly i názory odvozené od antických stoiků o „svobodě vzít si život“ a „pravé vnitřní svobodě“). Zároveň ale osvícenská věda převzala a posilovala představu o intelektuální a fyzické nedostatečnosti černé rasy a hlásala nutnost jejího podrobení intelektuálně schopnějším Evropanům. Jednoznačný nebyl ani postoj církvi. V bibli bylo možné nalézt argumenty pro otroctví i proti němu. Křesťanská teologie ještě v 18. a 19. století rozlišovala duchovní rovnost pánů a otroků před Kristem a světskou podřízenost. Posilování křesťanského svědomí a intelektuální rozvoj by tedy samy o sobě jistě nestačily podnitit tak zásadní proměnu evropské společnosti.

Lze předpokládat, že zrušení obchodu s otroky a později i otroctví v atlantickém prostoru úzce souviselo s rozvojem industriálního kapitalismu – tedy s transformací, k níž významně přispělo samo koloniální otroctví. Obchod s otroky ztělesňoval monopol charakterizující první fázi koloniální expanze a stával se obtížným v situaci dozrávajícího kapitalismu, „kapitalismu volné soutěže“. Už v 18. století tvrdili liberální ekonomové (na prvním místě Adam Smith), že otrok je ze své podstaty nákladnou a neefektivní pracovní silou, neboť sám není motivován k aktivitě a pán musí zajišťovat jeho potřeby. Jak pokračovala zámořská expanze a kolonizace dalších regionů, bylo možné získávat stejné produkty (cukr, bavlnu, indigo) levněji než v Americe, která ale měla u metropolitních odběratelů přednostní práva zajištěna monopolem.

Historik Eric Williams proto dospěl k přesvědčení, že abolicionistické hnutí na počátku 19. století přímo financovali a organizovali britští průmyslníci, usilující o expanzi do Indie. Pokusili se zničit plantážníky v Karibiku tím, že je zbavili pracovní síly. Ať už dáme za pravdu Williamsovi, nebo jeho četným kritikům, musíme zároveň připomenout, že abolicionistické hnutí ztělesňovalo i další zásadní přelom, jímž na prahu novověku prošla evropská společnost. Bylo první široce založenou veřejnou kampaní opírající se o tisk a petice zasílané zákonodárcům. Otroctví se často stávalo jen zastřešujícím tématem pro debatu nad zcela odlišnými problémy (jedním z nich bylo i hnutí za politická práva žen). Samozřejmě jen těžko rozhodneme, zda byl některý z těchto faktorů klíčový. V každém případě dal jejich souběh nakonec vzniknout všeobecnému přesvědčení, že otroctví je neproduktivní, nebezpečnou a nemorální institucí. Na dominantním hospodářském, politickém i kulturním postavení Evropanů v amerických koloniích a ve zbytku světa se ale nic nezměnilo. Bariéry v podobě rasových předsudků přetrvaly i poté, co bylo otroctví zrušeno. Jsou dodnes jedním z nejvýznamnějších dědictví – nebo spíše břemen – doby zámořských objevů a kolonizace.

Doc. Markéta Křížová,
Ph.D.

Drescher, S. *Capitalism and Anti-Slavery: British Mobilization in Comparative Perspective*. London: 1986.

Williams, E. *Capitalism and Slavery*. London: 1944.

Tábory nucených prací v moderní době

Tzv. „moderní otroctví“, se kterým se jak evropská, tak současná světová civilizace setkala ve 20. století, je otroctví, které vyprodukoval totalitní teroristický stát. Postupně, z důvodů rasových nebo třídních, zavíral některé své občany do vězeňských zařízení a koncentračních táborů, které sloužily nejen k likvidaci protivníků režimu, ale i k jejich využívání jako nejlevnější pracovní síly. Učinil je zcela bezprávnými osobami, vydanými na milost a nemilost svým trýznitelům. I když byl teroristický totalitarismus v některých zemích svého působení již odsouzen, stále ještě existují státy a režimy, které tento typ otroctví praktikují.

Označování obětí nucených prací za „otroky“ zároveň není zcela přesné v tom smyslu, že ačkoli práce zde byla velmi těžká a vězni ztráceli většinu lidských práv, jejich status nebyl dědičný a přísně vzato ani doživotní. Do vnímání sovětských gulagů či nacistických koncentračních táborů jako „otroctví“ se tak spíše promítá odmítavý postoj evropské společnosti moderní doby k omezování osobní svobody a jednoznačně negativní vnímání slova „otrok“ (antiteze všeho, co charakterizuje moderního, svobodného člověka) ustavená v době osvícenství.

Více viz text doc. PhDr. Václava Vebera, CSc., Demokratický a autoritářský stát: Pracovní tábory.

Otázkové okruhy:

- Lze se s dědictvím otroctví zcela vyrovnat? Odsoudit je z moderních pozic je snadné, ale jak se vyrovnat se skutečností, že v době, kdy bylo praktikováno, plně odpovídalo dobovým morálním a právním kritériím?
- Africké společnosti dnes hlasitě odsuzují otroctví jako produkt evropské kolonizace. Jak se ale vypořádat se skutečností, že to byli Afričané, kdo dodával černé otroky evropským překupníkům? A kdo má dnes nárok na odškodnění – jakákoli osoba černé pleti, obyvatel afrických zemí, potomek černého otroka ve Washingtonu a St. Louis bez ohledu na své současné společenské postavení?
- V čem spočívá hlavní význam boje proti otroctví v první polovině 19. století?

Dětská práce a otroctví

Celosvětově pracuje 218 milionů dětí, což představuje každé sedmé dítě na světě (údaj Mezinárodní organizace práce, 2006). Polovině z nich není ještě 12 let a třem čtvrtinám ani 15 let. Tyto děti zanedbávají školní docházku nebo nechodí do školy vůbec (což je asi 72 milionů dětí). 69 % dětí pracuje v zemědělství, 22 % ve službách (prodej zboží, práce v restauracích) a 9 % v průmyslu (těžba, tovární výroba). Za dětskou práci lze považovat i běžnou situaci, kdy dívky celodenně pečují o své mladší sourozence místo toho, aby chodily do školy. Dívky jsou často také posílány do majetnějších rodin na práci v domácnosti. V situaci, kdy je dětská práce považována společností za normální jev, ji i děti berou jako normální, a pracují tedy většinou dobrovolně. V jiných případech za děti rozhodli rodiče či příbuzní. V nejhorších případech se děti stávají obětmi obchodu s lidmi.

K zamyšlení:

- V jakých zemích je podle vás dětská práce nejvíce rozšířena? Zná mezinárodní právo účinné postihy pro případ, že některá země soustavně a rozsáhle porušuje práva dětí?
- Jakým způsobem lze zjistit, jestli společnost, která vyrobila oděv, který nosíme, nebo potraviny, které konzumujeme, nevyužívá v některé fázi výrobního řetězce dětskou nebo otrockou práci?

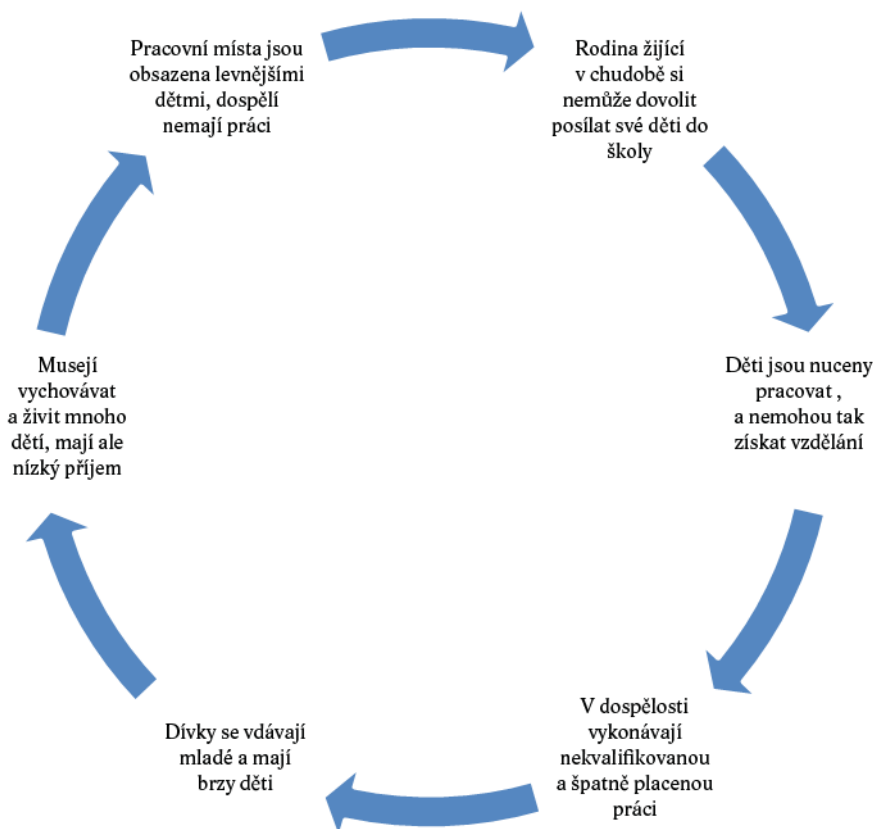
Několik věcných poznámek: Otroctví, dětská práce a mezinárodní právo

Dětská práce zahrnuje všechny formy práce, které jsou vykonávány dětmi mladšími 18 let (nebo 17 let podle zákonodárství dané země) a které jsou škodlivé pro jejich psychické i fyzické zdraví a vývoj a brání jim ve školní docházce bez ohledu na to, zda dítě za tuto práci dostává mzdu. Dětský fond OSN (UNICEF) k této definici dodává ještě počet hodin, kterou tato práce trvá v závislosti na věku dítěte a typu práce – např. pro děti do 11 let je to 1 hodina práce za mzdu týdně či 28 hodin týdně práce v domácnosti.

Dětská práce a chudoba jsou spojené nádoby. Práce dětí negativně ovlivňuje celkovou zaměstnanost dospělých, mzdy a pracovní podmínky – děti totiž dostávají za svou práci daleko nižší mzdu, než kolik by dostával dospělý pracující. Další souvislosti dětské práce a chudoby jsou patrné ze schématu na následující straně.

Za dětskou práci naopak nelze považovat, pomáhá-li dítě po škole na poli či v domácnosti a tato práce nenarušuje jeho psychické a fyzické zdraví a vývoj.

Úmluva o nejnižším věku pro vstup do zaměstnání (Minimum Age Convention) byla přijata členy Mezinárodní organizace práce v roce 1973. Úmluva zavazuje signatářské země k „provádění vnitrostátní politiky, která zajistí účinné odstranění dětské práce a postupné zvyšování nejnižšího věku pro vstup do zaměstnání či výkon práce na úroveň slučitelnou s co nejlépejším tělesným a duševním rozvojem mladistvých“. Česká republika úmluvu ratifikovala k 26. 4. 2007. *Mezinárodní úmluva o zákazu a opatřeních k odstranění nejhorších forem dětské práce* byla přijata v rámci Mezinárodní organizace práce v roce 1999. Úmluvu ratifikovalo již 163 zemí světa, včetně České republiky, pro niž Úmluva vstoupila v platnost 19. 6. 2002. *Úmluva OSN o právech dítěte* platí od roku 1990. Přiznává dítěti právo na ochranu před hospodářským vykořisťováním a před vykonáváním jakékoli práce, která může být pro něho nebezpečná nebo bránit jeho vzdělávání nebo která by škodila zdraví dítěte nebo jeho tělesnému, duševnímu, duchovnímu, mravnímu či sociálnímu rozvoji (čl. 32). Konečně Rozvojové cíle tisíciletí (*Millennium Development Goals – MDGs*), přijaté v roce 2000 všemi členskými státy OSN na tzv. Summitu tisíciletí, jsou závazky ke snížení globálního rozšíření chudoby, hladu a dalších rozvojových cílů. Cílem číslo dvě je zajistit základní vzdělání pro všechny chlapce a dívky na světě do roku 2015. Toho je možné dosáhnout pouze tehdy, bude-li odstraněna dětská práce.

Koloběh chudoba – nedostatek vzdělání – dětská práce

Otroctví je dnes prakticky ve všech zemích světa zakázané a stíhá jej i mezinárodní právo. Leckde na světě ale přetrvává otroctví do současnosti. V africkém Nigeru se podle odhadů rodí až 8 procent obyvatel do rodin, které jsou ve vlastnictví jiného klanu či kmenu. Jedná se převážně o černošské rodiny sloužící pod arabskými pány. Otroctví přetrvává i v Mauritanii, Mali a Súdánu.

Obchod s lidmi – novodobé otroctví. Podle odhadů mezinárodních organizací je na celém světě ročně obchodováno minimálně 2,45 milionu osob. Jsou drženy pomocí psychického či fyzického nátlaku a nuceny k práci, kterou by dobrovolně nevykonávaly, a v podmínkách, které by pro ně byly za běžných okolností nepřijatelné. Za práci často nedostávají žádnou nebo jen velmi nízkou mzdu či musejí pracovat dlouhé hodiny bez možnosti odpočinku.

Obchodníci s lidmi nejčastěji zneužívají ženy a děti k poskytování sexuálních služeb. Obchodování s lidmi má také další formy, např. zneužívání a nucení lidí k práci v zemědělství, továrním průmyslu, k žebrání, k práci v domácnostech či obchodování se ženami za účelem sňatku. O obchodování s lidmi se často mluví jako o novodobém otroctví, a to proto, že jsou porušována základní lidská práva obchodované osoby; ta se nemůže svobodně pohybovat a rozhodovat sama o sobě.

Nedůstojné pracovní podmínky. Otročským podmínkám se dnes mnohdy blíží pracovní podmínky v továrnách (tzv. *sweatshopech*) v některých asijských zemích. Zaměstnanci továren nemají de facto jinou volbu než tyto podmínky přijmout, neboť nemají jinou možnost výdělků. I když jsou svobodní, jsou závislí na libovůli svých zaměstnavatelů.

Úmluva o otroctví byla sjednána v roce 1926 v rámci Společnosti národů. Státy, které se staly smluvními stranami této úmluvy, se zavázaly zabraňovat obchodu s otroky, potlačovat ho a usilovat o postupné a co nejrychlejší úplné potlačení otroctví ve všech jeho podobách. *Všeobecná deklarace lidských práv* pak v článku 4 stanoví, že nikdo nesmí být držen v otroctví nebo nevolnictví, a zakazuje všechny formy otroctví a obchodu s otroky.

Otázkové okruhy:

Některé mezinárodní organizace se zaměřují primárně na odstranění nejhorších forem dětské práce, a tak práci např. na rodinných farmách či v domácnosti, i na úkor školní docházky, de facto tolerují. Je to podle vás dobrý způsob řešení této problematiky?

Jako řešení problému nucené a dětské práce v továrnách se nabízí bojkot takto vyrobených produktů. Sami zaměstnanci se ale často staví proti. Jaké jsou podle vás jejich argumenty? Myslíte si, že bojkot může být řešením?

Některé obchodní společnosti podporují „*earn-and-learn*“ programy, ve kterých kloubí práci a školu – dopoledne mladí lidé od 15 let pracují a odpoledne se vzdělávají. Může takové schéma podle vás fungovat? Jaká může mít rizika?

K diskusi:

- 1) Zamyslete se nad následujícími situacemi z hlediska etiky a práva:
  - Čtrnáctileté dítě – sirotek – pracuje tři dny v týdnu v továrně na výrobu kobereců. Zbývající čtyři dny chodí do školy a ze mzdy živí dva mladší sourozence.
  - Desetiletý romský chlapec je hudební talent, hraje na housle a zpívá. Chodí řádně do školy. Jeho rodiče ho zároveň nutí vystupovat v rámci každodenního krátkého pouličního představení spolu se skupinou dospělých hudebníků. Vydělané peníze zajišťují obživu pro celou rodinu.
  - Trojice dětí od šesti do jedenácti let, která žije v pěstounské péči na periferii velkého evropského města, plní pokyny svých pěstounů, tj. pomáhají pečovat o dům a velkou zahradu, samostatně vykonávají i náročné domácí práce. Všechny tři děti chodí do školy, ale mimo školu se věnují téměř výhradně pomoci v domácnosti. V případě nevykonání nebo nedbalém provedení zadaného úkolu následují ze strany pěstounů fyzické tresty a psychický nátlak.
- 2) Jedním z neúspěšnějších soukromých neziskových počínů českého původu byl v posledních letech projekt Sluneční škola: v himálajské obci Kargyak, která je téměř zcela odříznutá od okolního světa a nenabízí možnost školní docházky pro místní děti, byla v rámci projektu vybudována nízkoenergetická škola a zakotven systém výuky přiměřený potřebám místní komunity. Děti, které ve škole získají základní vzdělání, mohou později z vesnice odejít za prací nebo dalším vzděláním. Zakladatelé projektu tvrdí, že vzdělání je jediným východiskem pro budoucnost obce, kterou dříve nebo později nevyhnutelně dostihne infrastruktura a tím i všechny možnosti a úskalí moderního světa. Vyskytli se však i odpůrci projektu, kteří tvrdí, že škola narušila tradiční styl života komunity, která beztak zůstane izolovaná od světa a kde byly děti zvyklé pomáhat v domácnosti a při náročných zemědělských pracích. Co o těchto argumentech soudíte?
- 3) Právy dětí a potíráním dětské práce se zabývají stovky organizací. Pokuste se některé z nich jmenovat. Které z nich mají podle vás skutečné výsledky? Jakými metodami pracují? Které jejich aktivity považujete za potřebné a účinné? Jaký průměrný roční rozpočet má podle vašeho odhadu dispoziční organizace UNICEF? Pokuste se tuto položku vyhledat na internetu. Je vyšší, nebo nižší, než jste očekávali?
- 4) Jakým právem se řídí programy tzv. adopce na dálku? Považujete je za legitimní a chvályhodné i v případě, že většina peněz získaných od adoptivních rodičů není použita ve prospěch dětí, ale na podporu náboženských nebo politických hnutí?
- 5) Představte si, že jste jedním z účastníků vládního kulatého stolu v zemi, kde je dětská práce palčivým problémem, a na doporučení mezinárodních organizací je třeba situaci radikálně a rychle řešit. U stolu společně sedí:
  - zástupce mezinárodní organizace, která dosavadní situaci v zemi ostře kritizovala;
  - zástupce vlády, který diskusi z podnětu mezinárodní organizace svolal;
  - učitel základní školy;

- majitel továrny na výrobu koberců, pro kterého jsou děti nenahraditelná pracovní síla, export koberců je zároveň významným odvětvím hospodářství státu;
- rodič, který nemůže sehnat práci, zatímco jeho děti pracují v továrně na koberce a na jejich výdělcích je rodina závislá;
- zástupce místní nevládní organizace na podporu práv dětí.

Rozdělte si úlohy a pokuste se vést diskusi o nových opatřeních, která by vedla ke zlepšení situace.

Další informace:

Dětská práce:

Mezinárodní program na odstranění dětské práce Mezinárodní organizace práce (IPEC):
<http://www.ilo.org/ipecc/lang—en/index.htm>

UNICEF: http://www.unicef.org/protection/index_childlabour.html

Kampaň na odstranění dětské práce: <http://www.stopchildlabour.eu>

Stránky v češtině: <http://www.stopdetskepraci.cz>

Otroctví a pracovní podmínky:

<http://www.antislavery.org>

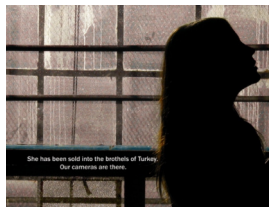
<http://www.freetheslaves.net>

<http://www.fashioninganethicalindustry.org>

Rozvojovka.cz – odborné studie, články a aktuality o rozvojovém světě: <http://www.rozvojovka.cz>

Bílé maso / Sex Slaves

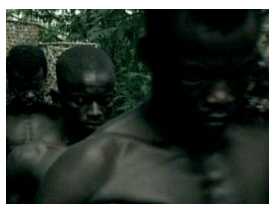
Ric Esther Bienstock
Kanada
2005 / 89 min.

Každoročně se na pět set tisíc žen stane obětí sexuálního průmyslu. Dokumentaristka Ric Esther Bienstocková se zaměřila na země bývalého Sovětského svazu, které jsou v posledních letech největšími dodavateli nedobrovolných prostitutek. Pomocí skrytých kamer a odposlechů odhaluje, jakým způsobem probíhají různé fáze obchodu s „bílým masem“. Mnoha ženám v těžkých životních situacích nezbyvá nic jiného než věřit nejistým slibům o zaměstnání v zahraničí, kde mají pracovat nejčastěji jako servírky. Vydělané peníze by mohly zachránit někomu v rodině život. Bez nich nebude na léky, operaci, ale ani na pokrytí základních životních potřeb. Místo toho se ženy ocitnou v ještě bezvýchodnější situaci. Výpovědi několika zachráněných, kterým se podařilo se vrátit, svědčí o brutálních podmínkách, jakými byly k prostituci donuceny. Paralelně s jejich vyprávěním o nočních múrách, které nikdy nezmizí, sledujeme manžela jedné z unesených žen, který se pokouší dostat ji zpět. Multibilionovému průmyslu nedělá problém podplatit policii ani soudy, proto poslední nadějí zůstává riskovat vlastní život.

Bílý král, červený kaučuk, černá smrt / White King, Red Rubber, Black Death

Peter Bate
Belgie
2003 / 90 min.

Když v roce 1880 pronikli první Belgičané na území Konga, začala se psát nejtemnější kapitola v historii této africké země. Během několika desítek let zde v důsledku brutální kolonizace vedené belgickým králem Leopoldem II. zahynulo deset milionů nevinných civilistů. Jako neblahá předzvěst nacistických koncentráků zde bylo zřízeno množství pracovních táborů, jejichž vězni měli jediný úkol: získat z okolních stromů co nejvíce kaučuku, z jehož prodeje se financovaly honosné paláce v Bruselu a který stál za ekonomickým rozmachem Belgie. Leopoldem placení žoldáci páchali v Kongu neslýchané zločiny na domorodém obyvatelstvu. Režisér Peter Bates ve své brilantně zrežírované rekonstrukci kolonizace Konga využívá kromě unikátního archivního materiálu i stylizované scény s fiktivním soudem, při němž hercům vkládá do úst dobová svědectví diplomatů či misionářů o rozsahu genocidy v Kongu.

Ochrana před genocidou

Mgr. Filip Tesař

Genocida

Pojem genocida je novodobý. Byl vytvořen v roce 1944 v reakci na vyvražďování Židů nacisty a předchozí hromadné vraždění Arménů v Osmanské říši z řeckého „genos“ (rod) a latinského „cide“ (zabít). Znamená tedy vyhlazení národa. Pojem používali již žalobci norimberského procesu. Autor pojmu Rafaël Lemkin se rovněž podílel na konceptu *Úmluvy o zabránění a trestání zločinu genocidia*, přijaté Valným shromážděním OSN v roce 1948 (platnost od roku 1951). Podle *Úmluvy* se genocidou rozumí:

„...kterýkoli z níže uvedených činů, spáchaný v úmyslu zničit úplně nebo částečně některou národní, etnickou, rasovou nebo náboženskou skupinu jako takovou:

- a) usmrcení příslušníků takové skupiny;*
- b) způsobení těžkých tělesných ublížení nebo duševních poruch členům takové skupiny;*
- c) úmyslné uvedení kterékoli skupiny do takových životních podmínek, které mají přivodit její úplné nebo částečné fyzické zničení;*
- d) opatření směřující k tomu, aby se v takové skupině bránilo rození dětí;*
- e) násilné převádění dětí z jedné skupiny do jiné.“*

Trestná je podle *Úmluvy* genocida, spolčení k jejímu spáchání, přímé a veřejné podněcování k jejímu spáchání, pokud o její spáchání a účast na ní. V původním konceptu byly jako trestné navrženy i etnické čistky. Genocida spadá pod mezinárodní právo jako zločin, za nějž by měl být odsouzen každý pachatel. Žalobcem může být kterýkoli stát. Genocidu jsou oprávněny soudit státy, na jejichž území k ní došlo, případně mezinárodní tribunály. Na základě rezoluce Rady bezpečnosti OSN byly v roce 1993 vytvořeny Mezinárodní soudní tribunál pro bývalou Jugoslávii (ICTY) a o rok později Mezinárodní soudní tribunál pro Rwandu (ICTR). Na svém území soudily genocidu Kambodža, kde byl za tím účelem v roce 2006 ve spolupráci s OSN ustaven zvláštní tribunál, a Bosna a Hercegovina. Zde ICTY přenechal část případů vázaných ke Srebrenici národnímu soudnictví.

V dějinách jsou známy čtyři případy obecně uznávané jako totální genocida, tedy pokus o naprosté vyhlazení určité skupiny. Jsou jimi: tzv. *aghet* – genocida Arménů v Osmanské říši (1915–1917); holocaust, zahrnující genocidu Židů (*shoah*), Romů (*porajmos*) a dalších skupin, především sovětských zajatců v nacistické říši (1941–1945); genocida Čamů, Vietnanců a jiných nekhmerských etnik, obyvatel měst a politických oponentů režimem Rudých Khmerů v Kambodži (1975–1979); genocida Tutsiů ve Rwandě (1994). V případě Kambodži bývá někdy jako genocida kvalifikováno pouze vyhlazování nekhmerských etnik. Za částečnou genocidu je pokládáno vyvražďování v bosenské Srebrenici (1995). V souvislosti s genocidou bývají diskutovány i vraždění a deportace v západní Anatolii (1914–1923), ukrajinský hladomor (1932–1933), vyvražďování ve východním Pákistánu/Bangladéši (1971), Burundi (1972), Guatemale (1981–1983), Dárfúru (od 2003) i jinde.

Všechny uvedené případy pocházejí z novodobé historie. Neznamena to však, že by snaha vyhladit jinou skupinu byla spojena výhradně s moderní dobou. Podstatné je spíše to, že moderní doba přinesla takový stupeň politické organizovanosti, jež umožňuje uskutečnění takové snahy. Genocidu lze uskutečnit i s omezenými technickými prostředky, ale je potřeba koordinovat rozsáhlou síť vykonavatelů, kteří musí být prakticky připraveni na to, kdy a kým začít, jak hledat a poznat oběti, jakým způsobem a za jakých okolností je zabít a co učinit s mrtvými těly.

K uskutečnění genocidy jsou potřeba určité předpoklady. Prvním je tradice konfliktu mezi skupinou, která je vykonavatelem, a jinou skupinou, která je obětí genocidy. Nepřítelství a vzájemná odlišnost bývají uměle posilovány. Příznačné bývá pohrdavé, odlidšťující označování příslušníků druhé skupiny. Dalším předpokladem je nerovnováha sil v neprospěch oběti. Konečně posledním je vhodná příležitost, nejčastěji válka. V případě *aghetu*, holocaustu, rwandské genocidy i částečné genocidy ve Srebrenici vykládali pachatelé vyvražďování jako nutnou součást války s nepřítelem.

Rozhodnutí padá uvnitř uzavřené, hierarchicky organizované skupiny, obvykle v rámci politické strany nebo armády, mimo demokratické politické prostředí s veřejnou kontrolou. Zásadní rozhodnutí jsou utajována, přípravy rovněž a velmi často je utajováno i vlastní provedení fyzické likvidace. Samotné rozhodnutí ke genocidě bývá bez písemného dokladu a také mnoho pokynů a rozkazů se předává ústně, což ztěžuje potrestání. Genocida je neodělitelná od politiky a určité politické ideologie. Důležité je, že skupina obětí je prezentována jako významná hrozba (a také jako viník neutěšené situace skupiny, která je pachatelem), přičemž konflikt zdánlivě nemá alternativu („buď my, nebo oni“). Genocida bývá i prostředkem k uskutečnění určitých strategických politických, vojenských nebo ekonomických cílů, mnohem podstatnější je však její sepětí s posilováním moci.

Nacistická ideologie a holocaust

Nacistická ideologie vycházela vstříc antisemitismu, který byl v německé společnosti v té době stále dosti rozšířen. Antisemitismus sice nebyl příčinou genocidy, poskytl jí ale plodnou půdu. Na nacistickou ideologii měl zásadní vliv Adolf Hitler; za první světové války nadšený a statečný voják, přesvědčený, že Německo nebylo poraženo v poli, ale v týlu, činností Židů a komunistů. Z války si odnesl přesvědčení, že je vyvolen spasit Německo. Hitlerovo přesvědčení bylo k uskutečnění holocaustu rozhodující. Rozhodnutí Židy, Romy a poté další národy vyhladit zřejmě postupně dozrávalo i u něj tak, jak se formovala rasová ideologie stavící Němce nad „podřadné“ rasy a národy. Prvotní snahou bylo oddělit „parazitující“ Židy od Němců, aby nedocházelo ke „znečištění“ rasy. Konečné rozhodnutí o genocidě bylo propojeno s plány přeorganizovat celý evropský, potažmo euroasijský prostor: nejlepší území a suroviny dát k dispozici Němcům (případně jejich spojencům), některé národy přestěhovat, jiné asimilovat a některé vyhladit. Hitlera v tom ovlivnila jeho zkušenost s mnohonárodním Rakouskem-Uherskem i dobové sociálně-darwinistické úvahy a geopolitické teorie, podle kterých bylo možné globální převahu uskutečnit jen ovládnutím eurasijského prostoru (ústředního území – Heartland). Nacistická ideologie předkládala obraz dějin jako rasového boje, v němž byli Němci handicapováni přítomností Židů. V tomto obraze dějin úzce souviselo přesvědčení o panské rase, předurčené vládnout, a vůdcovský princip, který měl zajistit vítězství. S tímto pojetím antisemitismus dobře souzněl. Antisemitismus byl v nacistické ideologii propojen i s odporem vůči bolševismu a liberalismu, jejichž ideje byly často připisovány Židům. Holocaust bývá interpretován jako výsledek ideologického projektu (nacistického rasismu a antisemitismu), ale i jako součást totalitní mašinerie. Jde spíše o úhel pohledu; v každém případě šly rasistická ideologie a posilování kontroly státu nad společností a ekonomikou ruku v ruce.

Předstupněm genocidy bylo zdůraznění rozdílů mezi Židy a Němci. Židé byli tzv. *norimberskými zákony* (1935) zbaveni občanství a občanských práv, byl zakázán jejich sexuální styk s Němci, zakázáno vykonávat stejná povolání, zdůrazňována byla jejich odlišnost od ostatních viditelným označením. Posilován byl naopak dojem jejich vnitřní kulturní homogenity (např. povinným používáním druhých jmen Izrael a Sára). K jejich běžným pohrdavým označením patřilo „vši“ či „bacily“; Hitler sám s oblibou používal metafory z oblasti medicíny a hygieny.

Fyzicky byl Židům omezen nejprve volný pohyb, pak byli deportováni do koncentračních táborů a po dobytí Polska do ghett. Nacisté se snažili soustředit evropské Židy do centrálního Polska (tzv. generální gouvernement). Diskutovalo se o jejich hromadné deportaci do Afriky, Palestiny nebo Austrálie, nejvíce se diskutovalo o Madagaskaru („konečné územní řešení“). Nakonec zvítězila myšlenka vyhlazení. Po útoku na Sovětský svaz, který měl být finální bitvou o životní prostor, začaly na nově okupovaných územích působit vyvražďovací jednotky, tzv. komanda smrti (*Einsatzkommandos*), které do konce roku 1941 vyvraždily na 300 tisíc osob, převážně Židů. Na tajné konferenci ve Wannsee v lednu 1942 pak bylo rozhodnuto vyhladit evropské Židy průmyslovým způsobem ve zvláštních vyhlazovacích táborech. Největšími z těchto táborů byly Osvětim, Treblinka a Belzec.

Organizační páteří holocaustu byla NSDAP a její prodloužené ruce – gestapo, SS a *Einsatzkommandos*. Vlastní nacistické struktury na obrovský vytčený úkol nedostačovaly. Nacisté však měli k dispozici dobře fungující státní byrokracii v Německu a v okupované západní Evropě. Povinnosti související s genocidou byly rozloženy mezi množství úřadů a institucí. Každý z tisíců byrokratických spolupracovníků nesl jen nepatrný díl viny a jednalo se jen o malou součást pracovních povinností. Proto bývá holocaust interpretován i jako „temná stránka modernity“ s důrazem na společenské odcizení a nezodpovědnost moderní byrokracie. Improvizace sílila směrem na východ, kde se na genocidě ve zvýšené míře podílela pravidelná armáda.

Kromě Židů, hlavních obětí (kolem šesti milionu osob), a Romů, na které byla uplatňována zvláště přísná rasová kritéria (nejméně 200 tisíc), nacistický režim systematicky vyhlazoval i sovětské válečné zajatce (3,5 milionu), homosexuály, fyzicky handicapované a další.

Navzdory množství přímých dokladů bývá holocaust někdy popírán, obvykle ve spojení s antisemitskými motivy a obdivem vůči nacismu.

Browning, Christopher R. *Obyčejní muži: 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“*. Praha: Argo, 2002.

Götz, Aly. *Konečné řešení: Přesun národů a vyhlazení evropských Židů*. Praha: Argo, 2006.

Hilberg, Raul. *Pachatelé, oběti, diváci: Židovská katastrofa 1933–1945*. Praha: Argo, 2002.

Spoerer, Mark. *Nucená práce pod hákovým křížem: Zahraniční civilní pracovníci, váleční zajatci a vězni ve třetí říši a v obsazené Evropě v letech 1939–1945*. Praha: Argo, 2005.

Wette, Wolfram. *Wehrmacht: Obraz nepřítele, vyhlazovací válka, legendy*. Praha: Argo, 2006.

Stalinismus a hladomor na Ukrajině

Hladomor na Ukrajině v letech 1932–1933 (*holodomor*) bývá pokládán někdy za důsledek katastrofální sovětské kolektivizační politiky, jindy za politicky řízený pokus o genocidu Ukrajinců. Příčiny jsou dodnes předmětem politických, odborných i soudních debat, především na Ukrajině samotné. Za genocidu považoval ukrajinský hladomor už Rafał Lemkin. Za důkazy genocidy bývají pokládána politická opatření, především stanovení neúměrně vysokých kvót na povinné dodávky, stanovování dodatečných kvót pro ty, kdo splnili, zákaz volného pohybu, zákazy pomoci hladovějícím, zabavování potravin a vývoz obilí v době hladomoru. Odpůrci argumentují např. tím, že hladomor nebyl omezen na Ukrajinu, a také tím, že byl jedním z projevů tehdy se rodícího vrcholného stalinismu jako státně teroristického systému.

Základními otázkami je, zda byla smrt cílem, nebo „jen“ průvodním jevem, akceptovanou cenou za vynucení naprosté poslušnosti rolníků při kolektivizaci zemědělství, a nakolik byla namířena proti Ukrajincům. Ve prospěch toho vypovídá kontext: mezi Ukrajinci získali bolševici ve volbách roku 1917 sotva 10% podporu a tažení proti rolníkům od roku 1929 předcházelo vyvražďování ukrajinské inteligence. Politická opatření v roce 1932 při tažení proti rolníkům byla zvláště přísná na Ukrajině. Opatření však nebyla opakována, což svědčí o tom, že cílem akce nebylo vyhlazení celého národa.

Celé tažení proti rolníkům charakterizuje fakt, že vedení státu mělo průběžně dostatek pravdivých a detailních informací o situaci, které však byly úmyslně a systematicky zatajovány. Události byly tabuovým tématem po celé sovětské období a oficiálně byl popírán i samotný hladomor. V roce 2006 byl 25. listopad určen Dnem vzpomínky na hladomor. V roce 2009 se rozběhlo vyšetřování a v roce 2010 apelační soud v Kyjevě shledal někdejší sovětské vůdce v čele s J. V. Stalinem vinnými genocidou.

Odhady obětí se pohybují mezi 2,2–5 miliony osob (spíše spodní hranice), zčásti v důsledku hladu, zčásti v důsledku tyfových epidemií, které se během hladomoru snadno šířily.

Hostička, V., Zylinskij, B.
Dějiny Ukrajiny. Praha:
Nakladatelství Lidové noviny,
2011.

Conquest, Robert . *The
Harvest of Sorrow. Soviet
Collectivization and the Terror
-Famine*. New York: Oxford
University Press, 1986.

Ideologie Rudých Khmerů a genocida v Kambodži

V Kambodži provedl mezi roky 1975 a 1979 režim místních komunistů zvaných Rudí Khmerové (sám se nazýval *Angkar*, tj. Organizace) nejrozsáhlejší pokus o vytvoření beztrždní a monoetnické společnosti v dějinách lidstva. Když Organizace roku 1975 zvítězila v občanské válce, snažila se zemi zcela izolovat od cizích vlivů. Uzavřeny byly školy, nemocnice, zrušeny peníze, zakázáno soukromé vlastnictví, náboženství. Zakázány byly i tradiční tance a písně, veřejně se naopak předváděly revoluční představení, často demonstrující lásku k Organizaci. Obyvatelstvo z měst bylo vystěhováváno na venkov a přinuceno žít zcela soběstačně v zemědělských komunách. Země se v podstatě změnila v gigantický pracovní tábor. Za neuposlechnutí příkazů se popravovalo.

Obyvatelé venkova v oblastech, které Organizace ovládala před rokem 1975, bylo označeno jako „staré“, obyvatelstvo nově obsazených území jako „nové“. „Nové“ obyvatelstvo bylo podrobena výrazně represivnější „převýchově“. Organizace dávala příslušníkům „nových“ najevo jejich bezcennost. Často opakovaným heslem bylo: „*Držet vás není přínos, zničit vás není ztráta.*“

Kampaň řídilo politbyro ústředního výboru komunistické strany a jemu přímo podřízení místní straničtí tajemníci. Řídící struktury i vztahy mezi nimi byly tajné. Lidé, jež měli být popraveni, bývali odváděni v noci. Utajování bylo charakteristické pro celou Organizaci, vedení veřejně téměř nevystupovalo, cíleně byl vytvářen dojem anonymní, kolektivní moci. Členové politbyra se označovali jako „bratr číslo X“. Ústřední postavou („bratrem č. 1“) byl až do své smrti v roce 1998 Pol Pot. Režim cíleně politicky indoktrinoval a využíval děti proti starším členům rodiny, sám se snažil vystupovat v roli jejich pomyslného rodiče a sourozence.

Poté, co byl režim poražen komunistickým Vietnamem (s podporou SSSR), který zde instaloval novou vládu, bylo vedení Organizace lidovým revolučním tribunálem uznáno vinným z genocidy. Organizace se stáhla na západ do oblastí u thajské hranice, kde přežívala díky těžbě diamantů a dřeva. Posílila svou nacionalistickou a protivietnamskou rétoriku a zapojila se do protivládní koalice podporované západními zeměmi a Čínou. Po uzavření dohody mezi vládou a povstalcí nicméně odmítla složit zbraně. Její frakce se nakonec vzdaly v letech 1998–1999. Po deseti letech debat byl v roce 2007 ustaven zvláštní tribunál pro genocidu, první případ byl otevřen v roce 2009.

Odhady obětí sahají nejčastěji od více než milionu do více než dvou milionů osob (pravděpodobnější bude spíše vyšší odhad). Pouze zhruba se předpokládá, že polovina obětí byla pobita přímo, polovina zahynula v důsledku hladu, vyčerpání a nemoci. Kambodža měla v té době 7–8 milionů obyvatel, takže vláda Rudých Khmerů je nejděsivějším případem *democidy*, termínu vytvořeného jako souhrn vyjebení obyvatelstva vlastní vládou.

Mabbett, I. , Chandler, D.
Khmerové. Praha:
Nakladatelství Lidové noviny,
2000.

Nožina, Miroslav. *Dějiny
Kambodže*. Praha:
Nakladatelství Lidové noviny,
2007.

Y Ly. *Heaven Becomes Hell: A
Survivor's Story of Life under
the Khmer Rouge*. New Haven:
Yale University Southeast Asia
Studies, 2000.

Etnické čistky během války v Bosně a Hercegovině

Etnické čistky v Bosně a Hercegovině během války v letech 1992–1995 nelze kvalifikovat jako genocidu. Šlo především o systematické vyhánění obyvatelstva odlišné národnosti, odstartované ve velkém ze srbské strany současně s počátkem ozbrojených akcí v roce 1992. Cílem bylo etnicky homogenizovat území, na němž žili Srbové, včetně takových oblastí, kde byli Srbové v menšině, a vytvořit zde zvláštní srbský stát. Součástí vyhánění bylo i selektivní zabíjení (hlavně intelektuálů, veřejně a politicky činných osob, zámožnějších lidí), které mělo za cíl vzbudit paniku; výjimkou nebyly ani masové vraždy. Vyhánění Bosňáci (Muslimové) byli na mnoha místech internováni ve zvláštních táborech, kde rovněž probíhalo vraždění. Chorvaté a místy i Bosňáci – ovšem v daleko menší míře – vyháněli Srby. Během roku 1993 byli systematicky vyháněni Bosňáci z Hercegoviny a částí střední Bosny a Chorvaté rovněž z částí střední Bosny. Ve všech případech bylo vyhánění politicky plánováno nebo alespoň zaštitěno. Celkem opustilo domovy přes dva miliony lidí, polovina všeho obyvatelstva. Část obyvatel opustila během války zemi z ekonomických důvodů, část přesídlila ze strachu, největší část však připadá na násilné přesuny. Po válce došlo k navrácení zabaveného nemovitého majetku. Do původních domovů se vrátilo podle oficiálních údajů přes milion osob, pouze asi třetina v nich však podle neoficiálních odhadů trvale žije. Část lidí, kteří opustili zemi, se vrátila, ne však do svého původního bydliště, nýbrž tam, kde je jejich národnost ve většině. Násilně vytvořená etnická homogenizace valnou měrou stále přetrvává.

Nejdrastičtější podobu nabylo vyhánění ve východní Bosně a Hercegovině, odkud byli vyháněni Bosňáci bez ohledu na to, zda se poddali jednostranně vyhlášenému srbskému státu (nebo dokonce sloužili v jeho ozbrojených složkách), nebo zda se stavěli na odpor. Jako první byli Bosňáci deportováni z měst podél hranice se Srbskem. Na vyhánění, vraždění a bojích s Bosňáky se podílely pravidelné i paravojenské jednotky ze Srbska. Bosňáci byli vyháněni také ze sousedících oblastí Černé Hory. To ukazuje na strategický význam východní Bosny ve vztazích Srbska a Černé Hory a jednostranně vyhlášené Republiky srbské. Během války existovaly ve východní Bosně enklávy ovládané Bosňáky, z nichž většina byli vyhnanci. Tyto enklávy, zejména Srebrenica, byly pokládány za možné ohrožení spojení mezi Srbskem a Sarajevem, plánovaným hlavním městem Republiky srbské.

Vyvráždění bosňáckých mužů ve Srebrenici v červenci 1995 bylo ICTY a Mezinárodním soudním dvorem (ICJ) uznáno za částečnou genocidu. Po obsazení enklávy bylo během července pobito pravděpodobně přes osm tisíc mužů a chlapců (z toho 6500 těl obětí bylo zatím identifikováno). Na vyhlazování se podílely jednotky pravidelné armády bosenských Srbů, rozhodoval její vrchní velitel Ratko Mladić a kruh „nedotknutelných“ – bezpečnostních důstojníků a velitelů zvláštních jednotek, spjatých s ním osobními vazbami.

Ratko Mladić je od roku 1996 na útěku. Generál Radoslav Krstić, velitel Drinského sboru bosenskoserbské armády, jenž enklávu obsadil a podílel se na vyvražďování, byl v roce 2001 odsouzen za spoluúčast na genocidě. Je to první případ, kdy mezinárodní soud vynesl individuální rozsudek za genocidu.

Honig, J. W. , Both, N.
Srebrenica: Zpráva o válečném zločinu. Praha: Mladá fronta, 2001.

Genocida ve Rwandě

Rwandská genocida, která trvala necelé čtyři měsíce od dubna do července 1994, si vyžádala kolem 800 000 životů převážně Tutsiů, ale i umírněných Hutuů. Bezprostřední příčinou masového vraždění na jaře 1994 byl ozbrojený konflikt mezi vládou země a Rwandskou vlasteneckou frontou (RPF), vytvořenou tutsijskými uprchlíky žijícími v ugandském exilu. Invaze RPF, zahájená v roce 1990, byla hutuskou politickou reprezentací vnímána, nebo spíše prezentována, jako hrozba návratu nadvlády Tutsiů, což v některých částech hutuského obyvatelstva posilovalo strach a protitutsijské postoje a násilí. Aby bylo možné těmto pocitům alespoň částečně porozumět, je však nutné stručně nahlédnout vztahy mezi Tutsii a Hutuy z širší historické a regionální perspektivy.

Jedním z významných problémů jsou totiž odlišné interpretace vzájemného soužití mezi Hutuy a Tutsii v předkoloniálním a koloniálním období. Jedni tvrdí, že obě skupiny vedle sebe žily v atmosféře míru a spolupráce, posilované sdílením společných kulturních a náboženských hodnot a vzájemnými sňatky. Byli to teprve němečtí a především belgičtí kolonialisté, kdo přetvořil propustné socioekonomické vazby v rigidní systém založený na etnické příslušnosti, od 30. let 20. století povinně uváděné v průkazech totožnosti, a kdo tak zasel semeno meziskupinového konfliktu. Ve druhé verzi sahá nenávisť mezi Hutuy a Tutsii do hluboké minulosti a kolonizátoři jenom potvrdili dávno existující ostré nerovnosti a nevraživost mezi tutsijskými držiteli moci a ovládaným většinovým hutuským obyvatelstvem. Odlišná pojetí minulosti mají zásadní politický význam. Jsou základem pro utváření kolektivních identit obou skupin a mnohokrát posloužily jako motivace i ospravedlnění násilí vůči příslušníkům druhé skupiny.

Kritický význam pro formování vzájemných vztahů v postkoloniálním období měla také regionální dynamika, především události v sousedním Burundi. Často je v této souvislosti parafrázován výrok o tom, že když Rwanda kýchne, Burundi a Demokratická republika Kongo dostanou rýmu. Dekolonizační proces ve Rwandě byl provázen politickým konfliktem, který vyvrcholil v roce 1959 tzv. hutuskou rolnickou revolucí. Narůstající násilí proti Tutsiům, které ji doprovázelo, přerostlo v letech 1960 a 1961 v organizované vyvražďování, které přineslo smrt asi 20 000 Tutsiů a ze Rwandy vyhnalo první vlnu 140 000 – 250 000 tutsijských uprchlíků, především do Ugandy a Burundi. Události ve Rwandě měly závažný dopad na situaci v Burundi, kde utvrdily místní tutsijskou elitu, že kontrola státu je nezbytnou podmínkou k zachování postavení, ne-li života skupiny. Sloužily také jako ospravedlnění brutality vůči Hutuům v zemi, která vyvrcholila v roce 1972 genocidou, jíž během dvou měsíců padlo za oběť 100 000 – 150 000 Hutuů a jež poslala dalších 150 000 do exilu. Uprchlíká vlna a s ní spojené sociální nepokoje potom v sousední Rwandě nejen spustily protitutsijské násilí a další hromadný exodus, ale byly i jednou z příčin vojenského převratu, který přivedl k moci vojenskou diktaturu Juvenala Habyarimany. Autoritářský režim legitimizoval svou moc rétorikou o tutsijském nebezpečí a posílil institucionální diskriminaci Tutsiů, které prakticky vyloučil z politické moci a kvótně jim omezil přístup ke vzdělání a pracovním příležitostem. Necelý rok před rwandskou genocidou navíc v Burundi vypukla nová vlna mezietského násilí, vyvolaná vraždou prvního hutuského prezidenta v historii země, která dále radikalizovala postoje rwandských hutuských extremistů.

I stručný historický přehled odkrývá některé motivy, které vedly k masové účasti obyvatelstva na vyvražďování příslušníků druhé skupiny. Prvním je strach z druhé strany, založený na předchozí zkušenosti, který vede k přitažlivosti preventivního útoku jako odpovědi na vlastní bezpečnostní nejistotu. Druhým jsou pak negativní předsudky, udržované, institucionalizované a postupně radikalizované vládní politikou a příživované událostmi v sousední zemi. Třetím motivem může být více osobní touha po odplatě. Mezi pachateli genocidy (tzv. *génocidaires*) bylo například mnoho Hutuů, kteří byli v předchozích letech donuceni opustit vlastní domovy, když prchali před násilím postupující RPF. Účast na násilí pak může být vedena také oportunistem a cílem osobního zisku, jako především snahou získat půdu, ale i zemědělskou úrodu a předměty denní potřeby. Posledním významným motivem je politická kultura poslušnosti, charakterizovaná úctou k autoritám a neochotou vybočovat mimo dominantní skupinu. Na druhou stranu je ale nutné se na tvrzení o masové účasti podívat kriticky. Odhady počtu Hutuů, kteří se na vyvražďování aktivně podíleli, se liší; podložené odhady se pohybují mezi 175 000 až 210 000 pachateli, což stále představuje pouze 14–17 % dospělé hutuské populace a znamená to, že je nutné vyvarovat se kolektivizování viny Hutuů. Kromě toho je z některých výzkumů patrné, že ne všichni *génocidaires* se na vraždění podíleli stejnou měrou. Za téměř tři čtvrtiny vražd je zodpovědná jen asi desetina útočníků, složená především z ozbrojených příslušníků armády, policie, polovojenských organizací jako Interahamwe a obzvlášť horlivých a násilných jednotlivců.

Rwandská genocida nebyla projevem spontánní lidové zloby, ale výsledkem systematické politiky a dlouholeté institucionalizované diskriminace. Z tohoto důvodu má pro budoucnost země kritický význam, jak se podaří prosadit usmíření napříč celou společností, včetně vytvoření silných a spravedlivých státních institucí, schopných zajistit rovné příležitosti pro všechny skupiny obyvatel. Navzdory příznivému hospodářskému rozvoji a stabilitě v posledních letech je situace v zemi v tomto ohledu stále problematická. Často se objevují zprávy o potlačování politické opozice vládou dominovanou RPF, která mnohdy zneužívá obvinění z genocidy jako způsob diskreditace svých kritiků, především mezi Hutuy.

Další informace:

Genocide Watch: <http://www.genocidewatch.org>

Projekt Prevent Genocide: <http://www.preventgenocide.org>

Khmer Rouge Trial Portal: <http://www.krtrial.org>

Mezinárodní trestní soud pro bývalou Jugoslávii: <http://www.icty.org>

Mezinárodní trestní soud pro Rwandu: <http://www.icttr.org>

Lemarchand, R. (1998):
Genocide in the Great Lakes:
Which Genocide? Whose
Genocide? In: *African Studies
Review*, Vol. 41, No. 1, str.
3–16.

Onderka, P. (ed.) (2004):
Afrika: dvojnáčné jaro 1994.
Občanské sdružení Aegyptus
a SPA ve spolupráci
s Městským muzeem
v Moravské Třebové
(příspěvky Kateřina Staňková,
Luboše Kropáčka, Luca de
Heusche, Olgy Kadlecové
a Mesfina Gedlu).

Straus, S. (2004): How many
perpetrators were there in the
Rwandan genocide? An
estimate. In: *Journal of
Genocide Research*, Vol. 6, No.
1, str. 85–98.

Uvin, P. (1999): Ethnicity and
Power in Burundi and
Rwanda: Different Paths to
Mass Violence. In:
Comparative Politics, Vol. 31,
No.3, str. 253–271.

Ochrana před genocidou

Blanka Čechová

Úvod: Kolik aktů genocidy dá dohromady genocidu?

Rwanda, červen 1994. Krvavý konflikt mezi příslušníky dvou hlavních rwandských etnik vrcholí; podle tehdejších odhadů novinářů i OSN přišlo tou dobou ve Rwandě o život již několik set tisíc lidí.

Za těchto okolností dojde k rozhovoru mezi Alanem Elsnerem – reportérem agentury Reuters – a Christine Shellyovou, mluvčí amerického ministerstva zahraničí. Tento rozhovor se stane legendární ostudou americké diplomacie a později je opakovaně reprodukován v médiích. Objeví se dokonce v jedné ze scén známého filmu *Hotel Rwanda*.

Elsner: *Jak byste popsala události, ke kterým právě dochází ve Rwandě?*

Shelly: *Na základě důkazů, které máme přímo z místa, se lze domnívat, že ve Rwandě došlo k aktům genocidy.*

Elsner: *Mohla byste upřesnit, jaký je rozdíl mezi pojmy „akt genocidy“ a „genocida“?*

Shelly: *Jak víte, existují právní výklady těchto pojmů a tyto výklady nelze aplikovat na veškeré násilnosti, ke kterým ve Rwandě došlo. Ale co se týče rozdílu mezi pojmy, snažíme se jen pojmenovat věci, jak nejlépe dovedeme, a opakují, že na základě našich důkazů máme za to, že došlo k aktům genocidy.*

Elsner: *Kolik aktů genocidy dá dohromady genocidu?*

Shelly: *Alane, promiňte, ale to není otázka, kterou bych byla oprávněna zodpovědět.*

Ještě téhož dne tehdejší ministr zahraničí USA Warren Christopher čelil tlaku médií a veřejnosti prohlášením: „Pokud v tom označení spatřujete nějaké zvláštní kouzlo, nemám problém nazvat situaci genocidou.“¹

K zamyšlení:

- Existují právní a faktické hranice pro určení, v jaké situaci jde či nejde o genocidu?
- Znamená genocida vždy vraždu? Stačí k naplnění skutkové podstaty genocidy úmyslné zabití jednoho člověka, nebo musí jít o skupinu?
- Má nějaká mezinárodní entita pravomoc či odpovědnost konkrétní situaci za genocidu označit a případně konat?
- Měla americká diplomacie důvod zdráhat se v souvislosti s konfliktem ve Rwandě termínu genocida?

Několik věcných poznámek: Ochrana před genocidou a právo

Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia. Genocidu a ochranu před ní upravuje *Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia*. Byla podepsána 8. prosince 1948, tj. ještě o pár dní dříve než *Všeobecná deklarace lidských práv*. (V platnost však vstoupila až v roce 1951, kdy došlo k ratifikaci prvními dvaceti státy. Pro zajímavost: jedním z prvních signatářských států byla v roce 1950 Kambodža; Rwanda k *Úmluvě* přistoupila v roce 1975, Súdán v roce 2003.)

Genocida je v dokumentu označena za zločin podle mezinárodního práva. Smluvní strany se zavazují genocidě zabraňovat a trestat ji. Článek II. *Úmluvy* upřesňuje jednání naplňující skutkovou podstatu zločinu genocidy:

¹Power, Samantha. Bystanders to Genocide. *The Atlantic*. [on-line] [cit. 2010-08-09]. Dostupné z: <http://www.theatlantic.com/doc/200109/power-genocide/6>

„V této Úmluvě se genocidiem rozumí kterýkoli z níže uvedených činů, spáchaných v úmyslu zničit úplně nebo částečně některou národní, etnickou, rasovou nebo náboženskou skupinu jako takovou: a) usmrcení příslušníků takové skupiny; b) způsobení těžkých tělesných ublížení nebo duševních poruch členům takové skupiny; c) úmyslné uvedení kterékoli skupiny do takových životních podmínek, které mají přivodit její úplné nebo částečné fyzické zničení; d) opatření směřující k tomu, aby se v takové skupině bránilo rození dětí; e) násilné převádění dětí z jedné skupiny do jiné.“

Podle Článku IV. Úmluvy podléhají pachatelé genocidy trestu bez ohledu na postavení vymezené domácím právem signatářského státu, tj. nezávisle na imunitě nebo nestíhatelnosti vyplývající z jejich případné ústavní odpovědnosti nebo veřejné funkce. Vzhledem k tomu, že genocida znamená nejzávažnější porušení základních lidských práv a že původ ochrany před genocidou pramení z tradičních mezinárodněprávních obyčejů, je úmluva aplikovatelná ve všech státech, bez ohledu na to, zda její text ratifikovaly.

Vynutitelnost mezinárodněprávní ochrany před genocidou. Aplikovatelnost, žel, nutně neznamená vynutitelnost: bezprostřední ochrana před genocidou obvykle spočívá v ozbrojené intervenci (o kontroverzích, resp. selháních mírových misí OSN bylo napsáno mnoho knih), zatímco následné stíhání pachatelů genocidy a zločinů proti lidskosti bylo opakovaně svěřováno do kompetence ad hoc institucí (typicky Mezinárodní trestní tribunál pro Rwandu zřízený OSN nebo dřívější norimberský tribunál, který poprvé právně vymezil definice válečných zločinů a zločinů proti lidskosti). Jurisdikce obdobných tribunálů je však vždy regionálně i časově omezena.

Mezinárodní trestní soud. Posunem od ad hoc tribunálů bylo založení Mezinárodního trestního soudu (*International Criminal Court – ICC*), ke kterému došlo na základě tzv. *Římského statutu*. ICC začal fungovat v roce 2003 a je stálým tribunálem, který má projednávat případy genocidy, zločinů proti lidskosti a válečných zločinů. Jeho prioritou je prolomení trendu beztrestnosti, který panuje v některých konfliktních nebo postkonfliktních oblastech, jako je Kongo, Uganda nebo Súdán, a kde pachatelé či organizátoři nejtěžších zločinů jsou podle vnitrostátního práva nestíhatelní a zároveň žádná mezinárodní trestní jurisdikce se na ně až do ratifikace *Římského statutu* nevztahovala. (Více k ICC viz Téma 5 – Mezinárodní spravedlnost, pravda a smíření.)

Kromě Mezinárodního trestního soudu a ad hoc tribunálů existuje ještě forma tzv. hybridních soudů, které spojují funkce národních a mezinárodních soudů (např. Zvláštní soud zřízený OSN a vládou Sierry Leone k projednání zločinů během občanské války v druhé polovině 90. let).

Další úmluvy týkající se genocidy zahrnují Konvenci o nepromlčitelnosti válečných zločinů a zločinů proti lidskosti (*Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity, 1968*), Základní principy a pravidla týkající se práva obětí na odškodnění (*Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, 2005*) a Principy mezinárodní spolupráce ve věcech vyšetřování, zadržování, vydávání a trestání osob odpovědných za válečné zločiny a zločiny proti lidskosti (*Principles of International Co-Operation in the Detection, Arrest, Extradition and Punishment of Persons Guilty of War Crimes and Crimes Against Humanity, 1973*). V roce 2008 vydala Komise pro lidská práva OSN *Rezoluci o prevenci genocidy*, v níž vyzvala státy, které ještě nepodepsaly *Úmluvu o zabránění a trestání zločinu genocidia*, aby tak učinily.

Povinnost ochrany – responsibility to protect. Žádný ze shora uvedených dokumentů neobsahuje závazek států chránit obyvatelstvo cizího státu v případech, kdy dojde ke genocidě a vnitrostátní mechanismus ochrany selže. Summit OSN v roce 2005 však formuloval novou politiku, a to mezinárodní kolektivní odpovědnost států za ochranu cizího obyvatelstva v případě, že se stane terčem genocidy, válečných zločinů, etnických čistek nebo zločinů proti lidskosti, za předpokladu, že se mírové řešení ukáže jako neadekvátní a že vláda státu, kde ke křivdám dochází, sama neposkytne dostatečnou ochranu (*Outcome Document of the 2005 UN World Summit*). Tato nová úprava znamená posun od dosavadní, toliko morální odpovědnosti států konat k písemně formulovanému závazku (byť jeho nedodržení není a logicky ani nemůže být postiženo žádnou sankcí). V každém konkrétním případě záleží na odpovědnosti představitelů rozhodujících vlád – stálých členů Rady bezpečnosti. Během svého prvního vystoupení na jednání států G8 Barack Obama řekl, že v otázce intervencí neexistuje jednoznačný recept pro určení, kdy konat, ale za výjimečných okolností – ke kterým došlo například při konfliktu ve Rwandě – je mezinárodní intervence morálním imperativem.

Úřad poradce generálního tajemníka OSN pro prevenci genocidy. Orgánem, který od roku 2004 vykonává supervizi v rámci systému OSN, je Úřad zvláštního poradce pro prevenci genocidy (*Office of the Special Adviser on the Prevention of Genocide*). Úřad shromažďuje informace o vážných porušeních lidských práv a porušeních humanitárního práva, která mají etnický nebo rasový podtext a mohou přerůst v genocidu. Úřad vydává zprávy a prohlášení k humanitárním krizím a rizikovým situacím, ale jeho status je pouze konzultační – nemá žádnou exekutivní pravomoc, např. při rozhodování o mírových intervencích.

Příklad ze současnosti: Dárfúr

Podle údajů OSN v súdánské oblasti Dárfúr během uplynulých šesti let zemřelo v důsledků násilí, hladu a nemocí 300 000 lidí, zatímco neuvěřitelných 2,7 milionu lidí se ocitlo v uprchlických táborech.

Před několika lety herci Don Cheadle a George Clooney úspěšně nastartovali mediální kampaň na pomoc Dárfúru. Zároveň vznikla – zejména v USA – řada iniciativ na podporu humanitárních akcí v Dárfúru; v Kalifornii vedla malá místní organizace boj za schválení zákona proti podpoře společností s obchodními zájmy v Súdánu.²

Knihy *The Thin Blue Line* z pera zkušeného humanitárního pracovníka Conora Foleyho však přináší další, méně populární pohled: iniciativa *Save Darfur*, která úspěšně obrátila pozornost světových médií ke krizi v oblasti, však už v roce 2005 uváděla 400 000 bezprostředních obětí genocidy a vyzývala mezinárodní společenství k zásahu, který zabrání dalším ztrátám na životech. USA a Británie v návaznosti na tuto kampaň předestřely možnost intervence. Většina humanitárních organizací, které v Dárfúru působily, se však proti kampani zřetelně ohradila: přímých obětí násilí bylo podle svědectví pracovníků OSN výrazně méně – řadu životů si vyžádalo mj. extrémní sucho. Hladomoru se nicméně podařilo díky úsilí humanitárních organizací úspěšně čelit a počet obětí od roku 2004 rapidně klesal. V roce 2007 se většina humanitárních organizací působících na území Dárfúru od iniciativy *Save Darfur* distancovala; její výkonný ředitel byl odvolán a Britská asociace pro standardy v reklamě (ASA) dokonce odsoudila slogany *Save Darfur* jako prokazatelně zavádějící. Ve stejném roce západní vlády upustily od úmyslu zasahovat do konfliktu v oblasti; předchozí několikaletá nejistota ohledně možné zahraniční intervence však udržovala v Súdánu napětí, sloužila tamní vládě k propagandistickým účelům a pravděpodobně tak přispěla k pokračujícím násilnostem.

Otázkové okruhy:

- Jakými způsoby se může jednotlivec podílet na předcházení genocidě nebo na jejím potírání v cizím státě?
- Jaké jsou nedostatky a limity Mezinárodního trestního soudu při vyšetřování zločinů v Dárfúru?
- Jaké mocenské a ekonomické zájmy se střetly při humanitární krizi v Dárfúru?
- K jakým konkrétním zločinům podle *Úmluvy o genocidě* v Dárfúru došlo?
- Z jakých důvodů podle vás nedošlo v Dárfúru k mezinárodní intervenci?
- K nejtragičtějším případům masového porušování lidských práv v nedávné době se řadí etnické čistky během války v Bosně a genocida ve Rwandě. Jak se lišil způsob, kterým na oba případy reagovalo mezinárodní společenství? Spatřujete odlišnosti ve způsobu, kterým o obou případech informovala média? Čím si je vysvětlujete? Jak se k oběma situacím stavěla Česká republika?
- Jakým způsobem by měla o zločinech proti lidskosti informovat média? Jakou formu kampaně ze strany nevládních organizací a občanských iniciativ považujete v této souvislosti za účinnou? Vzpomenete si v tomto kontextu na nějakou konkrétní informaci, slogan nebo kampaň proti násilí, která vás mimořádně oslovila, eventuálně vás přiměla k vyhledání dalších informací nebo k osobní účasti? Jaká formulace, fotografie nebo skutečnost vás nejvíce zasáhla?

² Zdroj: dokumentární film *Darfur Now* (režie Ted Braun, 2007)

K diskusi:

V prosinci roku 2003 vyslovil Mezinárodní trestní tribunál pro Rwandu zlomový verdikt: odsoudil tři klíčové novináře na doživotí, resp. na 35 let odnětí svobody za genocidu spáchanou prostřednictvím jejich vlivu ve rwandských médiích. Jednalo se o zakladatele rozhlasové stanice RTLM (*Radio-Television Libre des Mille Collines*) a šéfredaktora deníku *Kangura*, kteří zneužili popularitu svých médií k rozpoutání a šíření nenávisti a násilí vůči tutsijské minoritě. Bylo to poprvé od norimberských procesů, kdy byl někdo odsouzen za masovou vraždu prostřednictvím vlivu v médiích (norimberský proces s Juliem Streicherem v r. 1946). Předseda senátu uvedl: „*Média mají moc vytvořit nebo zničit základní lidské hodnoty, a to znamená obrovskou odpovědnost. Bez střeliva, mačety či jakékoli jiné fyzické zbraně jste způsobili smrt tisíců nevinných civilistů.*“³

Ke konkrétním prohlášením, která se před vypuknutím a během rwandské genocidy objevovala v dotyčných médiích, patřilo např.: „*Musíme s nimi skoncovat, vymýtit je, vymést z naší země...*“ Stanice RTLM zároveň upozorňovala posluchače na místa, kde se Tutsiové ukrývají, a vyzývala je k pronásledování konkrétně jmenovaných osob (toto bylo výborně zobrazeno ve filmu *Hotel Rwanda*, při jehož realizaci pracovali filmaři s autentickými rozhlasovými záznamy). Deník *Kangura* otiskl slogan „*Jaké zbraně použít k mýcení švábů?*“ vedle fotografie mačety („Švábi“ se mezi Hutuy rozšířilo jako označení Tutsiů). Přední expertka na rwandskou genocidu Alison DesForgesová prohlásila, že verdikt je klíčový, neboť kvalifikuje média jako zbraň, zatímco americký právní zástupce jednoho z odsouzených řekl, že americký soud by se podobnému rozsudku vysmál.⁴

- Pod jaké ustanovení *Úmluvy o zabránění a trestání zločinu genocidia* lze podřadit odpovědnost rozhodujících pracovníků médií za rozpoutání genocidy?
- Pokuste se na stránkách Úřadu poradce generálního tajemníka OSN pro prevenci genocidy zjistit, jakými konkrétními kroky se Úřad snaží předcházet genocidě. Považujete tyto aktivity za potřebné a efektivní? Napadají vás jiné způsoby, kterými by bylo možné v rizikových oblastech postupovat?
- Představte si následující situaci: místní ultrapravicové hnutí vydává časopis. Na jeho stránkách zveřejní článek, ve kterém zesměšňuje všechny národnostní menšiny a navíc ostře napadne jednoho konkrétně jmenovaného příslušníka romského etnika s tím, že dotyčný „zasluhuje nejvyšší trest“. Jak hodnotíte tuto situaci z hlediska našeho domácího práva? Jak by se situace změnila, kdyby byl konkrétně jmenovaný Rom v důsledku otištění článku zavražděn? A kdyby došlo zároveň k vraždě několika členů jeho rodiny?

Další informace:

Rwanda. Desítky výpovědí těch, co přežili. Upozornění: materiály obsahují místy velmi drastické popisy
<http://www.un.org/preventgenocide/rwanda/testimonies.shtml>

Úřad poradce generálního tajemníka pro prevenci genocidy: <http://www.un.org/preventgenocide/adviser>

Genocide Watch: <http://www.genocidewatch.org>

Human Rights Watch: <http://www.hrw.org>

³ Incitement to Genocide in International Law. United States Holocaust Memorial Museum. [online] [cit. 2010-08-09]. Dostupné z: <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10007839>

⁴ Celý rozsudek v anglické verzi ke stažení na: <http://www.ictrcaselaw.org/docs/doc40472.PDF>

Filmy

Mrtví jsou naživu / The Dead Are Alive – Eyewitness in Rwanda

Anna van der Wee
Belgie
1996 / 40 min.

Dokument vychází z deníku belgické novinářky Els de Temmermanové, která podávala zpravodajství o genocidě ve Rwandě po celou dobu tragédie. Její svědectví dokazuje, že tragické události ve Rwandě nebyly náhlým výbuchem kolektivního násilí, ale promyšleným a pečlivě připraveným masovým vražděním.

Film byl uveden na mnoha mezinárodních festivalech, v roce 1996 získal Golden Gate Award na FF v San Francisku, v roce 1997 byl oceněn na MFF v New Yorku.

Pláč z hrobu / A Cry from the Grave

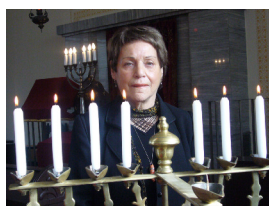
Leslie Woodhead
Nizozemsko,
Velká Británie, USA
1999 / 104 min.

Film se snaží zdokumentovat průběh masakru více než sedmi tisíc Muslimů, který se odehrál v červenci 1995 v bosenské Srebrenici, jež byla již předtím prohlášena za bezpečnostní zónu OSN.

Sedm světel

Olga Sommerová
Czech Republic
2008 / 57 min.

Režisérka Olga Sommerová se ve své práci opakovaně zaměřuje na osudy a svědectví žen. Pro svůj nový dokument zvolila šest židovských pamětnic, které před kamerou oživují zasuté vzpomínky na holocaust a druhou světovou válku. Ve svých životních příbězích nás zavádějí do Terezína, Osvětimi a Bergen-Belsenu, kde se do jejich paměti otiskly obrazy krutého vyvražďování židovského obyvatelstva. Jiné vzpomínají na partyzány a odboj, do něhož se aktivně zapojily, aby tak prospěly svým blízkým a vlasti. Každá z nich se svěčuje nejen se svým vlastním „návodem“ na přežití nacistického režimu, ale zamýšlí se i nad vlastním chováním: nad jeho nedostatky a přednostmi ve chvíli, kdy byla vystavena tak extrémní životní situaci. Síla výpovědí je ještě větší, když upozorňují na nebezpečné chování současníků, kteří se veřejně hlásí k myšlenkám nacismu a nacionalismu. Než zemře nejmladší z nich, naléhavé svědectví a poselství musí zůstat uchováno.

Válečné zločiny a zločiny proti lidskosti

Mgr. Filip Tesar

První světová válka

Předejrou k první světové válce byly války na Balkáně (1876–1878 a 1912–1913), které přinesly hromadné vyhánění a deportace obyvatel a vyvražďování příslušníků jiných národností. Balkánské války v letech 1912–1913 k tomu připojily rozvinutou nacionalistickou propagandu prostřednictvím tisku.

První světová válka pak vzápětí přinesla další zkušenost s přesuny, deportacemi a internacemi obyvatel, z nichž nejhornější se děly v západní a východní Anadolii. Nucené přesuny Arménů v Osmanské říši jsou téměř všeobecně pokládány za první doložený případ totální genocidy – přesuny sloužily jako zástěrka k vyhlazování, které bylo skutečným cílem. Kromě toho, že se v první světové válce poprvé ve větším nasazení objevily moderní druhy zbraní jako letadla, tanky, ponorky či chemické zbraně, přinesla válka také obrovskou kolektivní zkušenost s hromadným zabíjením. Úzce propojila zabíjení s průmyslovou výrobou, povzbudila nacionalismus i komunistické hnutí. Stát si začal nárokovat životy svých občanů.

Válka začala být pokládána za záležitost celého národa, válečné nasazení se týkalo vojáků i civilistů, silně se rozvinula politická propaganda předkládající zkreslený, karikovaný obraz nepřítele vyobrazeného jako podřadného. Neblahé stopy zanechalo hledání „pátých kolon“, špehů a zrádců, jimž se kladlo za vinu, že nepřichází vítězství.

Německý císař Vilém II. byl v mírové smlouvě z Versailles označen za válečného zločince (nalezl útočiště v Nizozemsku, kde zůstal až do své smrti v roce 1941). V Lipsku bylo na základě mírové smlouvy uspořádáno několik procesů s německými vojáky, kteří byli obviněni z porušování mezinárodního práva. Šlo o první proces za válečné zločiny.

Gilbert, Martin. *První světová válka*. Praha: BB Art, 2005.

Druhá světová válka a válečné zločiny

Během druhé světové války se naplno rozvinul potenciál totální války. Civilisté byli vlastní stranou vnímáni jako neoddělitelný prvek válečného úsilí, protivníkem jako součást nepřátelských sil. Větší význam než kdy jindy si získala průmyslová výroba, kterou se bojující strany snažily narušit. Jedním z prostředků bylo i plošné bombardování a neomezená ponorková válka, využívané zvláště USA a Británií. Vyvrcholením bylo svržení jaderných pum na japonská města Hirošima a Nagasaki. Mnohde v zemích okupovaných fašistickou Osou vzniklo hnutí odporu, na které okupanti často odpovídali plošnými represemi, z nichž k nejhroznějším případům patřilo vyhlazení Lidic a Ležáků. V okupované východní Evropě se v týle nacistických sil rozvinulo i silné partyzánské hnutí, které se opíralo o spolupráci s civilisty. Cílem represí bylo vynutit si strachem poslušnost civilního obyvatelstva a podlomit jeho vůli k odporu. Za většinu hromadných zločinů nesly zodpovědnost státy Osy, které válku rozpoutaly (hlavně Německo a Japonsko), z jejich satelitů zejména Chorvatsko. Na vyhlazování Židů se podílely i další státy, jako Rumunsko, a také úřednictvo a obyvatelstvo Německem podmaněných zemí. Německo a Japonsko se provinily i vyražďováním válečných zajatců a nelidským zacházením s nimi. Tomu se však nevyhnuli ani Spojenci, zejména Sovětský svaz (viz Katyň), ale také americké síly v Tichomoří. Závěr války a poválečnou dobu provázely obrovské nucené přesuny obyvatel i nucená asimilace. Během války nesmírně posílila válečná propaganda, ideologie posvěcující zločiny proti celým skupinám obyvatel, ale rovněž utajování zločinů.

Reakcí na hrůzy druhé světové války byly norimberské a tokijské procesy s válečnými zločinci. Zkušenosti z těchto tribunálů byly roku 1949 vtěleny do nového dokumentu mezinárodního práva, mezinárodní úmluvy o ochraně civilních osob za války. V reakci na hromadné válečné represe zdůrazňuje konvence princip individuální zodpovědnosti a kolektivní odvetu označuje za válečný zločin. Tato konvence spolu se staršími konvencemi *O zlepšení osudu raněných a nemocných příslušníků ozbrojených sil v poli* (1864), *O zlepšení osudu raněných, nemocných a trosečníků ozbrojených sil na moři* (1906) a *O zacházení s válečnými zajatci* (1929), které byly v roce 1949 inovovány a rozšířeny, jsou nazývány *Ženevské konvence*. Konvence byly rozšířeny dodatkovými protokoly v letech 1977 a 2005. Velký význam má zejména druhý dodatkový protokol z roku 1977, který se týká obětí vnitřních ozbrojených konfliktů. Vztahují se na všechny státy světa a zavazují všechny válčící strany, tedy jak pravidelné síly, tak povstalce. Každý stát má povinnost obviněné z porušení *Ženevských konvencí* postavit před soud nebo vydat státu, který má na stíhání zájem. Konvence se vztahují na války a ozbrojené konflikty bez ohledu na to, zda byla vyhlášena válka a zda se jedná o mezinárodní, nebo vnitrostátní konflikt. Zakázáno je zabíjení, zohavování a mučení, vědecké experimenty, braní rukojmí, ponižování, vynášení rozsudku mimo řádný soud. Civilní obyvatelstvo nesmí být objektem útoku ani hrozeb násilím, deportace jsou zakázány. Objektem útoku nesmějí být ani historické památky a místa bohoslužeb. *Ženevské konvence* dnes představují základní zdroj mezinárodního práva při posuzování porušování norem a zvyklostí vedení války. To bývá často zkráceně označováno jako válečné zločiny. K nim bývají přiřazovány také zločiny proti lidskosti, které často válku doprovázejí, a zločiny proti míru. Obojí bylo spolu s porušováním norem a zvyklostí vedení války definováno v tzv. *Londýnské chartě norimberského tribunálu*. Zločiny proti lidskosti se rozumí závažný útok na lidskou důstojnost či její ponižování, zahrnující i vraždy, vyhlazování, mučení, znásilňování, politické, rasové nebo náboženské pronásledování, a to jako součást rozšířené či systematické politiky. Nerozhoduje, zda jsou, či nejsou porušením interního práva v zemi, kde byly spáchány. Zločiny proti lidskosti byly jinak poprvé zmíněny roku 1915 v protestu Dohody proti masakrům Arménů v Osmanské říši. Za zločin proti lidskosti byla roku 1976 Valným shromážděním OSN uznána i systematická perzekuce jedné etnické skupiny druhou, jako např. režimem apartheidu v Jižní Africe. Zločinem proti míru se rozumí plánování, příprava, zahájení či vedení válečné agrese nebo válka porušující mezinárodní dohody a záruky. Nejnověji byly válečné zločiny, zločiny proti lidskosti a rovněž genocida definovány *Římským statutem Mezinárodního trestního soudu* (1998), který vstoupil pro signatáře v platnost roku 2002. Tento soud vznikl po zkušenostech s tribunály pro bývalou Jugoslávii a Rwandu. Česká republika ratifikovala *Římský statut* v roce 2009.

Mgr. Filip Tesař

Dams, C., Stolle, M. *Gestapo. Moc a teror ve třetí říši*. Praha: Paseka 2010.

Hobsbawn, Eric. *Věk extrémů: Krátké dějiny 20. století 1914–1991*, Praha: Argo 2010.

Mazower, Mark. *Hitlerova říše. Nacistická vláda v okupované Evropě*. Brno: Jota 2009.

Naimark, Norman. *Plamene nenávisti. Etnické čistky v Evropě 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2006.

Obrynba, Nikolaj I. *Partyzánem*. Praha: Baronet 2009.

Wette, Wolfram. *Wehrmacht: Obraz nepřítel, vyhlazovací válka, legendy*. Praha: Argo 2006.

Kolektiv autorů. *Život ve třetí říši*. Praha: Naše vojsko, 2009.

Válka v Bosně a Hercegovině

V Bosně a Hercegovině zahynulo podle nejdůkladnějšího výzkumu, provedeného nevládní organizací zvanou Výzkumné dokumentační středisko, přes 97 tisíc osob, z toho téměř 10 tisíc žen a přes tři tisíce dětí a nezletilých. Z celkového počtu bylo přes 40 % civilistů. Nejvíce civilistů mají na svědomí srbské regulérní a paravojenské síly: více než 31 tisíc. Nejvíce obětí mezi civilisty tvoří Bosňáci; ve východní Bosně, kde došlo k nejhorším zločinům, ve Srebrenici dokonce k částečné genocidě, tvoří civilisté dokonce 70 % všech obětí mezi Bosňáky. Z pohledu obětí na životech byla válka v Bosně a Hercegovině nejtragičtějším konfliktem na území bývalé Jugoslávie a na evropském kontinentě od druhé světové války. Během války docházelo k záměrnému vyvražďování, znásilňování, vyhánění, hromadným internacím, mučení, záměrnému ničení domovů vyhnanců, ničení mešit, kostelů a dalších kulturních památek.

Vyrovnávání s touto tragickou minulostí se zrcadlí v tom, jak se válečné zločiny dostávají před soud, jak se osvětlily osudy neznámých, v návratech vyhnanců, vztahu k památkám symbolizujícím odlišnost, geografických názvech, diskriminaci v zaměstnávání či v ekonomické spolupráci a cestování. V bývalé Jugoslávii se v dnešní době nejhůře s minulostí vyrovnává Kosovo, lepší je to ve vlastním Srbsku, nepřiliš slavné v Chorvatsku. Jiné je to v Bosně a Hercegovině, odkud před mezinárodní tribunál pro válečné zločiny putovalo nejvíce obviněných.

Před tento soud předstoupili hlavně Srbové, ale také značné množství Chorvatů a Bosňáků, takže lze vyloučit černobílé vidění minulosti. V Bosně a Hercegovině probíhá také nejvíce domácích procesů kvůli válečným zločinům: několik stovek je sice jen zlomek z asi deseti tisíc případů, jako první se však na řadu dostávají ty nejzávažnější a hlavně – podstatné je, že se tato forma vyrovnávání s minulostí rozbíhá stále více. Překážky jsou dnes hlavně technického rázu. V Bosně a Hercegovině je naprostá většina obyvatel gramotná, má přístup k tisku, televizi a v poměrně velkém rozsahu také k internetu, což je důležitý rozdíl např. oproti africkým zemím.

Válečné zločiny jsou veřejně přetřásány a povědomí o soudních procesech napomáhá korigovat obraz minulosti. V Bosně a Hercegovině je dobře vidět, že procesy mají dva důležité doprovodné a často přehlížené efekty: zaprvé objasňují osudy neznámých. To neléčí bolest, ale postiženým rodinám pomáhá udělat čáru za minulostí. Objasněné osudy neznámých zase úzce souvisejí s návraty vyhnanců. Dalším faktorem je očištění policie. V prvních poválečných letech policie, v níž byli stále i ve velení váleční zločinci, mlčky přihlížela útokům na navrátilce. To postupně zhruba do roku 2004 skončilo.

Pro návraty, obnovování právního státu a nepřímo pak i vyrovnávání se s minulostí byly důležité restituce. V Bosně a Hercegovině byly prosazeny nejen na papíře, ale i v praxi. Návraty a restituce provázela i obnova kulturních památek, hlavně mešit a kostelů, které byly za války zničeny ve snaze smazat dějinné stopy přítomnosti jiného národa. Překážkou dalšího vyrovnávání se s minulostí je diskriminace navrátilců v zaměstnávání, která na většině míst stále dělí obyvatele na oběti a viníky, na poražené a vítěze. Ti první jsou závislí na dobré vůli druhých, které nic nenutí konfrontovat své vnímání minulosti s menšinovým. Problémem je i nezaměstnanost, která dodnes i přes rychlý poválečný růst HDP činí až 28 %.

Veřejný sektor neformálně doplňuje sociální síť a je běžné dávat přednostně zaměstnání příslušníkům vlastního národa. Tam, kde je diskriminace v zaměstnávání omezována, je společné hledání výkladu minulosti patrné např. v konsenzuálním přejmenování ulic, které za války často dostaly v nacionalistické euforii nová jména zdůrazňující separátní identitu.

Honig, J. W., Both, N. *Srebrenica: Zpráva o válečném zločinu*. Praha: Mladá fronta 2001.

War Crimes in Bosnia-Herzegovina (Volume I). Human Rights Watch 1992.

War Crimes in Bosnia-Herzegovina (Volume II). Human Rights Watch 1993.

Abuses by Bosnian Croat and Muslim Forces in Central and Southwestern Bosnia-Herzegovina. Human Rights Watch 1993.

War Crimes in Bosnia-Herzegovina: U.N. Cease-Fire Won't Help Banja Luka. Human Rights Watch 1994.
On-line na: <http://www.hrw.org/legacy/reports/994/bosnia2/>

Sarajevo. Human Rights Watch 1994.
On-line na: <http://www.hrw.org/en/reports/1994/10/01/sarajevo>

Still Waiting: Bringing Justice for War Crimes, Crimes against Humanity, and Genocide in Bosnia and Herzegovina's Cantonal and District Courts. Human Rights Watch 2008. On-line na: <http://www.hrw.org/en/reports/2008/07/09/still-waiting-0>

Bosnian War Crimes Atlas, interaktivní mapa s výkladem:
<http://www.idc.org.ba>

Genocida ve Rwandě

Viz kapitola *Ochrana před genocidou*

Občanská válka v Sieře Leone

Občanskou válku v Sieře Leone zahájil v březnu 1991 vpád rebelů z Revoluční sjednocené fronty (RUF), která zpočátku čítala sotva stovku mužů, do dvou pohraničních okresů na východě a jihovýchodě země. Útokům v zemi předcházelo několik desetiletí zhoršující se politické, ekonomické a sociální situace, jež byla důsledkem špatné vlády a zneužívání politické moci, krátkozraké hospodářské politiky, plenění bohatých nerostných zdrojů země a bujně korupce na všech úrovních. Od zavedení systému jedné strany v roce 1978 kontrolovala veškerou moc a zdroje vláda Všelidového kongresu (APC) prezidenta Siaky Stevense ve Freetownu a venkovské oblasti ve vnitrozemí byly velmi zanedbávány nebo zcela opomíjeny – zejména východní a jižní části země, kde tradičně dominovala opoziční Lidová strana Sierry Leone (SLPP). Zneužívání moci se neomezovalo na centrální vládu – v provinciích se na něm vydatně podíleli i místní úředníci a především náčelníci. Ti si uchovali významnou roli v interpretaci zvykového práva, zejména kontrolu nad rozdělováním půdy a těžebních licencí, v určování místních daní, bránili své právo ukládat finanční tresty a nucenou práci. Své autority zneužívali k upevnění hierarchických vztahů i nerovností a k umlčení a marginalizaci těch, které vnímali jako hrozbu. Byli to především mladí muži, kteří nejvíce trpěli tímto zneužíváním. Ve spojení s omezeným přístupem ke vzdělání a pracovním příležitostem to vedlo k jejich odcizení od místních komunit. Mnoho z nich opustilo své vesnice a odešlo do diamantových dolů a velkých měst. Spolu s nespokojenými mladými muži z venkova to byla i marginalizovaná městská mládež, tvořená směsí negramotných kriminálních živlů a radikálních studentů, na kterou silně doléhal postupný ekonomický a morální úpadek země. Všichni tito mladí muži představovali připravenou zásobárnu rekrutů jak pro RUF, tak pro narychlo verbující armádu. Léta nahromaděné frustrace a nenávisti pomáhají alespoň částečně vysvětlit rozsah a brutalitu násilí, které zemi na více než deset let zachvátilo.

Byla to tedy celková a hluboká politická a společenská krize, co bylo hlavní příčinou války v Sieře Leone, a nikoli boj o diamanty, jak se někdy jednostranně podává. Diamanty nicméně hrály v konfliktu významnou roli. Diamantový sektor byl především sám součástí popsané krize a přispěl k hromadění nespokojenosti z nerovného rozdělení zisků z těžby a k nárůstu napětí mezi místní populací a kopáči v dolech na jedné straně a obchodníky a náčelníky na straně druhé. Možnost nelegální těžby a obchodu s drahými kameny pak během konfliktu podněcovala násilí RUF i vládních vojáků, kteří se mnohokrát střetli o kontrolu nad diamantovými oblastmi. Zisky z prodeje pak také pomáhaly financovat nákup zbraní.

RUF měla zpočátku určitou podporu mezi lidmi, protože využívala nespokojenosti obyvatelstva, aby se prezentovala jako skupina osvoboditelů s příslibem lepší budoucnosti. Převrat mladých armádních důstojníků v dubnu 1992 však byl většinou obyvatel vnímán jako dosažení hlavního cíle změny vlády a RUF tak sebral počáteční sympatie. Nová vojenská vláda navíc zahájila intenzivní vojenskou operaci, která na konci roku 1993 přivedla RUF na pokraj rozpadu. Právě v tomto okamžiku RUF změnila taktiku na guerillový způsob boje, který se spoléhal na útoky ze zálohy a teror, jak proti armádě, tak především proti civilnímu obyvatelstvu. Jako způsob nábory nových bojovníků hojně využíval únosy, především dětí. Používání extrémního násilí včetně vražd, amputací, znásilnění a mučení mělo udělat život v zemi pro obyvatelstvo zcela neúnosným a donutit tak střídající se vojenské vlády a později i demokraticky zvolenou vládu k vyjednání dohody o sdílení moci. V reakci na zastrašovací taktiku RUF a důsledkem překotného najímání nedostatečně vycvičených a nespolehlivých vojáků se také vládní jednotky velmi často uchýlovaly k nevybíravému násilí a dopouštěly se vážných zločinů proti obyvatelstvu srovnatelných s RUF. Válka vyvrcholila útokem RUF na Freetown v lednu 1999, který za sebou zanechal několik stovek mrtvých a polovinu města v troskách. Mírová dohoda byla podepsána v Lomé v červnu 1999; válka pak byla oficiálně označena za ukončenou v roce 2002.

Ačkoli *Dohoda z Lomé* původně předpokládala všeobecnou amnestii pro všechny bojující strany, požádala nakonec vláda prezidenta Ahmada Tejana Kabbaha v roce 2000 OSN o ustavení mezinárodního soudu, před kterým měli stanout ti, kteří „nesou největší odpovědnost“ za zločiny, ke kterým došlo během konfliktu. Soud byl oficiálně ustaven o dva roky později. Obviněno bylo celkem třináct osob, a to ze spáchání zločinů proti lidskosti, válečných zločinů a dalších vážných porušení mezinárodního humanitárního práva. V poslední kategorii soud poprvé v historii žaloval – a odsoudil – několik pachatelů za zločin najímání a zneužívání dětských vojáků v ozbrojeném konfliktu. Významným úspěchem bylo také zahrnutí nucených sňatků mezi zločiny proti lidskosti, stejně jako obecně velký důraz na sexuálně motivované násilí mezi body obžaloby. Dosud bylo odsouzeno osm obžalovaných; všichni si v současnosti odpykávají tresty ve vězení ve Rwandě – tři rebelové z RUF, tři představitelé Revoluční rady ozbrojených sil (AFRC), která spolu s RUF svrhla Kabbahovu vládu v roce 1997, a dva členové provládních Jednotek civilní obrany (CDF). Třetí člen CDF, Samuel Hinga Norman, zemřel před vynesením rozsudku. Tři klíčoví pachatelé však před soudem nikdy nestanuli – zakladatel RUF Foday Sankoh, který zemřel ve vazbě v roce 2003, jeho nástupce Sam „Moskyt“ Bockarie, který byl ve stejném roce zavražděn v Libérii, a vůdce AFRC Johnny Paul Koroma, o jehož osudu a místě pobytu se neví, ačkoli podle některých svědectví byl Koroma, stejně jako Bockarie, zlikvidován v Libérii na příkaz prezidenta země Charlese Taylora. Bývalý liberijský prezident je také posledním obžalovaným; proces s ním by měl být ukončen někdy v průběhu roku 2011.

Abdullah, I. (2004): *Between Democracy and Terror: The Sierra Leone Civil War*. Dakar: CODESRIA.

Keen, D. (2003): Greedy Elites, Dwindling Resources, Alienated Youths. The Anatomy of Protracted Violence in Sierra Leone. *Internationale Politik und Gesellschaft*, Vol. 6, No.2, str. 67–94.

Stovel, L. (2006): *Long Road Home: Building Reconciliation and Trust in Post-War Sierra Leone*. Dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. Simon Fraser University: Department of Sociology and Anthropology.

Truth and Reconciliation Commission (2004): *The TRC Final Report*. Volume 3A. On-line na: <http://www.sierra-leone.org/Other-Conflict/TRCVolume3A.pdf>

Dětsí vojáci

Podle Dětského fondu OSN (UNICEF) je dětským vojákem jakákoli osoba mladší osmnácti let, která je součástí pravidelné nebo nepravidelné ozbrojené síly nebo skupiny, a to v jakékoli funkci. Nejde tedy jenom o děti, které nosí zbraň, ale i o ty, které vykonávají další pomocné role – nosičů, poslíčků, kuchařů a podobně –, a o dívky odvedené za účelem sexu nebo nuceného sňatku. Zapojení dětí do ozbrojeného konfliktu není novým fenoménem, i když zejména v posledních dvou desetiletích 20. století se situace výrazně zhoršila. Výrazný podíl na tom měl především narůstající počet vleklých vnitrostátních konfliktů, provázených rozpadem státních a společenských struktur a charakterizovaných mimo jiné cíleným zaměřením násilí proti civilnímu obyvatelstvu, které v 90. letech představovalo více než 90 % válečných obětí. Děti byly zapojeny do konfliktů po celém světě a v mnoha z nich dětsí vojáci tvořili nezanedbatelnou část bojovníků, kteří se podíleli na provádění těch nejhorších násilností.

Vysvětlení, proč jsou děti nabírány do ozbrojených skupin je celá řada – někteří vnímají rozšíření fenoménu dětských vojáků především jako odpověď na obecný nedostatek lidských zdrojů ve vleklých konfliktech, jiní jej připisují panujícím představám o lepší poddajnosti dětí, které lépe přijímají ideologický nátlak a manipulaci, snadněji se kontrolují a mají menší zábrany v boji; další jej spojují s hlubokou krizí a rozpadem společenského řádu a mravních norem v postižených zemích.

Děti se do ozbrojených skupin dostávají několika způsoby. Často jsou odvedeny násilím nebo uneseny. Armáda božího odporu (LRA) v Ugandě je obzvlášť nechvalně známá únosy dětí a násilnými postupy při jejich výcviku, během něhož jsou někdy i pod hrozbou vlastní smrti donuceny zabít, mnohdy člena rodiny nebo přítele, čímž mají zpřetrhat vazby na domov a prokázat věrnost ozbrojené skupině. Unesené děti, jejichž celkový počet od roku 1986 dosáhl více než 50 000, představují podle odhadů obvykle až 90 % bojovníků v řadách LRA. Bylo by ale mylné se domnívat, že přímé donucení je nejběžnějším, nebo dokonce jediným způsobem najímání dětských vojáků. Mnozí z nich se k ozbrojeným silám přidávají dobrovolně, ačkoli linie mezi donucením a dobrovolností je ve válečných situacích velice tenká. V řadě zemí, kde chudoba a konflikt vedly k rozbití společenských a rodinných struktur, je mnoho dětí a mladých lidí nuceno hledat alternativní způsob přežití a členství v ozbrojené skupině je potom možné vidět jako racionální a atraktivní příležitost. Jednotka představuje komunitu, která nahrazuje rodinu a dává prostor k zajištění živobytí v situaci absolutního nedostatku nebo neexistence jiných pracovních příležitostí. Za dobrovolným vstupem do ozbrojených skupin je často i příslib lepší budoucnosti – vzdělání nebo finanční či materiální odměny. Některé z těchto faktorů dokumentuje výrok dětského vojáka ze Sierry Leone:

„Neměli jsme peníze na školu, protože mámin obchod zničila válka... V té době se naše situace zhoršila. Pak přišli rebelové a řekli nám, ať se k nim přidáme. Protože jsem nic nedělal a nikdo se o mě nestaral, rozhodl jsem se k nim přidat a bojovat. Přidal jsem se k nim záměrně, kvůli problémům, které jsme měli... Rebelové nás vyzvali, ať jim pomůžeme v boji, abychom v budoucnosti mohli mít slušný život.“ (cit. podle Peterse, 2004)

Je proto chybou paušálně vnímat dětské vojáky pouze jako pasivní, bezbranné a závislé jedince a věnovat pozornost jejich rozhodnutím v podmínkách velmi omezených, ale přesto existujících možnostech. To jednak umožní lépe porozumět tomu, proč se někteří k ozbrojeným skupinám přidávají, zatímco jiní ne, ale hlavně na základě tohoto porozumění zlepšit strategie pro zamezení účasti a najímání dětí do ozbrojených skupin.

V reakci na rozšíření fenoménu dětských vojáků vytvořilo mezinárodní společenství v posledních desetiletích řadu právních nástrojů, kterými se snaží ochránit práva dětí a zabránit jejich účasti v ozbrojených konfliktech. V roce 1989 – po deseti letech jednání – přijala OSN *Úmluvu o právech dítěte*, která sice definuje dítě jako každou osobu do osmnácti let, ale která v článku 38 (2) zavazuje smluvní strany k přijetí „všech proveditelných opatření k zabezpečení toho, aby se osoby, které nedosáhly věku patnácti let, přímo neúčastnily bojových akcí“. Hranice patnácti let byla mnoha humanitárními organizacemi a lidskoprávními skupinami považována za nepřijatelnou, a po dalších několika letech jednání byl v roce 2000 přijat *Opční protokol k Úmluvě o právech dítěte* o zapojování dětí do ozbrojených konfliktů, který zákaz zapojení posunul na osmnáct let – s výjimkou dobrovolného

narukování, kde je hranice stanovena věkem šestnáct let. Podle kritiků ale diskuse strávené nad debatou o věkové hranici odvádějí pozornost od skutečného problému týkajícího se mezinárodního práva v oblasti zapojení dětí do konfliktu – jeho efektivního prosazování, kterého se navzdory některým dílčím úspěchům v posledních letech stále nepodařilo dosáhnout.

Drumbl, M. (2009): *Child Soldiers: Agency, Enlistment, and the Collectivization of Innocence*. Washington & Lee Public Legal Studies Research Paper Series. Working Paper No. 07.

Honwana, A. (2006): *Child Soldiers in Africa*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Peters, K. (2004): *Re-Examining Voluntarism: Youth Combatants in Sierra Leone*. Monograph No. 100. Pretoria: ISS. On-line na: <http://www.iss.co.za/pubs/Monographs/No100/Contents.html>

Otázkové okruhy:

- Jak a kdy se z etnicity ve Rwandě a Burundi stala otázka života a smrti? Kdo nebo co způsobilo rwandskou genocidu?
- Jaké důvody vedou k páchání rozsáhlého násilí na civilním obyvatelstvu v současných konfliktech?
- Proč děti bojují v ozbrojených konfliktech? Je vždy výhodné vnímat dětské vojáky jako bezbranné oběti bez vlastní rozhodovací schopnosti? Jak může mezinárodní společenství účinně bojovat proti využívání dětí v ozbrojených konfliktech?

Další informace:

Beah, Ishmael (2007): *A Long Way Gone: Memoirs of a Boy Soldier*. Sarah Crichton Books.

Bennett, T.W. (1998): *Using Children in Armed Conflict: A Legitimate African Tradition? Criminalizing the Recruitment of Child Soldiers*. ISS Monograph No. 32, Institute of Security Studies. On-line na: <http://www.iss.co.za/pubs/monographs/no32/contents.html>

Mamdani, M. (2001): *When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda*. Princeton: Princeton University Press.

Richards, P. (1998): *Fighting for the Rain Forest: War, Youth and Resources in Sierra Leone*. Oxford: James Currey.

Coalition to Stop the Use of Child Soldiers <http://www.child-soldiers.org>

Uppsala Conflict Database <http://www.pcr.uu.se/gpdatabase/search.php>

Válečné zločiny a zločiny proti lidskosti

Blanka Čechová

¹ Z původního znění zatykače v angličtině: „Warrant of arrest for Joseph Kony issued on 8 July 2005: CONSIDERING the general allegations presented in the Prosecutor’s application that the Lord’s Resistance Army (the “LRA”) is an armed group carrying out an insurgency against the Government of Uganda and the Ugandan Army (also known as the Uganda People’s Defence Force (“UPDF”)) and local defence units (“LDUs”) since at least 1987; that over this time, including the period from the 1st of July 2002, the LRA has been directing attacks against both the UPDF and LDUs and against civilian populations; that, in pursuing its goals, the LRA has engaged in a cycle of violence and established a pattern of “brutalization of civilians” by acts including murder, abduction, sexual enslavement, mutilation, as well as mass burnings of houses and looting of camp settlements; that abducted civilians, including children, are said to have been forcibly “recruited” as fighters, porters and sex slaves to serve the LRA and to contribute to attacks against the Ugandan army and civilian communities.”
On-line na:
<http://www.icc--cpi.int/iccdocs/doc/doc97185.PDF>

Úvod: Zatykač Mezinárodního trestního soudu na Josepha Konyho, velitele Lord’s Resistance Army v Ugandě, vydaný dne 8. července 2005

„Podle obvinění uvedených v podání žalobce je Armáda božího odporu (Lord’s Resistance Army – LRA) ozbrojená skupina, jež nejméně od roku 1987 provádí akty odporu proti vládě státu Uganda a proti ugandské armádě (známé také jako Ugandské lidové obranné jednotky – Uganda Peoples’ Defence Force, UPDF) i proti místním obranným jednotkám (LDU). Během této doby, včetně období od 1. července 2002, LRA vedla útoky jak proti jednotkám UPDF, tak jednotkám LDU a proti **civilnímu obyvatelstvu**. Dále pak LRA rozpoutala vlnu násilí a zavedla model ‘teroru na civilním obyvatelstvu’, a to prostřednictvím **aktů vyvražďování, únosů, sexuálního otročování, mrzačení i masového vypalování domů a rabování táborů**. Podle obžaloby LRA také unášela civilisty, a to včetně dětí, které údajně byly násilně „rekrutovány“ jako bojovníci, nosiči a sexuální otroci ve službách LRA a které se měly účastnit útoků proti ugandské armádě i civilnímu obyvatelstvu...“¹

Většina základních dokumentů k procesům proti obžalovaným z válečných zločinů a zločinů proti lidskosti je volně přístupná na domovských stránkách mezinárodních soudů (Mezinárodní trestní soud, tribunály pro Rwandu a bývalou Jugoslávii). Lze si tak přečíst např. svědecké výpovědi k jednotlivým případům, závěrečné řeči obžalovaných nebo odlišná stanoviska soudců k rozsudku. V kontrastu ke způsobu, kterým o válečných zločinech či o mezinárodní justici v některých případech informují média, jde o ojedinělou možnost seznámení se s prvotními zdroji informací.

K zamyšlení:

- Jaký je vztah mezi pojmy genocida a zločin proti lidskosti?
- Jak je vymezen válečný zločin? Co je humanitární právo?
- Když se řekne „zločin proti lidskosti“, který z aktuálně probíhajících nebo nedávno minulých konfliktů vás napadne jako první? Víte přibližně, kolik obětí si vyžádaly zločiny proti lidskosti a válečné zločiny během válek v Bosně, ve Rwandě a v Kongu?
- Kde a jak lze zjistit, z jakých konkrétních činů je obviněn Radovan Karadžić nebo Omar al-Bashir?

Několik věcných poznámek: Zločiny proti lidskosti, válečné zločiny a právo

Zločiny proti lidskosti. Termín zločin proti lidskosti byl poprvé použit v souvislosti s tureckým masakrem Arménů v roce 1915. V mezinárodním právu jej však definoval až *Statut Mezinárodního vojenského soudního dvora* (norimberského tribunálu) v roce 1945:

„Zločinem proti lidskosti je vražda, vyhlazování, otročování, deportace a veškeré jiné nelidské činy, spáchané proti jakémukoliv civilnímu obyvatelstvu před válkou nebo během ní, nebo pronásledování z důvodů politických, rasových či náboženských, ať jsou, či nejsou porušením interního práva v zemi, kde byly spáchany, jako následek jakéhokoliv zločinu spadajícího do kompetence tribunálu nebo v souvislosti s tímto zločinem.“

Válečnými zločiny rozumí *Statut* z roku 1945:

„Porušení zákonů války nebo válečných zvyklostí. Takové porušení bude v sobě zahrnovat vraždu, zlé nakládání nebo deportaci civilního obyvatelstva z obsazeného území nebo v něm k otročké práci nebo pro

jákykoliv jiný účel, vraždu válečných zajatců nebo osob na moři nebo zlé nakládání s nimi, zabíjení rukojmí, plenění veřejného nebo soukromého majetku, svěvolné ničení měst a vesnic nebo pustošení neodůvodněné vojenskou nutností, nebude však na ně omezeno.“

Ustanovení *Statutu o válečných zločinech* byla dále potvrzena v rezolucích Valného shromáždění OSN (3(I) z 13. února 1946 a 95(I) z 11. prosince 1946). V roce 1949 následovaly tzv. *Ženevské konvence* na ochranu obětí války (o ochraně obětí války, o zlepšení osudu raněných a nemocných příslušníků ozbrojených sil v poli, o zlepšení osudu raněných, nemocných a trosečníků ozbrojených sil na moři, o zacházení s válečnými zajatci, o ochraně civilních osob za války.) V roce 1977 byly *Ženevské konvence* rozšířeny o *Dodatkový protokol o ochraně obětí mezinárodních ozbrojených konfliktů* a *Dodatkový protokol o ochraně obětí ozbrojených konfliktů nemajících mezinárodní charakter* (k dnešnímu dni tento protokol podepsalo více než 160 států s výjimkou USA, Izraele, Íránu, Iráku, Afghánistánu a Pákistánu). Systém *Ženevských konvencí* je základním instrumentem tzv. humanitárního (válečného) práva.

Mezinárodní humanitární právo je ovládáno mj. následujícími zásadami – obyčejovými normami:

- Princip rozlišování – mezi civilisty a kombatanty, mezi civilními a vojenskými objekty (útoky jsou přípustné pouze proti kombatantům a vojenským objektům; jsou zakázány násilné činy, jejichž cílem je zastrahování civilního obyvatelstva).
- Vojenské objekty jsou takové objekty, které svou povahou, umístěním, účelem nebo použitím představují účinný příspěvek k vojenským akcím a jejichž částečná nebo úplná destrukce, obsazení nebo neutralizace podle okolností, jež v danou chvíli převažují, poskytuje zjevnou vojenskou výhodu.
- Útok na vzdávajícího se nebo raněného protivníka je zakázán.
- Preventivní opatření při útoku: každá strana konfliktu musí útok zrušit nebo odvolat, stane-li se zřejmým, že objekt není vojenským objektem nebo že by útok mohl způsobit náhodné ztráty na životech civilních osob, zranění civilních osob, poškození objektů civilního rázu nebo kombinaci těchto případů, které by převyšovaly předpokládanou konkrétní a přímou vojenskou výhodu.
- Každá strana konfliktu musí účinným způsobem vydat varování před útoky, které by mohly postihnout civilní obyvatelstvo, ledaže to okolnosti nedovolí.
- Zdravotnický personál výhradně určený ke zdravotnickým úkonům musí být za všech okolností respektován a chráněn.
- Novináři vykonávající profesionální úkoly v oblastech ozbrojeného konfliktu musí být respektováni a chráněni, pokud se přímo neúčastní bojové činnosti.
- Každá strana konfliktu musí respektovat kulturní statky; způsoby a prostředky vedení boje musí být vybírány s ohledem na ochranu a zachování životního prostředí.²

Podle *Úmluvy o nepromlčitelnosti válečných zločinů a zločinů proti lidskosti* z roku 1968 se válečné zločiny a zločiny proti lidskosti nepromlčují. K dopadení a zadržení válečných zločinců napomáhá řada bilaterálních vydávacích dohod i mezinárodních smluv, např. *Zásady mezinárodní spolupráce při odhalování, zadržování, vydávání a stíhání osob zodpovědných za spáchání válečných zločinů a zločinů proti lidskosti*, které Valné shromáždění OSN schválilo v roce 1973.

² Obyčejové mezinárodní humanitární právo. *Český červený kříž*. [on-line] [cit. 2010-05-25]. Dostupné z: http://www.cervenykriz.eu/cz/mhp/obycej_mhp.htm

Jak bylo řečeno v předchozí kapitole o genocidě, klíčovou roli v potírání zločinů proti lidskosti a válečných zločinů má relativně nedávno (*Římským statutem*) ustavený Mezinárodní trestní soud. Při řízení soud vychází z článků 6, 7 a 8 Statutu, které obsahují výčet zločinů, a z dokumentu *Prvky skutkových podstat trestných činů (Elements of Crimes)*, kde jsou integrálně a podrobně upraveny všechny shora uvedené zločiny. Jde o průlomový dokument, protože vůbec poprvé detailně stanovil skutkové podstaty jednotlivých činů, podobně jako trestní zákony jednotlivých států. Vymezování zločinů proti lidskosti se dosud spokojovalo s výčtem jednotlivých zločinných jednání, zatímco *Římský statut* ve spojení s *Prvky skutkových podstat trestných činů* podrobně stanoví, jaké konkrétní jednání naplňuje skutkovou podstatu zločinů vyhazování civilního obyvatelstva, apartheidu, zotročování, mučení, znásilňování, nuceného těhotenství, nucené prostituce, perzekuce související s politickým přesvědčením, rasovou, národnostní či etnickou příslušností atd. Dokument zároveň upřesňuje, že činy musí být součástí útoku proti civilnímu obyvatelstvu a že musí být rozsáhlé a systematické, což je odlišuje od trestných činů vraždy, znásilnění ad., které jsou upraveny v trestních zákonech států a spadají do jurisdikce jejich soudů. Úprava skutkové podstaty zločinu proti lidskosti vypadá v dokumentu *Prvky skutkových podstat trestných činů* konkrétně takto:

Článek 7 (1) (c) Zločiny proti lidskosti zotročování

Skutková podstata:

Pachatel zneužíval částečně nebo úplně moc, kterou měl, tím, že si přivlastnil jednu nebo více osob. K tomu docházelo koupí, prodejem, půjčením či směnou takové osoby či takových osob, případně takovým osobám podobným způsobem upíral svobodu.

Pachatel takto postupoval v kontextu rozsáhlých a systematických útoků mířených proti civilnímu obyvatelstvu.

Pachateli bylo známo, že toto chování je součástí rozsáhlých a systematických útoků mířených proti civilnímu obyvatelstvu. Pachatel jednal vědomě za účelem vykonání těchto záměrů.

Stejným způsobem jsou konkretizovány jednotlivé formy genocidy a jednotlivé válečné zločiny (znásilnění, útok na civilní obyvatelstvo, brání rukojmí, lékařské a vědecké experimenty jako válečný zločin, nucené těhotenství, prostituce, sterilizace, používání osob jako štítů, využívání a nábor dětských vojáků ad.).

Příklady ze současnosti: Bosna, Rwanda

Pláč z hrobu. Film *Pláč z hrobu* přináší pohled na masakr v bosenské Srebrenici, kde bylo v červenci roku 1995 zavražděno několik tisíc místních muslimských obyvatel, přestože oblast byla misí OSN prohlášena za zónu pod ochranou nizozemských mírových jednotek. Před Mezinárodním trestním tribunálem pro bývalou Jugoslávii v souvislosti se srebrenickým masakrem stále probíhá projednávání případů. Řada odsouzených si už odpykává trest (Obrenović, Todorović), odsouzená Biljana Plavšićová byla propuštěna. (Informace a dokumenty k jednotlivým případům lze najít na <http://www.icty.org/sid/203>; domovská stránka filmu je na <http://www.pbs.org/wnet/cryfromthegrave>, kde jsou ke stažení audiozáznamy svědků masakru, včetně příslušníků mírových jednotek.)

Otázkové okruhy:

- Čím se liší trestný čin vraždy podle trestního zákona státu a vražda jako zločin proti lidskosti podle dokumentů Mezinárodního trestního soudu?
- Jak hodnotíte zásah jednotek OSN, resp. jeho absenci, v souvislosti s událostmi ve Srebrenici? Proč jednotky nezasáhly? Či to byla odpovědnost?
- Jak hodnotíte časový odstup, se kterým dochází k odsouzení osob, které za zločiny spáchané během války v Bosně odpovídaly? Jaký význam má pro postkonfliktní vývoj v Bosně samotná existence příslušného trestního tribunálu?

K diskusi:

Jak hodnotíte z právního hlediska následující situace?

- Smrtelně raněný voják se marně snaží přemístit se z bojiště. Dostihne ho kombatant nepřátelských jednotek. Uvažujme tři možnosti:
  - A) Voják nepřátelské strany odnese raněného vojáka jako zajatce do svého tábora.
  - B) Voják nepřátelské strany neudělá nic.
  - C) Umírající a trpící voják prosí nepřítele, aby mu zasadil ránu z milosti, a on mu – za přítomnosti několika svědků – vyhoví.

V rámci rozsáhlejší vojenské akce proběhne letecký útok na strategický most na území nepřítele.

- A) Při útoku dojde k neúmyslnému zničení několika obytných domů a k usmrcení deseti civilistů.
- B) Několik civilistů na mostě dobrovolně vytvoří živý štít. Pro velitele leteckého útoku je jednoznačně rozpoznatelné, že se na mostě nachází lidé, ale nedokáže posoudit, jestli jde o kombatanty, nebo civilisty. Útok je přesto dokonán, všichni civilisté zahynou.
- C) Živý štít na most násilím umístí příslušníci paramilitárních jednotek bránícího se státu ve snaze odvrátit letecký útok.

Jak se změní pohled na shora uvedené činy, pokud se jich dopustí kombatant soukromé paramilitární jednotky najaté státem k vojenské operaci nebo příslušník mezinárodní jednotky sil NATO?

- Říká se, že nejlepší obrana je útok. Liší se pohled humanitárního práva na násilné ofenzivní a defenzivní vojenské akce? A jak se liší postavení civilisty, který:
  - A) dobrovolně chrání majetek proti pachatelům běžné trestné činnosti (např. krádež vloupáním, poškození cizí věci);
  - B) dobrovolně chrání majetek proti nepřátelskému vojenskému útoku.
- Jak se mezinárodní právo staví k tzv. žoldněřům, tj. osobám najatým a finančně motivovaným za účelem boje, které nejsou občany ani jedné ze stran konfliktu ani příslušníky armád bojujících stran? Je žoldněřství trestné? Existuje v mezinárodním humanitárním právu tendence žoldněřství eliminovat?
- Co znamená pojem „humanitární bombardování“?

Kanadský generál Romeo Dallaire působil během tří měsíců genocidy ve Rwandě jako velitel jednotek OSN. Dallairovy opakované snahy získat od OSN posily se nesetkaly s úspěchem, naopak – větší část jednotek byla ze Rwandy stažena, později i velitel dostal příkaz opustit Rwandu. Romeo Dallaire se však příkazu vzepřel a setrval uprostřed genocidy na vlastní pěst, spolu s hrstkou odhodlaných mužů. Zachránil životy mnoha tisíců Rwandanů. Po návratu do Kanady se opakovaně pokusil o sebevraždu, nakonec napsal o své zkušenosti ve Rwandě knihu (*Shake Hands with the Devil*) a podílel se na realizaci několika filmů (mj. dokument *Poslední spravedlivý – Last Just Man*).

- Jak si vysvětlujete nezáměrnou a neúčast mezinárodního společenství tváří v tvář genocidě ve Rwandě? Jak hodnotíte postoj generála Dallairea?

- Mezinárodní trestní tribunál pro Rwandu se zabývá výhradně případy zločinů spáchaných většinovým etnikem Hutuů na menšině Tutsiů. Při osvobození Rwandy a v rámci odvetných bojů však naopak Tutsiové povraždili na 60 000 Hutuů. Považujete za správné, že se soud těmito případy nezabývá? Myslíte si, že takové rozhodnutí napomáhá k překonání etnického napětí ve Rwandě, nebo naopak situaci zhoršuje?
- Ve filmu *Zúčtování* (viz Téma 5) mluví prokurátor Moreno-Ocampo o vydání zatykače na soudánského prezidenta Omara al-Bashira, podle něhož tisíce lidí v Súdánu trpí Bashirovou vinou hladu, žijí ve strachu a jsou systematicky vystavováni násilí. Spadá toto jednání do kategorie zločinů proti lidskosti, ačkoli nelze prokázat přímé oběti na životech?

Další informace:

Projekt Válečné zločiny: <http://www.crimesofwar.org>

Rwanda, postkonfliktní otázky: <http://www.hrw.org/legacy/reports/2000/rwanda>

Etnicita a moc: <http://socrates.berkeley.edu/~warcrime/Papers/webley-thesis.pdf>

Prvky skutkových podstat trestných činů:

<http://www1.umn.edu/humanrts/instree/iccelelementssofcrimes.html>

Nadace Romea Dallaira: <http://www.romeodallairefoundation.com>

Svědectví k procesům před ICTY: <http://www.icty.org/sections/Outreach/VoiceoftheVictims>

Humanitární právo: <http://www.cervenyriz.eu/humanitarnipravo>

Vyčerpávající informace k *Ženevským konvencím*: <http://ck.czweb.org/cck/aktivity/konvence.html>

Čečenská ukolébavka / Chechen Lullaby

Nino Kirtadze

Francie

2000 / 57 min.

Pět válečných korespondentů, mezi nimi Petra Procházková, líčí své osobní prožitky a profesionální zkušenosti z války, která Západ nezajímá.

Děťští vojáci / Child Soldiers

Alan Lindsay

Austrálie

2002 / 56 min.

Zbraně v rukou dětí? Je šokující, do jaké míry je tento jev rozšířen. Súdán, Uganda, Barma, Kolumbie, Sierra Leone... a výčet by mohl pokračovat. Často i osmileté děti jsou unášeny a nuceny bojovat za věc, které nemohou rozumět. Teror, znásilňování, vymývání mozků, drogy. Podle střízlivých odhadů je na světě na tři sta tisíc dětských vojáků. Velitelé často dávají přednost dětem, protože jsou snáz manipulovatelné a jsou schopny páchat ta nejneuvěřitelnější zvěrstva. Děťští vojáci ale nejsou jen problémem třetího světa. Spojené státy posílají na výcvik sedmnáctileté, Velká Británie v roce 1991 vysílala do války v Zálivu šestnáctileté děti. Organizace bojující za lidská práva tuto praktiku ostře odsuzují. Mezinárodní tribunál může soudit jakéhokoli velitele, který použije dětské vojáky, za zločin proti lidskosti. Hrozivý jev ale rozhodně není na ústupu.

Proč zabili své sousedy? / Why Did They Kill Their Neighbors?

Kumiko Igarashi

Japonsko

1998 / 49 min.

V průběhu občanské války ve Rwandě v roce 1994 zmasakrovali příslušníci většinové skupiny Hutuů během tří měsíců 800 000 Tutsiů. Ke genocidě byli povzbuzováni rozhlasovým vysíláním, které v lidech rozněcovalo nenávisť k Tutsiům. Dokument sleduje příběh mladíka, který jako jeden z prvních z celkového počtu 130 000 Hutuů, držených ve vazbě s obviněním ze spáchání genocidy má být po třech letech výkonu trestu propuštěn. Mladík byl svými sousedy z vesnice donucen zabít děti své starší sestry a byl jedním z mála, kteří přiznali svou účast na hromadném zabíjení. Tento dokument odhaluje mrazivou realitu mediální manipulace, která dovedla jeden národ až k bodu, kdy se příbuzní a sousedé začali vzájemně vraždit.

Znásilnění jako válečný zločin

Mgr. Tereza Hendlová

Znásilnění v ozbrojených konfliktech

Znásilnění je aktem sexuální agrese, který je v naprosté většině případů páchan mužmi na ženách. Akt znásilnění má mnoho rovin: jednak je aktem individuálního muže, který vykonává agresi v rámci sexualizovaných vztahů moci, jednak je znakem násilí ve společnosti, kterou charakterizuje hierarchie: muži jsou v ní ustaveni jako dominantní skupina a ženy jako „slabší pohlaví“. Tato hierarchie existuje v systému mužských a ženských genderových rolí a stereotypů, v jejichž rámci jsou ženy velmi často prezentovány jako sexuální objekty. Jak konstatoval francouzský sociolog Pierre Bourdieu: *„Žena existuje především skrze – a pro – pohled těch druhých neboli jako přístupná, přitažlivá a disponibilní věc.“* (Bourdieu: 61).

V rámci tradičních genderových rolí „správným“ mužům náleží síla, agrese a aktivní sexualita, zatímco od „správných“ žen se očekává submisivní a sexuálně pasivní chování. Kulturní konstrukt genderu dále zahrnuje vnímání ženského těla jako něčeho zranitelného, co lze z principu kdykoli penetrovat a znásilnit, naopak mužnost je naproti tomu nenapadnutelná, ale zraňující. Silná vazba konstruktů mužnosti a násilí na politický a symbolický řád je mimořádně výrazná právě v armádě, kde je mužnost sociálně definována, posilována a prokazována.

Znásilňování je vždy nutné chápat v sociálním a kulturním kontextu: není o sexu, ale o moci; o moci muže vlastnit a ponížit ženu (nebo jiného muže): *„Skutečnost, že mužské násilí je často spojeno se sexuálním jednáním, neznamená, že násilný čin musí být motivován sexuálně. Sexualita je naopak jistou formou projevu moci a nátlaku. Sexuální vraždy, znásilnění (i v manželství) a sexuální obtěžování na pracovišti nejsou projevy sexuality, ale sexuálními projevy agresivity“* (Feigl: 177).

Z historického hlediska znásilňování existovalo ve všech epochách, a to jak v míru, tak ve válce, ale měnilo svůj význam s tím, jak se měnily role žen a mužů a jejich význam ve společnosti. V minulosti bylo znásilnění ženy vnímáno omezeně jako útok na čest a status rodiny nebo manžela, neboť žena byla vnímána jako majetek. Do zcela nedávné doby bylo znásilňování žen přecházeno jako „vedlejší efekt“ válečných konfliktů a jejich de facto nevyhnutelná součást. V současné době je pojímáno jako zločin proti lidskosti a právům na tělesnou integritu individuálních žen a mužů. *Rezoluce 1325* z roku 2000 a *Rezoluce 1820* z roku 2008 vydané OSN pomohly ustavit znásilnění jako válečný zločin, což byl skutečný průlom ve statusu znásilnění v rámci ozbrojených konfliktů.

Velmi se také proměnilo chápání toho, co znásilnění je. V minulosti byl kladen důraz na penetraci, použití fyzického násilí a nutnost vyjádření nesouhlasu a obrany oběti. V současnosti je reflektován kontext, tedy fakt, že znásilnění je vynucený akt sexuální povahy, který zahrnuje velkou škálu sexuálních praktik, jehož oběťmi mohou být jak ženy, tak muži, přičemž je věnována pozornost mocenským sociálním vztahům nadvlády, závislosti a strachu obětí z přímého ohrožení života, kvůli němuž mohou jednat pasivně.

V tomto směru je situace ve válečných konfliktech samozřejmě ještě vyhrcořenější, neboť pachatelé jsou téměř vždy ozbrojeni a znásilnění je nejen zločinem proti lidskosti, ale také součástí válečných strategií; proto je nutné je nahlížet jako politický akt. *„Sexuální násilí vůči ženám nabývá ve válce na významu, neboť jediný násilný akt plní mnoho funkcí. Zaprvé je tím zasažena mužská identita protivníka... Zadruhé je možné sexuálním násilím vůči ženám ponížit pocit národní mužnosti zvláště některých národů a etnik“* (Seifert: 181). Protože ženy mohou v důsledku otěhotnět a protože lze skrze znásilnění žen dehumanizovat nejen samotné, ale symbolicky i jejich etnickou komunitu, je znásilnění používáno také jako strategie genocid.

- Amesberger, H., Auer, K., Halbmayr, B. *Sexualizované násilí. Ženské zkušenosti z nacistických koncentračních táborů*. Praha: BB Art, 2005.
- Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2000.
- Ciprová, Kristýna. (ed.) *Pod hladinou: mýty a fakta o znásilnění*. Praha: Gender studies, 2010.
- Jones, Adam. (ed.). *Gendercide and Genocide*. Nashville: Vanderbilt University Press, 2004.
- OSN. 2008. *A Brief Overview of Recent Developments in Sexual Offences Legislation in Southern Africa*. Dostupné on-line z: [http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/vaw_legislation_2008/expertpapers/EGMGPLVAW%20Paper%20\(Karen%20Stefiszyn\).pdf](http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/vaw_legislation_2008/expertpapers/EGMGPLVAW%20Paper%20(Karen%20Stefiszyn).pdf)
- Seifert, Ruth. Die Weibliche Körper als Symbol und Zeichen. Geschlechtspezifische Gewalt und die kulturelle Konstruktion des Krieges. In: Gestrich, Andreas. *Gewalt im Krieg. Ausübung, Erfahrung und*
- Verweigerung von Gewalt in Kriegen des 20. Jahrhunderts*. Münster: LIT, 1996. S. 13–33.
- Renzetti a Curran. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2003.
- Turshen, Meredith, Clotilde Twagiramariya. (Eds.). *What Women Do in Wartime. Gender and Conflict in Africa*. London & New York: Zed Books, 1998.

Druhá světová válka

Znásilňování bylo součástí druhé světové války. Dopouštěla se jej třeba německá nacistická armáda, např. při invazi do Sovětského svazu. Specifickou kapitolou bylo sexuální násilí páchané v koncentračních táborech, kde byly ženy vystaveny různým formám sexuálního ponižování, včetně znásilňování a sexuálního otroctví formou nucené prostituce.

„Nejpozději při zřizování táborových bordelů pro vězně hrozila vězenkyním další nucená práce: v bordelu. Ženy v Ravensbrücku byly určeny pro všechny bordely s výjimkou bordelů v základním táboře Osvětimi a v Osvětimi-Monowicích, kde byly do zvláštních budov povolány ženy z Osvětimi-Březinky. Existují známky toho, že první verbování pro práci v bordelu proběhlo už roku 1941, což je zcela možné, neboť ženy z Ravensbrücku podle výpovědí četných dobových svědkyň musely vykonávat sexuální práci i v bordelech wehrmachtu a SS“ (Amesberger, Auer a Halbmayr: 115).

Je přitom poměrně těžké určit, kolik žen bylo tomuto násilí vystaveno, neboť mnoho z nich se stalo obětí nacistického režimu a zemřely ve válce, v koncentračních táborech nebo v rámci boje nacistického státu proti opozici. Norimberský tribunál se znásilňováním jako součástí nacistických zločinů vůbec nezabýval.

Krutého zacházení zaměřeného specificky vůči ženám se ve druhé světové válce dopustila japonská armáda při vpádu do tehdejšího čínského hlavního města Nankingu v roce 1937. V rámci masového vraždění vojáků i civilistů bylo znásilněno 20–80 tisíc žen. Přesný údaj nikdo nezná, neboť většina z nich byla zavražděna, aby nikdy nemohly podat svědectví. Ty, které přežily, se v mnoha případech staly obětí sexuálního otroctví pro japonské vojáky. Ani tokijský tribunál se problematice znásilnění nevěnoval.

Znásilňování se za druhé světové války nedopouštěly jen armády států tzv. Osy, nýbrž také spojenecké armády, např. americká armáda, která bojovala na evropském a japonském území. Několik mužů bylo za tyto zločiny odsouzeno, ale vzhledem k rasistickému rozměru vyšetřovací a soudní praxe v té době šlo převážně pouze o muže afroamerického původu.

Masové znásilňování nebylo jen součástí války, ale vlna agrese vůči ženám se zvedla v průběhu osvobozování Evropy od nacistické nadvlády. Odhaduje se, že vojáci Rudé armády znásilnili až dva miliony německých žen všech věkových kategorií, jen v Berlíně jich bylo znásilněno 100–200 tisíc. Většina z nich byla pravděpodobně znásilněna mnohonásobně a mnoho z nich v důsledku znásilnění otěhotnělo.

Tento aspekt druhé světové války je dodnes velkým tabu a první jmenovité svědectví o něm bylo podáno po dlouhých pětadesáti letech, kdy Gabriele Koeplová publikovala knihu nazvanou *Proč jsem musela být dívka*. Paní Koeplová se ve svých patnácti letech pokusila prchnout před postupující Rudou armádou do Berlína, byla ale zajata a sériově znásilňována sovětskými vojáky po dobu dvou týdnů.

Když byla paní Koeplová dotázána, proč se rozhodla prolomit mlčení o sexuálním násilí, navíc po tak dlouhé době, odpověděla: *„Byla jsem tehdy pořád ještě dítě a sepsání oněch dávných událostí v mém životě pro mě nebylo snadné. Ale zatím nikdo pod vlastním jménem něco takového nenapsal. Bylo to na mně. Neměla jsem jinou možnost.“*

Vojáci Rudé armády se ale nedopouštěli zločinu znásilnění pouze na německých ženách, znásilňovali i ukrajinské, ruské a běloruské ženy a dívky, které byly osvobozeny z totálního nasazení v Německu, a znásilňovali i na spojeneckých územích – což odporuje tendencím pokusům „ospravedlnit“ strategické používání sexuálního násilí jako pomsty za německé válečné zločiny v Sovětském svazu.

Amesberger, H., Auer, K., Halbmayr, B. *Sexualizované násilí. Ženské zkušenosti z nacistických koncentračních táborů*. Praha: BB Art, 2005.

Beevor, Antony. *The Fall of Berlin 1945*. New York and London: Penguin Books, 2002.

Brownmiller, Susan. Making Female Bodies the Battlefield. In Alexandra Stiglmayer. *Mass Rape: The War against Women in Bosnia-Herzegovina*, Lincoln: University of Nebraska Press, 1994. Str. 180–183.

Feigl, Susanne. *Frauenratgeber* in. Wien: BM für Frauenangelegenheiten und Verbraucherschutz, 1997.

iHNed. „Žena po 65 letech promluvila o tom, jak Rudá armáda znásilňovala Němky.“ 2010. Dostupné on-line z: <http://zahranicni.ihned.cz/c1-40812810-zena-po-65-letech-promluvila-o-tom-jak-ruda-armada-znasilnovala-nemky>

MacKinnon, Catharine A. Rape, Genocide and Women's Human Rights. In: Alexandra Stiglmayer. *Mass Rape:*

The War against Women in Bosnia-Herzegovina, Lincoln: University of Nebraska Press, 1994. Str. 183–197.

Seifert, Ruth. Die Weibliche Körper als Symbol und Zeichen.

Geschlechtspezifische Gewalt und die kulturelle Konstruktion des Krieges. In: Gestrich, Andreas. *Gewalt im Krieg. Ausübung, Erfahrung und Verweigerung von Gewalt in Kriegen des 20. Jahrhunderts*. Münster: LIT, 1996. S. 13–33.

Znásilňování za okupace sovětskými vojsky

Na území střední Evropy se další znásilňování v rámci konfliktu odehrálo při okupaci v roce 1968. V tomto směru je pozoruhodné, že česká vláda v roce 2005 schválila zákon č. 203/2005 Sb., o odškodnění některých obětí okupace Československa vojsky pěti států *Varšavské smlouvy*. Přiznává v něm finanční odškodnění 70 000 Kč v případě zranění nebo znásilnění s trvalými následky a 30 000 Kč v ostatních případech. Z toho plyne paradoxní situace: ačkoliv je znásilnění definováno jako zločin proti lidskosti, v případě, že oběť nemá trvalé fyzické následky, náleží jí méně než poloviční odškodnění, a to ve stejné hodnotě, která je přiznávána osobám, které byly v rámci konfliktu zraněny. V takovém případě tedy není zohledněno, jak závažným zločinem znásilnění je a jak hluboké následky na přeživších zanechává.

Zákon č. 203/2005 Sb. ze dne 3. května 2005 o odškodnění některých obětí okupace Československa vojsky Svazu sovětských socialistických republik, Německé demokratické republiky, Polské lidové republiky, Maďarské lidové republiky a Bulharské lidové republiky.

Dostupné on-line z:

http://www.mzv.cz/public/59/13/98/147285_14896_Z_2005_203.doc

Bosensko-srbský konflikt

Světová veřejnost se poprvé začala zabývat znásilňováním jako součástí válečných strategií v reakci na bosensko-srbský konflikt v letech 1992–1995. Muslimské ženy z Bosny byly masově znásilňovány srbskými vojáky a mnoho z nich bylo za tímto účelem vězněno v detenčních táborech a systematicky skupinově znásilňováno, dokud neotěhotněly. Tato praxe byla součástí genocidy spáchané bosenskosrbskými vojenskými a polovojskými složkami na muslimské a chorvatské populaci.

Znásilňování se v bosensko-srbském konfliktu dopustily všechny zúčastněné strany, faktem ale je, že bosensko-srbská armáda tak činila v největším rozsahu a jako vítězná armáda také s největší silou a mocí. Masový rozměr zločinů, které srbsští vojáci spáchali na ženách, donutil i mezinárodní komunitu nakonec k tomu, aby se problémem znásilňování ve válečných konfliktech začala po dlouhých letech jeho přehlížení reálně zabývat.

„Řekla, že se jmenuje Marijanna, ale její pravé jméno je Mirsada a víc toho při svém příjezdu do nemocnice v srpnu 1992 neřekla (...) Jak týdny ubíhaly, začala tato muslimka chorvatského původu mluvit o tom, jak byla spolu se svou matkou a asi dvaceti dalšími ženami vězněna v podzemí radnice ve svém městě Teslic, na severozápadě Bosny. Její vězňitelé, bosenskosrbsští civilisté, je znásilňovali a nutili je k sexu s uniformovanými příslušníky bosenskosrbské armády, kteří území obsazovali. Ona a její matka se musely navzájem dívat, jak je skupinově znásilňují, třikrát denně, den za dnem, v průběhu čtyř měsíců. Mirsada byla propuštěna až poté, co byla viditelně těhotná a jeden z jejich násilnických vězňitelů jí řekl: „Běž a chovej naše srbské děti.“ V době, kdy se jí podařilo přejít přes frontu a vyhledat lékařskou pomoc v Chorvatsku, byl plod příliš starý na to, aby jej mohla bezpečně potratit... Mirsade bylo sedmnáct let“ (Shanker, 2003).

Na základě výpovědí žen, které přežily válku, a díky vzepětí hnutí za práva žen nastala podstatná změna ve statusu znásilnění ve válečných konfliktech. Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii v Haagu poprvé v historii soudil znásilnění jako zločin proti lidskosti. Bosensko-srbský konflikt ale také ukázal, jak je důležité nevnímat znásilňování omezeně pouze ve chvíli, kdy je páčáno v rámci genocidy a válečných konfliktů. Ve válce pácha znásilňování mnoho stran a je důležité zohlednit práva všech žen a mužů, kteří se stanou obětmi znásilnění nehlédě na jejich etnickou příslušnost.

Amnesty International. *Bosnia -Herzegovina. Rape and Sexual Abuse by Armed Forces*. 1993. Dostupné on-line z: <http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR63/001/1993/en/7e43f522-ecc8-11dd-85fd-99a1fce0c9ec/eur630011993en.pdf>

Human Rights Watch. *Federal Republic of Yugoslavia: Kosovo Rape as a Weapon of Ethnic Cleansing*. New York: Human Rights Watch, 2000. Dostupné on-line z: <http://www.hrw.org/reports/2000/fry/>

Nikolić-Ristanović, Vesna. *Women, Violence and War. Wartime Victimization of Refugees in the Balkans*. Budapest: Central European University Press, 2000.

By Thom Shanker. *Sexual Violence*. 2003. Dostupné on-line z: <http://www.crimesofwar.org/thebook/sexual-violence.html>

St. Germain, Tonia. *Rape as a War Crime: International Law, Policy, and Feminism*. 2006. Dostupné on-line z: http://www.allacademic.com/meta/p95477_index.html

Stiglmayer, Alexandra. (Ed.) *Mass Rape: The War against Women in Bosnia-Herzegovina*. Lincoln: University of Nebraska Press, 1994.

Rwanda

V roce 1994 propukl rwandský konflikt, při němž byla hutuskými ozbrojenci spáchána genocida na tutsijské komunitě. Odhaduje se, že při této genocidě bylo znásilněno až 500 000 žen, velké množství z nich bylo drženo v sexuálním otroctví. Tyto ženy byly často znásilňovány velmi brutálním způsobem, který zahrnoval mučení, znásilňování zbraněmi i předměty a mrzačení. Mnoho žen bylo znásilněno poté, co byly nuceny přihlížet mučení a vraždění svých rodin, a mnoho z nich bylo po znásilnění také zavražděno. Vojenští i političtí lídři systematické znásilňování a vraždění iniciovali, podporovali a řídili s jediným cílem: zahubit Tutsie jako skupinu.

Tutsijské ženy byly znásilňovány proto, že byly ženy, a proto, že patřily k určité etnické skupině, kterou chtěli Hutuové ovládnout. Hutuská válečná propaganda vyzývala k degradaci tutsijského etnika skrze sexuální zotročení tutsijských žen jako skupiny, nehledě na věk obětí. V rámci konfliktu byly také znásilňovány hutuské ženy, které byly vdané za tutsijské muže nebo bránily tutsijskou komunitu proti genocidě. Je možné, že nemálo žen z obou etnik bylo navíc znásilněno nehledě na etnický původ nebo politickou příslušnost. Ženy, kterým se znásilňování podařilo přežít, se často bojí vypovídat kvůli stigmatu, které oběti znásilnění ve společnosti provází, ze strachu o zavržení vlastními rodinami a z obavy z možných problémů najít partnera, vdát se a založit rodinu. Veliké stigma provází ženy, které na základě znásilnění porodily děti; některé z nich je proto opustily nebo zabily, jiné se snaží žít s dětmi zplozenými násilně v rámci genocidy.

Turshen, Meredith,
Twagiramariya, Clotilde.
(Eds.). *What Women Do in
Wartime. Gender and Conflict
in Africa*. London & New
York: Zed Books, 1998.

Human Rights Watch.
*Shattered Lives. Sexual
Violence during the Rwandan
Genocide and its Aftermath*.

Dostupné z:
[http://www.hrw.org
/reports/1996/
Rwanda.htm](http://www.hrw.org/reports/1996/Rwanda.htm)

OSN. *A Brief Overview of
Recent Developments in Sexual
Offences Legislation in
Southern Africa*. 2008.

Dostupné on-line z:
[http://www.un.org
/womenwatch/daw/
egm/vaw_legislation
_2008/
expertpapers/EGMG
PLVAW%20Paper%20
\(Karen%20Stefiszyn\).pdf](http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/vaw_legislation_2008/expertpapers/EGMG_PLVAW%20Paper%20(Karen%20Stefiszyn).pdf)

Kongo

Podle odhadů OSN se od roku 1998 stalo v rámci válečných konfliktů v Kongu obětí sexuálního násilí 200 000 žen a dívek. Hlavními pachateli systematického masového znásilňování jsou vojáci národní armády FARDC (*the Forces Armées de la République Démocratique du Congo*), kteří se dopustili skupinového znásilňování a mučení, jež mnoho žen a dívek nepřežilo. Velící důstojníci armády se na těchto zločinech buď podíleli, nebo zásadně selhali v jejich potlačování.

Přestože v roce 2006 proběhly v Kongu první demokratické volby, násilí na ženách a znásilňování stále trvá: jen v roce 2008 bylo registrováno 16 000 případů znásilnění; to jsou však jen případy, které byly nahlášený. Od začátku roku 2009 se situace ještě zhoršila, přičemž sexuální zločiny páchá jak armáda, tak milice. Jen velmi málo vojáků bylo pro tyto zločiny soudně stíháno, a ještě méně jich bylo skutečně odsouzeno.

„Vracela jsem se od řeky, kde jsem nabrala vodu... Ti vojáci ke mně přišli a řekli, že když se jim nepodvolím, tak mě zabijí. Zbili mě a roztrhali mi šaty. Jeden z vojáků mě znásilnil... Moji rodiče mluvili s velitelem, ale ten řekl, že jeho vojáci neznásilňují a já jsem lhářka. Dva z těch vojáků jsem poznala a vím, že jeden z nich se jmenuje Edouard“ (Human Rights Watch: 4).

Výpověď 15leté dívky z Minovy v Jižním Kivu z března 2009. Tato dívka v důsledku znásilnění otěhotněla a její rodina jí řekla, že se může vrátit domů, ale bez dítěte.

Human Rights Watch.
*Soldiers Who Rape,
Commanders Who Condone.*
2009. Dostupné z:
[http://www.hrw.org
/en/reports/2009
/07/16/soldiers-who-rape-
commanders-who-condone](http://www.hrw.org/en/reports/2009/07/16/soldiers-who-rape-commanders-who-condone)

OSN. *A Brief Overview of
Recent Developments in Sexual
Offences Legislation in
Southern Africa.* 2008.
Dostupné on-line z:
[http://www.un.org
/womenwatch/daw
/egm/vaw_legislation
_2008/expertpapers/
EGMGPLVAV%20Paper
%20\(Karen%20
Stefiszyn\).pdf](http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/vaw_legislation_2008/expertpapers/EGMGPLVAV%20Paper%20(Karen%20Stefiszyn).pdf)

Případy masového znásilňování, které se odehrály na přelomu 20. a 21. století ukazují, že ustavení znásilnění jako zločinu proti lidskosti a válečného zločinu nestačí, dokud chybí politická vůle k potlačování násilí na ženách, k implementaci legislativy do praxe za účelem respektování práv žen. Znásilňování je problém národní a mezinárodní bezpečnosti a lidských, a především specificky ženských práv a rovnoprávnosti žen a mužů.

Uvedené případy sexuálního násilí ve válečných konfliktech nejsou samozřejmě kompletní, existuje mnoho dalších zemí, kde je pácháno znásilňování žen jako součást ozbrojených konfliktů. Existuje ale ještě více zemí, v nichž jsou ženy znásilňovány v mírových podmínkách. Znásilňování je jednou z nejčastějších forem násilí proti ženám ve společnosti vůbec. Jen v USA je v jediném roce nahlášeno 200 000 znásilnění (a to jsou jen nahlášené případy, skutečný počet je vyšší), což je více než v mnohých válečných konfliktech. V České republice je ročně znásilněno přibližně 18 000 žen (nahlášeno je ale pouze 3–8 % případů). A samozřejmě na celém světě dochází také ke znásilňování mužů, jedná se ale o menšinu případů, jejichž pachatelé jsou ve valnou většinou jiní muži.

Všude na světě má znásilňování hluboké negativní psychologické a sociální důsledky pro individuální oběti i jejich širší okolí. Vedle nutnosti zastavit páchání sexuálního násilí a potrestat pachatele je naprosto zásadní zahrnout problematiku znásilnění do mírových strategií, neboť masové znásilňování nekončí s válečným konfliktem, ale velmi často pokračuje v „mírových dobách.“ Dokud je to tak, pak zejména pro ženy jako skupinu je mír relativním pojmem.

Ciprová, Kristýna. (Ed.) *Pod hladinou: mýty a fakta o znásilnění*. Praha: Gender studies, 2010.

OSN. *A Brief Overview of Recent Developments in Sexual Offences Legislation in Southern Africa*. 2008.

Dostupné on-line z:

[http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/vaw_legislation_2008/expertpapers/EGMGPLVAW%20Paper%20\(Karen%20Stefiszyn\).pdf](http://www.un.org/womenwatch/daw/egm/vaw_legislation_2008/expertpapers/EGMGPLVAW%20Paper%20(Karen%20Stefiszyn).pdf)

Human Rights Watch. *United States: Senate Should Act on Rape Investigations*. 2009.

Dostupné z:

<http://www.hrw.org/en/news/2009/12/14/united-states-senate-should-act-rape-investigations>

Znásilnění jako válečný zločin

Blanka Čechová

¹ Soldiers Who Rape, Commanders Who Condone. *Human Rights Watch*. [on-line] [cit. 2010-08-09]. Dostupné z: <http://www.hrw.org/en/reports/2009/07/16/soldiers-who-rape-commanders-who-condone>

Úvod: ...a pak mě znásilnili

„Do našeho domu ve vesnici Kihonga vniklo šest vojáků. Nejdřív znásilnili moji tříletou sestru a pak dva z nich znásilnili mě, zatímco ostatní rabovali náš dům. Moje nedávno narozené dítě hodili na zem, dodnes má bolesti a trauma, když se někdo dotkne jeho nohou. Vojáci měli na sobě uniformy a mluvili jazykem kinyarwanda. (...) Když mě znásilnili, odvěkli mou matku pryč. Dodnes se nevrátila, myslím si, že už je nejspíš mrtvá. Tě noci vtrhli vojáci do dalších pěti domů ve vesnici.“

„Šla jsem jen k dolů k řece pro vodu... Přišli ke mně dva vojáci a řekli mi, že jestli jim nebudu po vůli, zabijí mě. Zbili mě a roztrhali mi oblečení. Jeden z vojáků mě znásilnil. Moji rodiče mluvili s jejich velitelem, řekl jim, že jeho vojáci neznásilňují a že jsem si všechno vymyslela. Ale já jsem oba vojáky poznala, dokonce vím, že jeden z nich se jmenuje Edouard.“¹

(z výpovědí obětí znásilnění, obě ve věku patnácti let, oblast Jižní Kivu, březen 2009)

Hutuové okupují východ Konga už patnáct let, mají zde vlastní armádu FDLR (Rwandan Liberation Democratic Forces). Jejich vůdci patřili k jednotkám Interhamwe – tedy těm zodpovědným za genocidu ve Rwandě v roce 1994, při níž zmasakrovali až 800 000 Tutsiů. FDLR má v Kongu kolem deseti tisíc ozbrojených vojáků. „Naším cílem je odstranit z naší mateřské země barbarský a tyranský režim, který tam vládne (rozuměj tutsijská vláda prezidenta Kagameho)“ – píše se na oficiálních webových stránkách FDLR. A jak je možné, že horda rebelů běžící po konžských pralesích má vlastní web? Jednoduché – vůdci FDLR Ignace Murwanashyaka a Callixte Mbarushimana totiž žijí v Německu a ve Francii. Odtud do světa šíří lživé tiskové zprávy a propagandu, získávají politickou a finanční podporu. Callixte byl v červenci 2008 v Německu zatčen kvůli podezření ze spáchání válečných zločinů. O tři měsíce později už ale byl na svobodě. Pracovat tito lídři zajisté nemusí, jejich militantní skupiny jsou totiž zároveň perfektně organizovaným byznysem, vydělávajícím stamiliony dolarů ročně.

(Markéta Kutilová – „Kdo rozerval malou Naomi?“, kutilova.blog.respekt.cz)

K zamyšlení:

- Pokuste se odhadnout, kolik obětí znásilnění žije v oblasti Kivu.
- Myslíte si, že Demokratická republika Kongo přistoupila k *Římskému statutu* Mezinárodního trestního soudu? A Rwanda?
- Který orgán má pravomoc stíhat shora uvedené představitele FDLR?
- Kolik žen podle vás dosud působilo v OSN ve vedoucích pozicích v rámci mírových misí (tj. ve funkci zvláštní zmocněnec OSN pro danou oblast)? Myslíte si, že by na potlačování násilí na ženách v postižených oblastech mělo vliv, pokud by policejní složky mírových misí byly obsazeny ženami alespoň z poloviny?

Několik věcných poznámek: Znásilnění jako válečný zločin a mezinárodní právo

Ochrana žen proti sexuálnímu násilí je v mezinárodním právu inherentně obsažena v normách směřujícím proti mučení, otroctví, nelidskému a ponižujícímu zacházení a diskriminaci. Existuje také celá škála mezinárodních úmluv a deklarácí, která se zaměřuje přímo na ochranu práv žen a potlačení sexuálního násilí v době míru, případně na ochranu práv žen a dětí v ozbrojeném konfliktu. Znásilnění jako válečný zločin projednával už norimberský tribunál, ačkoli v dikci závěrečných rozsudků nakonec převážily jiné zločiny. (Odsouzeníhodné brutální činy, jichž se prokazatelně dopustila řada vojáků Rudé armády při osvobozování, žádný tribunál neřešil.) Ani *Ženevské konvence* znásilnění jako válečný zločin zvlášť neupravují, dokonce ani mnohem pozdější *Statut Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii (ICTY)* neobsahuje samostatné ustanovení pro znásilnění. Během řízení před ICTY však došlo k posunu v definici tohoto válečného zločinu: soud se zabýval nejen znásilňováním v kontextu ozbrojeného konfliktu, ale také znásilňováním jako jedním ze způsobů etnických čistek, resp. systematickým oplodňováním žen formou znásilnění. Později ustavený Mezinárodní trestní soud, resp. jeho předpis *Prvky skutkových podstat trestných činů*, vymezuje znásilnění jako válečný zločin konkrétně takto:

Článek 8 (2) (e) (vi) – Válečný zločin znásilnění

Skutková podstata:

- 1. Pachatel napadl tělo osoby takovým způsobem, že takové chování vedlo k penetraci, v jakékoli míře, jakékoli části těla oběti nebo pachatele sexuálním orgánem, dále pak k análnímu či genitálnímu otevření oběti jakýmkoli předmětem či jakoukoli částí těla.*
- 2. K napadnutí došlo za použití násilí či vyhrožování, síly či nátlaku, což vedlo k jednání na základě strachu z násilí, nátlaku, zadržetí, psychického tlaku a zneužití moci vůči jiné osobě či zneužití koercentivního prostředí. Takovému napadnutí byla vystavena osoba, která nebyla schopna dát právoplatný souhlas k takovému činu.*
- 3. Tyto činy se odehrály v kontextu ozbrojeného konfliktu, který nebyl mezinárodní povahy.*
- 4. Pachatel si byl vědom faktických okolností, které vedly k vypuknutí ozbrojenému konfliktu.*

Římský statut dále jako válečný zločin specifikuje sexuální otroctví, nucenou prostituci, nucené těhotenství, nucenou sterilizaci nebo jakýkoli jiný srovnatelně závažný čin, který může naplnit podstatu válečného zločinu nebo zločinu proti lidskosti. Kromě osobní odpovědnosti pachatele zločinu zakotvuje *Římský statut* i tzv. „*command responsibility*“, princip humanitárního práva, který znamená odpovědnost velitele v případě, že nebrání spáchání zločinu svým podřízeným. Kromě mezinárodní úpravy má většina zemí, kde k sexuálnímu násilí na ženách během konfliktů dochází, vnitrostátní předpisy, které tyto činy kriminalizují. Obzvlášť v Kongu jsou trestní sazby za znásilnění velmi přísné. Realita, tj. vynutitelnost těchto ustanovení, je však katastrofální.

V současnosti se znásilňování jako prostředek boje objevuje kromě Konga i v konfliktu v Dárfúru, v Barmě, Indonésii a v Kolumbii. Z nedávno minulých konfliktů se tatáž situace týkala Libérie, Rwandy a bývalé Jugoslávie. Znásilňování se v zónách konfliktů dopouštěli dokonce členové vojenských, policejních i civilních složek OSN (Dárfúr, Haiti, Libérie) nebo Africké unie (Dárfúr). V Libérii nechvalně proslulo sexuální obtěžování velmi mladých dívek formou „jídlo za sex“, kterého se dopouštěli členové mise UNMIL, a dokonce pracovník Světového potravinového programu OSN.²

² Liberia sex-for-aid „widespread“. *BBC News*. [on-line] [cit. 2010-08-09]. Dostupné z: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/4983440.stm>

Role OSN. V roce 2000 vydala OSN rezoluci 1325, která odsoudila sexuální násilí na ženách během ozbrojených konfliktů. V červnu 2008 vydala OSN další rezoluci (1820) vyzývající k okamžitému a úplnému zastavení znásilňování jako válečného prostředku. Při té příležitosti také poprvé vyslovila tzv. politiku nulové tolerance vůči vlastním zaměstnancům a příslušníkům vlastních jednotek, kteří by se sami dopustili sexuálního násilí nebo zneužívání. Každý takový případ má být napříště postižen nejen podle disciplinárního systému OSN, ale také podle národního práva státu, jehož je pachatel příslušníkem. (Je otázkou, jak je vůbec možné, že OSN dříve v tomto kontextu uplatňovala cokoli jiného než právě a pouze přístup nulové tolerance.) Bylo také navrženo, aby policejní jednotky OSN byly více obsazovány ženami.

Kongo: Hluboké ticho

Jedna z agentur OSN, United Nations Population Fund (UNFPA), která v Kongu monitoruje sexuální násilí na ženách, uvádí, že jen v roce 2008 evidovala 15 996 nových případů znásilnění. Hlavními pachateli jsou demoralizovaní vojáci konžské státní armády (*Forces Armées de la République Démocratique du Congo – FARDC*), zbytky ozbrojenců *Interhamwe* ze Rwandy a příslušníci *Rwandan Liberation Democratic Forces – RDLR*. Oběťmi jsou od vypuknutí konfliktu v roce 1997 podle odhadů Human Rights Watch a dalších organizací ženy v počtu 200 000, přičemž vysoké procento připadá na nezletilé dospívající dívky, a dokonce děti předškolního věku. Film *Kongo: Hluboké ticho* zobrazuje nejen otřesné zdravotní, sociální a psychologické následky, se kterými znásilněné ženy musí žít, ale i mentalitu vojáků, kteří považují znásilnění mj. za akt ponížení a likvidace nepřítele, případně ho využívají ke zvýšení vlastní odolnosti v boji.

Role EU. Evropská unie má v Kongu misi pro reformu bezpečnostního sektoru (*EU Security Sector Reform Mission in the Democratic Republic of Congo – EUSEC*), která provádí např. census vojáků konžské armády a organizaci jejich výplat, což napomáhá odstraňování demoralizace místních vojáků – jedné z příčin znásilňování, a zároveň policejní misi, která má podporovat reformu konžské armády a policie (působí v Kinshase, Gomě a Bukavu, 60členná mise má roční rozpočet šest milionů eur). EU zároveň v Kongu asistuje při reformě justičního systému na východě země. Spolehlivé informace o efektivitě této mise nejsou dostupné.

Konžské orgány. Při stíhání pachatelů znásilnění se konžské orgány zaměřují pouze na vojáky nižších hodností, a nikoliv na jejich velitele, kteří za chování svých mužů nesou odpovědnost, nezabraňují jim v páchání zřůdnosti a velmi často se jich sami dopouštějí. Vnitrostátní právo v Kongu přitom odpovědnost velitelů upravuje. Nejvýše postaveným pachatelem v nejhůře postižené oblasti Kivu byl podle zprávy uveřejněné Human Rights Watch (HRW) voják v hodnosti kapitána. Na vině je masivní a hluboce zakořeněná korupce, propojení státní správy a vojenských složek a mnohdy i strach orgánů činných v trestním řízení z odvety.

Jedna z možností nápravy. HRW navrhuje ustavení smíšených soudních senátů (*mixed chambers*), kde by kromě místních působili i mezinárodní žalobci a soudci. Mezinárodní pracovníci nejsou tak zranitelní, nežijí v Kongu, nemají zde své rodiny, a jsou tak odolnější vůči korupci i odvetným praktikám. Otázkou je, kdo by zřízení a provoz takových senátů financoval: Kongo je sice bohatá země, ale neinvestuje peníze do boje s kriminalitou a do mechanismů, které by posilovaly vládu práva. MONUC, mise OSN v Kongu, je navzdory svému rozsahu a mandátu podle řady pozorovatelů málo efektivní, klade navíc důraz na vojenskou, nikoliv civilní (soudní) složku.³ Velmoci, které by mohly vznik smíšených senátů a vyslání mezinárodních soudců podpořit, nejsou motivovány, protože masové znásilňování v oblasti Kivu nijak neohrožuje jejich ekonomické zájmy v zemi (především těžba nerostných surovin), naopak – nestabilita v regionu úspěšně kryje řadu nelegálních způsobů, jimiž nerostné bohatství z Konga mizí.

³ Pro srovnání: Mise MONUC v současnosti čítá cca 18 000 vojáků s tím, že Kongo je rozlohou veliké asi jako západní Evropa. Jednotky NATO v Kosovu (KFOR), které je velké asi jako jižní Čechy, čítají okolo 15 000 vojáků (v oblasti působí i několik tisíc policistů a civilních pracovníků misí EULEX a OBSE).

Otázkové okruhy:

- Kongo přistoupilo k *Římskému statutu* a spadá do jurisdikce Mezinárodního trestního soudu. Jaké jsou pravomoci soudu v kontextu stávající situace v oblasti znásilňování žen? Koho může žalobce soudu stíhat a za jakých podmínek?
- Markéta Kutilová na svém blogu uvádí telefonické a e-mailové kontakty na vůdce jednotek FDLR, které mají na svědomí vysoký počet znásilnění v oblastech Kivu. Napsali byste jim? Pokud ano, co by to bylo? Pokud ne, proč?
- Jaké jsou obchodní a diplomatické styky České republiky s Demokratickou republikou Kongo?

K diskusi:

Přečtěte si znovu úvodní úryvek z blogu Markéty Kutilové. Napadá vás nějaká možnost odškodnění pro oběti znásilnění?

Uvažte následující skutečnosti:

- FDLR je právnická osoba, která jedná prostřednictvím svých statutárních orgánů – v daném případě vůdců hnutí. Pokuste se zjistit, kde má FDLR registrované sídlo.
  - Dokázat vinu konkrétního vojáka FDLR, který se dopustil znásilnění v konkrétním případě, by bylo velmi problematické – ať už z důvodu strachu a nevěle oběti iniciovat trestní stíhání, nebo z důvodu nízké pravděpodobnosti identifikace a dopadení jednotlivého pachatele. Jako nástroj zadostiučinění obětem má proto trestní stíhání relativně nízkou perspektivu. To však nic nemění na tom, že znásilněním byla obětem způsobena škoda – újma na zdraví, psychický otrěs, doživotní následky a neschopnost práce atd.
  - Tuto škodu lze vymáhat také prostřednictvím civilního – občanskoprávního – řízení.
  - Žaloba by v tomto případě směřovala proti FDLR, právnické osobě, neboť podle uniformy, dialektu a dalších určujících znaků je nepochybné, že se znásilnění dopouštěli a dopouštějí právě vojáci jednotek FDLR. A pokud FDLR nedokáže zabránit tomu, aby její vojáci způsobovali v rámci svého působení v Kongu škodu, je povinna tuto škodu nahradit, když se bude poškozená osoba domáhat náhrady za prokazatelně způsobenou újmu u soudu.
- 1) Sepište koncept žaloby, kterou by se u příslušného soudu v oblasti Kivu jedna z obětí domáhala náhrady škody – i materiální újmy – v návaznosti na shora uvedené skutečnosti. Jaká konkrétní újma byla způsobena? Jak ji vyčíslíte?
  - 2) Pokud by se některá z obětí tímto způsobem na soud skutečně obrátila, jakým hlavním úskalím by podle vás musela čelit?
  - 3) Stíhat trestnou činnost na svém území přísluší státu. V Kongu tento mechanismus funguje nedostatečně; v oblasti Kivu a v souvislosti s trestným činem znásilnění téměř zcela selhává. V Evropě mají občané možnost – v případě nefunkčnosti nebo pochybení státu – obracet se na Evropský soud pro lidská práva. Existuje v Kongu obdobná možnost (bez ohledu na to, jestli ji občané využívají)?

Další informace:

Blog Markéty Kutilové, která v Kongu organizuje pomoc znásilněným ženám: kutilova.blog.respekt.cz

Seznam mezinárodních úmluv o právech žen a potlačení násilí proti ženám:

<http://www1.umn.edu/humanrts/instree/auoe.htm>

Zprávy Human Rights Watch k násilí na ženách v Kongu: <http://www.hrw.org>

Kongo: Hluboké ticho / The Greatest Silence: Rape in the Congo

Lisa F. Jackson

USA

2007 / 77 min.

Občanská válka v Demokratické republice Kongo je jedním z nejvleklejších a nezapomenutějších světových konfliktů. Přestože na dodržování míru po letech válek dohlížejí tisíce vojáků OSN, především na východě země se stále bojuje. Oběťmi vleklých bojů jsou také statisíce dívek a žen, které jsou masivně a velmi brutálními způsoby znásilňovány. Kromě častých zdravotních problémů trpí znásilněné ženy mnohdy i vyloučením z vlastních rodin a zavržením okolím. Konflikt za sebou nechává také celou generaci sirotek počatých násilím. Sugestivní snímek americké dokumentaristky Lisy F. Jacksonové přináší znepokojivá svědectví o životech a utrpení znásilněných žen ve válkou zdevastované zemi. Autorka pátrá po příčinách současného jevu, kdy znásilnění není pouhým násilným aktem a výrazem chuti vojáků, ale stává se systémovým prostředkem k porážce a ponížení nepřítele. Snímek obsahuje autentické výpovědi nejen obětí znásilnění, ale i jejich pachatelů. Citlivost režisérčina přístupu k postavám filmu umocňuje skutečnost, že byla kdysi sama brutálně znásilněna.

Mezinárodní spravedlnost, pravda a smíření

PhDr. Kateřina
Werkman, MRes.

Každá vláda, která se postaví do čela země po skončení násilného konfliktu nebo jiného masového porušování lidských práv, stojí mimo jiné před zásadní otázkou, jakým způsobem se vypořádat s dědictvím minulosti. Hlavním cílem je dosáhnout usmíření – vytvořit nové vztahy mezi dřívějšími nepřáteli a nahradit rozdělenou minulost sdílenou budoucností. Na čistě obecné úrovni zahrnuje takový usmiřovací proces několik možných nástrojů, jako je hledání pravdy prostřednictvím tzv. komisí pravdy, některou z forem trestní spravedlnosti – národních, hybridních nebo mezinárodních soudních procesů s těmi, jež jsou odpovědní za spáchané zločiny –, všeobecnou amnestii, místními tradičními a kulturně podmíněnými mechanismy spravedlnosti a usmíření, odškodněním obětí a podobně. V praxi je úkolem nové vlády zvolit takovou kombinaci nástrojů, která zohledňuje povahu předchozího konfliktu a celou řadu politických, společenských, kulturních, ekonomických či demografických faktorů. Důležité je, aby zvolená cesta byla vyvážená, protože jednotlivé součásti se buď mohou vzájemně posilovat, nebo být v rozporu, což může celý proces ohrozit. Například hledání pravdy o minulosti v hluboce rozdělených společnostech vyžaduje velkou pozornost otázce, či pravda je vyslyšena. Necitlivý přístup může dále prohloubit vzájemné nepřátelství namísto podpory usmíření a odpuštění. Někdy může úsilí nalézt pravdu být na úkor důsledného prosazování spravedlnosti jako v případech udělování amnestie za dobrovolné přiznání ke zločinu. Jednostranné zaměření na trestní spravedlnost pak zase příliš nenapomáhá usmíření.

Mezinárodní spravedlnost a její nejdůležitější instituce

Cíle mezinárodní trestní spravedlnosti, jak je ve své zprávě z roku 2004 identifikoval bývalý generální tajemník OSN Kofi Annan, je možné rozdělit do tří širších skupin. První kategorii tvoří cíle, které se shodují s cíli běžných vnitrostátních právních procedur jako postavit viníky zločinů před soud, skoncovat se zločiny a zabránit jejich opakování v budoucnosti odstrašením potenciálních pachatelů nebo zajistit spravedlnost a důstojnost obětem a postiženým. Druhou skupinu cílů představuje úsilí o vytvoření objektivního záznamu o minulosti a třetí pak širší úkoly tranzitivní spravedlnosti jako přispět k dosažení národního usmíření, vybudování míru a obnovení vlády práva. Tyto tři skupiny cílů významně utvářejí a ovlivňují podobu mezinárodní trestní spravedlnosti. Leží také v jádru některých jejích problémů. Někteří zpochybňují, zdali jsou tyto cíle vůbec dosažitelné: Mohou skutečně zajistit spravedlnost pro oběti a odstrašení pro budoucí možné pachatele, když jsou schopny stíhat jen zlomek válečných zločinů? Jsou opravdu nápomocné v procesu usmíření a podpore míru, nebo mohou naopak přispět ke zvýšení napětí a oddálit možnost řešení problémů? A pokud jsou s to všech svých závazků dosáhnout, neexistuje způsob, jak téhož dosáhnout za nižší finanční náklady? Kromě toho mohou být jednotlivé cíle ve vzájemném rozporu. Jako ukázkový příklad může sloužit Mezinárodní trestní tribunál pro Rwandu, který se programově a dlouhodobě zcela vyhýbal otázce stále nevyjasněných okolností sestřelení letadla s prezidentem Juvenalem Habyarimanou v dubnu 1994, které bylo bezprostředním spouštěcím mechanismem genocidy, protože její otevření by mohlo ohrozit usmiřovací proces v zemi – což dokumentuje střet mezi druhým cílem zaznamenat objektivní historickou pravdu a třetím cílem podpořit národní usmíření.

Základní kameny moderní mezinárodní trestní spravedlnosti položily norimberské procesy s nacistickými válečnými zločinci a tokijský tribunál, před nímž stanuli čelní představitelé válečného Japonska. Po jejich uzavření dostala mezinárodní spravedlnost druhou šanci až po skončení studené války. V roce 1993 vytvořila OSN Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii (ICTY) a o rok později pak Mezinárodní trestní tribunál pro Rwandu (ICTR). Jednalo se o tzv. ad hoc tribunály, jejichž mandáty byly omezeny specifickým geografickým a časovým kontextem daných konfliktů. ICTY i ICTR pomohly přispět jak k ukončení kultury beztrestnosti a potrestání viníků některých z nejzávažnějších válečných zločinů a zločinů proti lidskosti, tak k rozvoji mnoha oblastí mezinárodního humanitárního práva. Na druhou stranu si ICTY i ICTR vysloužily ostrou kritiku zejména kvůli pomalému postupu a vysokým nákladům, stejně jako malému dopadu na ty, na nichž byly souzené zločiny spáchané. Zvláštním typem jsou tzv. hybridní soudy, jako například Zvláštní soud pro Sierra Leone (SCSL), vytvořený na základě dohody mezi sierraleonskou vládou a OSN v roce 2002. SCSL měl překonat některé

problémy ad hoc tribunálů, a to zejména užším mandátem, který se soustředil pouze na pachatele s největší odpovědností za zločiny spáchané během konfliktu a sliboval tak kratší a efektivnější proces. Kromě toho zasedal v zemi, kde byly souzené zločiny spáchané, což mělo zvýšit jeho pozitivní dopad na národní usmiřovací proces. SCSL dosáhl některých významných úspěchů; mimo jiné poprvé odsoudil několik pachatelů za zločin najímání a zneužívání dětských vojáků v ozbrojeném konfliktu. Přesto se mu nepodařilo zcela vyřešit problémy vysokých finančních a časových nákladů a spory panují i ohledně jeho skutečného dopadu na místní obyvatelstvo.

Zkušenosti z tribunálů 90. let uspořádaly vznik Mezinárodního trestního soudu (ICC), který byl ustaven na základě *Římského statutu* přijatého v červenci 1998. Statut vstoupil v platnost k 1. červenci 2002. ICC může soudit zločiny spáchané na území členského státu, případně na území jiného státu občanem členského státu. Přednost je dána národním soudům; ICC může vést trestní řízení jenom v případech, kdy stát samotný je neschopný nebo neochotný vykonat spravedlnost. Stálý mezinárodní soud podle svých zastánců mimo jiné umožní odstranit hlavní nedostatky dosavadních ad hoc tribunálů a přinese stabilitu a jednotný přístup k trestání definovaných zločinů. Je také silným signálem ochoty mezinárodního společenství zastavit beztrestnost a sloužit tak jako odstrašení pro potenciální pachatele. Skeptici naopak upozorňují na celou řadu politických i právních problémů – mezi nimi na obavy z možnosti zpolitizovaného rozhodování žalobce, který má podle Statutu právo zahájit vyšetřování i z vlastní iniciativy, nebo ze zásahů ICC do soudní moci suverénních států. Někteří kritici jej také označují jako „africký soud“, čímž odkazují na téměř výhradní zaměření dosavadní činnosti ICC na Afriku, což je podle nich více než mezinárodním úsilím o dosažení spravedlnosti spíše odrazem globálního rozložení moci.

Annan, K. (2004): *The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies*. Report of the Secretary-General, 23 August 2004, S/2004/616.

Galbraith, J. (2009): *The Pace of International Criminal Justice*. Michigan Journal of International Law, Vol. 31, No. 1, str. 79–155.

Sands, P. (ed.) (2006): *From Nuremberg to The Hague. The Future of International Criminal Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Geneze mezinárodní trestní spravedlnosti a norimberské procesy

Norimberské procesy označují třináct soudních procesů proti nacistickým válečným zločincům konaných v letech 1945 až 1949. Nejvíce pozornosti přitáhl první proces, označovaný jako Soud s hlavními válečnými zločinci, který probíhal před Mezinárodním vojenským tribunálem od listopadu 1945 do října 1946. Významná je ale i druhá skupina soudů s dalšími bezmála dvěma sty válečnými zločinci, mezi nimiž byli mimo jiné nacističtí lékaři, kteří prováděli experimenty na lidech v koncentračních táborech, nebo příslušníci vražedných komand *Einsatzgruppen*. Ačkoli byly norimberské procesy do značné míry spíše politickým než právním aktem, položily základy moderní mezinárodní spravedlnosti a celé řadě lidskoprávních úmluv.

Ustavení tribunálu předcházely dlouhé politické a právní debaty; ostatně i sama myšlenka tribunálu se objevila relativně pozdě. Britská vláda plánovala postavit válečné zločince států Osy spíše než před soud před popravčí četu a s hromadnými popravami souhlasila i část americké administrativy včetně prezidenta F. D. Roosevelta. Rozdělený Washington se plně přiklonil k myšlence mezinárodního soudu až po nástupu právníka Harryho Trumana na prezidentský post. Během jednání tří spojeneckých mocností pak americký postoj podpořili i Sověti, jež si však představovali soudní řízení spíše na způsob stalinistických vykonstruovaných procesů ze 30. let. Díky „*nepravděpodobné alianci komunistických právníků a amerických liberálů*“ nakonec bylo dosaženo dohody o vytvoření vojenského tribunálu během ustavující konference OSN v San Francisku v květnu 1945. To ale byl jenom počátek dlouhých politických diskusí.

Dlouho nebylo jisté, kdo by se měl objevit na seznamu obžalovaných a za jaké zločiny by měl vlastně být souzen. Zatímco původní americké seznamy obsahovaly více než stovku osob, v nichž se počítalo i s představiteli italského a maďarského režimu, Britové zase jednu chvíli zvažovali pouze exemplární proces s Hermannem Göringem jako symbolem nacistické diktatury. Debatovalo se i o tom, zda budou předvoláni jenom političtí představitelé, nebo i zástupci armády a průmysloví magnáti. Kompromisní seznam nakonec obsahoval čelní představitele nacistického režimu, strany a ozbrojených sil, na kterém se vedle dalších objevili i druhý muž třetí říše a velitel *Luftwaffe* Hermann Göring, ministr zahraničí Joachim von Ribbentrop, ministr vnitra Wilhelm Frick, šéf Hlavního říšského bezpečnostního úřadu Ernst Kaltenbrunner nebo náčelník generálního štábu Wilhelm Keitel.

Také zločiny, za které měli být obžalováni souzeni, byly předmětem vášnivých diskusí. Objevily se dva hlavní problémy. Zaprvé bylo třeba rozhodnout, jak ustavit odpovědnost jednotlivců za zločiny vlády. Tento problém byl vyřešen pomocí kategorie „společného plánu nebo spiknutí“, která zachytila v síti všechny bez ohledu na jejich vlastní odpovědnost za specifické činy. Zadruhé pak bylo nutné najít způsob, jak kriminalizovat německý rasismus, antiseminismus a zločiny proti německým občanům, do té doby nemožné vzhledem k nedotknutelnosti státní suverenity. K tomuto účelu přinesla obžaloba nový pojem „zločinů proti lidskosti“, které zahrnovaly vraždění, vyhlazování a zotročování civilního obyvatelstva a pronásledování na základě politických, rasových nebo náboženských důvodů. Zatykač dále obsahoval ještě obvinění z válečných zločinů a zločinů proti míru, které se vztahovaly k porušování existujících mezinárodních norem v oblasti vedení války. Z 22 souzených největších válečných zločinců jich bylo nakonec 12 odsouzeno k trestu smrti, 3 k trestu doživotí, další 3 dostali tresty v rozmezí od 10 do 20 let a 3 byli zproštěni viny.

Navzdory nesporným úspěchům se soud potýkal i s řadou překážek – jak praktické, tak především právní povahy. Hlavní kritika se týkala skutečnosti, že většina zločinů, za které byli obžalováni v Norimberku souzeni, nebyla považována za zločiny v době, kdy k jejich spáchání došlo. Podle zastánců tribunálu však jeho hlavním cílem nemělo být řídit se existujícími principy mezinárodního práva, ale vytvořit nová pravidla mezinárodního chování, která znemožní opakování podobných zločinů v budoucnosti.

Sands, P. (ed.) (2006): *From Nuremberg to The Hague. The Future of International Criminal Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Diktátorské režimy v Latinské Americe

Řada zemí v Latinské Americe prošla v 60. až 80. letech 20. století obdobím vojenských diktatur, politického násilí, ozbrojených konfliktů a rozsáhlého porušování lidských práv. Státní teror, doprovázený únosy, mučením, mimosoudními popravami, nuceným zmizením nebo vyhošťováním opozice a odpůrců režimu, si v těchto zemích vyžádal desetitisíce obětí.

Od 80. let, kdy se k moci postupně vrátily civilní demokratické vlády, se latinskoamerické státy a společnosti pokouší vyrovnat se se zločiny minulosti a dosáhnout spravedlnosti a usmíření. Region se stal průkopníkem celé řady nástrojů a procesů, které se později uplatnily v postkonfliktních situacích v jiných částech světa; nejznámějším příkladem jsou komise pravdy. Zaměření na hledání pravdy bylo velkou měrou odpovědí na skrytou povahu zločinů vojenských režimů, především rozšířenou praxi nucených zmizení. Komise také představovaly určitý kompromis mezi spravedlností a beztrestností tím, že umožnily uznání zločinů minulosti a stanovení míry odpovědnosti v situaci, kdy se soudní procesy s představiteli vojenských režimů zdály v mnoha zemích nereálné, vzhledem k přetrvávajícímu vlivu armády a hrozbě, kterou představovala pro rodící se demokracii.

Velice zajímavé je také sledovat dynamiku vývoje tranzitivní spravedlnosti v řadě zemí Latinské Ameriky, především postupný posun od všeobecných amnestií pro představitel bývalého režimu až k postupnému zahájení soudních procesů. Kritickou roli v tomto vývoji sehrálo vytrvalé a dlouholeté působení nevládních lidskoprávních organizací, které dlouhé roky dokumentovaly spáchané zločiny, organizovaly petice a hledaly mezery v zákonech o amnestii, které by umožnily postavit pachatele před soud. Důležitý dopad mělo i vzájemné ovlivňování mezi jednotlivými státy oblasti a tlak některých mezinárodních aktérů, především španělský zatykač na bývalého chilského diktátora Augusta Pinocheta v roce 1998 na základě univerzální jurisdikce, který pomohl změnit postoje domácích vlád a soudů k trestním procesům. Tento vývoj dobře dokumentují příklady Argentiny a Chile.

Argentina byla první zemí, která ustavila komisi pravdy. Vznikla již v roce 1983 pod názvem Národní komise pro zmizelé (CONADEP), s cílem zajistit informace o osudu tisíců lidí, kteří zmizeli za minulého režimu. Některá publikovaná zjištění pak byla použita k zahájení trestních procesů s několika členy junty již v roce 1985 – navzdory pokusům ukrýt se za zákony o protiprávnosti stíhání členů armády schválené ještě před pádem vojenské vlády. Situace v Argentině byla do značné míry výjimečná vzhledem k tomu, že junta opustila vládu značně oslabena porážkou ve válce o Falklandy v roce 1982. Přesto byly trestní procesy s armádními důstojníky ještě v 80. letech zastaveny kvůli hrozbě vojenského převratu. Až po roce 2005, kdy argentinský Nejvyšší soud prohlásil zákony o amnestii za neplatné, tak mohly být procesy znovu zahájeny. Dosud bylo obviněno na 700 armádních důstojníků, policistů a úředníků a téměř stovka jich byla odsouzena. Navzdory uznávanému úspěchu CONADEP a obnovení trestních procesů však argentinskou společnost dosud „stín zmizelých“ nepřestal pronásledovat.

V Chile byla situace ještě komplikovanější. Armáda v čele s generálem Augustem Pinochetem si ještě před svým odstoupením vytvořila celou řadu právních a institucionálních překážek, které znemožňovaly soudní procesy, ale především si udržela velmi silný politický vliv v zemi. Po vzoru Argentiny byla sice v zemi ustavena Komise pravdy a usmíření (známá pod názvem Rettigova komise podle svého předsedy Raúla Rettiga), měla však relativně slabý mandát, jenž zahrnoval pouze zločiny s následkem smrti a nevztahoval se na případy mučení a zmizení. To významně omezilo schopnost komise zdokumentovat pravdu o mnoha případech porušování lidských práv. Vzhledem k odporu soudů a armády se také nepodařilo na základě zjištěných důkazů zahájit jediný soudní proces. Situace se změnila s vydáním zatykače na generála Pinocheta španělským soudcem Baltazarem Garzónem, které vedlo k jeho zadržení během zdravotního pobytu v Londýně v roce 1998. Ačkoli Britové nakonec generála do Španělska nevydali, v samotném Chile byla celá událost impulsem k postupnému zahájení domácích trestních procesů. Od roku 2000 bylo z porušování lidských práv obviněno přibližně 600 armádních důstojníků a civilních spolupracovníků vojenského režimu. Ačkoli zákony o amnestii nikdy zrušeny nebyly, jejich účinnost je v současnosti významně omezena.

Shifter, M. a Jawahar, V. (2004): *Reconciliation in Latin America: A Fine Balance*. Brown Journal of World Affairs, Vol. 11, No. 1, str. 127–135.

Van Schaack, B. (2007): *Panel: The Justice Cascade in Latin America*. Santa Clara Journal of International Law, Vol.5, No. 2, str. 345–362. On-line na: http://www.scu.edu/scjil/archive/Pp_345_362_Latin%20America.pdf

Valji, N. (2009): *Trials and Truth Commissions: Seeking Accountability in the Aftermath of Violence*. Report. Centre for the Study of Violence and Reconciliation. On-line na: http://www.humansecuritygateway.info/documents/CSVTR_TrialsTruthCommissions_SeekingAccountability_AftermathViolence.pdf

Jihoafriický apartheid

Během více než čtyřiceti let apartheidního režimu, stejně jako desetiletí protiapartheidního ozbrojeného boje, postihlo rozsáhlé porušování lidských práv mnoho Jihoafričanů. Represivní státní aparát prováděl únosy, mučení a vraždy, které přímo zasáhly desetitisíce občanů a jejich rodin. Nepřímo byly postiženy miliony – vyháněním a přesídlováním, povinným nošením pasů a omezováním svobody pohybu, chudobou a bezmocností. Koncept apartheidu – systému, který určoval občanská a politická práva jednotlivce na základě barvy pleti, nad kterou jednotlivec nemá žádnou kontrolu – byl sám o sobě hrubým porušením lidských práv a útokem proti lidské důstojnosti.

Ve snaze najít způsob, jak se s dědictvím tohoto systému vyrovnat, byla v Jihoafrické republice v roce 1995 – na základě *Zákona o podpoře národní jednoty a usmíření* – zřízena Komise pravdy a usmíření (TRC), s cílem odkrýt co nejvíce pravdy o hrubém porušování lidských práv během apartheidního režimu, přesněji mezi krvavými událostmi z johannesburského předměstí Sharpeville z března 1960 do zvolení Nelsona Mandely jihoafrickým prezidentem v květnu 1994. Pravda o spáchaných zločinech a o tom, co se během apartheidu skutečně dělo, měla Jihoafričanům pomoci pochopit a překonat rozdělenou minulost, navrátit obětem důstojnost a dát viníkům příležitost vyrovnat se s vlastní minulostí. Do čela TRC se postavil arcibiskup Desmond Tutu, jeden z předních bojovníků proti apartheidu a držitel Nobelovy ceny za mír z roku 1984.

Komise měla bezpochyby nejpropracovanější a nejobsáhlejší mandát ze všech komisí pravdy v historii. Pracovala v rámci tří vzájemně propojených výborů – Výbor pro porušování lidských práv se věnoval shromažďování jednotlivých výpovědí obětí a svědků s cílem identifikovat viníky a stanovit odpovědnost za spáchané činy, Výbor pro amnestii shromažďoval a rozhodoval o individuálních žádostech o amnestii a Výbor pro odškodnění a obnovu předkládal doporučení v otázkách náhrady škod obětem apartheidu. TRC nasbírala více než 21 000 svědectví, z nichž přes 2000 proběhlo ve veřejných slyšeních. Kromě toho uspořádala celou řadu zvláštních slyšení, zaměřených na specifická témata či historické události – například ženy, děti a mládež, události v Sowetu v roce 1976 – stejně jako na klíčové instituce a sektory a jejich roli při porušování lidských práv; mezi nimi se objevily mimo jiné vězeňský systém, média, soudnictví nebo role ozbrojených složek.

Mezi výjimečné a bezprecedentní pravomoci TRC patřily především možnost udělovat jednotlivcům amnestii za politicky motivované zločiny, vykonávat domovní prohlídky a zabavovat důkazy, předvolávat svědky a provozovat program ochrany svědků. Nejdiskutovanější a nejkontroverznější z těchto pravomocí bylo právo udělit amnestii těm pachatelům, kteří se plně doznali ke svým činům a navíc byli schopni prokázat jejich politickou motivaci. Na činy spáchané s cílem osobního prospěchu, zášti nebo zlého úmyslu se amnestie nevztahovala. Hrozba trestního stíhání, demonstrována několika soudními procesy s představiteli apartheidního režimu před zahájením práce TRC, měla motivovat další k podání žádosti o amnestii. Oslobozující rozsudek v procesu s bývalým ministrem obrany Magnusem Malanem v roce 1995 však měl opačný efekt a mnoho vysoce postavených politických i armádních představitelů se rozhodlo o amnestii vůbec nežádat. Proti neústavnosti pravomoci TRC udělovat amnestie také neúspěšně protestovalo u Nejvyššího soudu několik rodin obětí apartheidu. Komise nakonec obdržela více než 7000 žádostí, na jejichž základě bylo uděleno jen 849 amnestií, ostatní byly z různých důvodů zamítnuty.

Závěrečná zpráva byla zveřejněna v roce 1998 (poslední dvě části se závěry Výboru pro amnestie byly předloženy v roce 2003). Zpráva TRC vyvolala silné reakce ze všech stran. Podle některých zašla příliš daleko a spíše poškodila meziskupinové vztahy. Podle jiných naopak nešla dost daleko nebo se vydala špatným směrem – zaměřila se pouze na individuální porušování lidských práv, což odvedlo pozornost od problematizování struktur apartheidu a těch, kteří na nich vydělávali, jako například mnoho podniků a korporací. Někteří z řad poškozených a rodin obětí měli navíc pocit, že TRC nevěnovala dostatečnou pozornost jejich požadavkům a potřebám, a to jak udělováním amnestií viníkům násilí namísto trestů, tak tím, že selhala při prosazování programů odškodnění a dalších prostředků podpory, jež vnímají jako nezbytnou součást usmiřovacího procesu.

TRC měla i významný mezinárodní dopad a její příklad motivoval nárůst zájmu o ustavování komisí pravdy a usmíření v mnoha poválečných společnostech po celém světě. I přes řadu problémů je nutné uznat, že velmi významně přispěla k procesu vyrovnávání se s minulostí v Jižní Africe. Skutečnost, že se jí nepodařilo adresovat všechny problémy s tímto procesem spojené, nelze jednostranně přičítat jejímu selhání, ale spíše rozsahu bezpráví, které desetiletí rasové diskriminace napáchala na jihoafrické společnosti. K postupnému překonání dědictví apartheidu bude ještě zapotřebí vyvážená kombinace odkládaného potrestání viníků identifikovaných TRC, odškodnění obětí, stejně jako postupného odstraňování hlubokých nerovností v jihoafrické společnosti.

Bloomfield, D., T. Barnes, T. a L. Huyse (eds.) (2003): *Reconciliation After Violent Conflict. A Handbook*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance. On-line na: http://www.idea.int/publications/reconciliation/upload/reconciliation_full.pdf

Campbell, P. (2000): *The Truth and Reconciliation Commission: Human Rights and State Transitions – The South African Model*. African Studies Quarterly, vol. 4, No.2. On-line na: <http://web.africa.ufl.edu/asq/v4/v4i3a2.htm>

Minow, M. (1998): *Between Vengeance and Forgiveness: Facing History after Genocide and Mass Violence*. Boston: Beacon Press.

Truth and Reconciliation Commission of South Africa Report. Volume I. Presented by the TRC to President Nelson Mandela on 29 October 1998. On-line na: <http://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume%201.pdf>

Genocida ve Rwandě

Rwandská genocida se od jiných národních tragédií v historii odlišuje v řadě aspektů. Především je to počet a koncentrace mrtvých – za čtyři měsíce od dubna do července 1994 přišlo podle nejčastějších odhadů o život asi 800 000 lidí, převážně Tutsiů. Druhou, podobně zarážející skutečností je hromadná účast obyvatelstva – čísla se pohybují od 200 000 až k více než jednomu milionu Hutuů. Mnoho lidí pak s genocidou mlčky souhlasilo. Všechny tyto skutečnosti přispívají ke značnému rozmazání hranic mezi vinou a nevinou a komplikují snahy o potrestání viníků i dosažení usmíření.

Od svého nástupu k moci v červenci 1994 byla vláda národní jednoty pevně odhodlána potrestat všechny viníky genocidy, což považovala za jediný způsob, jak nadobro zastavit začarovaný kruh násilí. Ačkoli se zejména ze zahraničí ozývaly návrhy na vytvoření usmírovací komise, rwandská vláda chtěla trestní spravedlnost. Samo slovo usmíření bylo dlouho dobu tabu pro ty, kteří přežili genocidu, a proto ani nebylo veřejně vyslovováno. Všestranný důraz na spravedlnost vedl ke vzniku v podstatě třístupňového systému výrazně odlišných soudních orgánů zabývajících se viníky genocidy na mezinárodní, národní a lokální úrovni.

V tanzanské Arushi byl ustaven Mezinárodní trestní soud pro Rwandu (ICTR) s mandátem soudit osoby zodpovědné za genocidu a další vážná porušení mezinárodního humanitárního práva spáchaná ve Rwandě nebo rwandským občanem na území sousedních států mezi lednem a prosincem 1994. ICTR dosud uzavřel 51 případů, dalších 23 jich probíhá, 3 podezřelí stále na soud čekají a 10 se nepodařilo zatím dopadnout. Mezi odsouzenými jsou i bývalý premiér Jean Kambanda a další členové vlády, státní správy a armády.

Osoby podezřelé z genocidy jsou souzeny také před národními soudy – buď před běžnými soudy, nebo vojenskými tribunály. Zákon o genocidě z roku 1996 rozdělil obviněné do čtyř kategorií podle druhu a rozsahu účasti a stanovil jim příslušné tresty. Do první kategorie patří organizátoři, podněcovatelé a vůdci genocidy, do druhé jsou zahrnuti pachatelé promyšlených vražd a útoků s následkem smrti, třetí tvoří neúmyslné zabití a útoky, jež nezpůsobily smrt, a čtvrtou kategorií představují zločiny proti majetku. Zásadní problém však představoval katastrofální stav rwandských soudů a právního systému. Z dřívějšího mála kvalifikovaných právníků a soudců jich většina přišla o život, podílela se na zabíjení nebo uprchla ze země, materiální zázemí bylo v troskách. Ve vězeních navíc na soud čekalo více než 130 000 podezřelých, příliš velké sousto i pro funkční soudní systém. Mezi roky 1995 a 2001 proběhlo o něco málo více než 5000 procesů.

Vzhledem k této situaci koncem 90. let vláda přišla s nápadem transformovat tradiční rwandský mechanismus řešení sporů – vesnické tribunály *gačaca* – v rozsáhlý systém lokálních soudů. Výraz *gačaca* je možné přeložit jako „spravedlnost na trávníku“, což vystihuje podstatu celého procesu. Komunity se schází k neformálním shromážděním, jejichž cílem je projednávat a rozhodovat spory mezi jejími členy. Účelem není určit vinu či uplatňovat důsledně státní zákony, ale obnovit harmonii a společenský řád v dané komunitě a zapojit porušitele zpět do běžného života společnosti. Ve skutečnosti jsou modernizované tribunály *gačaca* značně vzdáleny od těch tradičních. Jsou mnohem větší, mají stálou povahu a namísto občanských sporů se musí zabývat zločiny trestní povahy, včetně genocidy. Klíčovým pojítkem je jejich základ v místní kultuře, který jim dodává legitimitu a důvěryhodnost. Systém bezmála 11 000 tribunálů, které byly formálně ustaveny v roce 2001 a plně začaly fungovat v průběhu roku 2005, měl soudit zločiny druhé až čtvrté kategorie. Kromě urychlení soudních procesů měly tribunály *gačaca* přispět k procesu urovnání vztahů uvnitř komunit po celé zemi tím, že dají prostor obětem ke sdílení bolestných zkušeností, pachatelům k doznání a žádosti o odpuštění a povedou k odhalení pravdy o genocidě. I když dopad na usmíření komunit je stále obtížné hodnotit, tribunály *gačaca*, které by měly ukončit svou činnost během roku 2010, významně přispěly k vyprázdňení přeplněných rwandských věznic. V současnosti v nich čeká na soud už „jen“ přibližně 38 000 podezřelých pachatelů genocidy.

I když všechny instituce – ICTR, národní soudy i tribunály *gačaca* – v podstatě úspěšně plní svůj hlavní cíl, tedy soudit a trestat pachatele genocidy, je rwandský přístup také spojen s celou řadou problémů. Kritika ICTR směřuje

především na jeho minimální dopad v samotné Rwandě, stejně jako na selektivitu soudních procesů, které se dosud zaměřily pouze na vedoucí představitele Hutuů a vynechaly zločiny spáchané během konfliktu současnou vládní tutsijskou Rwandskou vlasteneckou frontou (RPF), což se prakticky rovná podpoře „spravedlnosti vítězů“. Vzhledem k zásadním rozdílům v oblasti lidských a finančních zdrojů i aplikovaných právních norem také vznikla ve vztahu mezi ICTR a rwandskými soudy vcelku paradoxní situace, že nejhrošším pachatelům genocidy se dostává spravedlivějšího procesu, lepšího zacházení a mírnějších trestů než pachatelům souzeným v domácích procesech – včetně několikerého udělení a provedení trestu smrti ve Rwandě až do jeho zrušení v roce 2007. Ani tribunály *gacaca* nejsou bez potíží. Část výhrad se týká samotného soudního řízení před tribunály, zejména absence záruk pro případ zneužití nebo omylu. Objevila se celá řada případů zastrašování a útoků na svědky včetně několika vražd nebo spolky udavačů, ochotných za poplatek vznést falešné obvinění z genocidy. Mnoho soudců bylo obviněno z úplatkářství a korupce, někteří i ze stranění pachatelům a vlastní účasti na genocidě. Stejně jako ICTR a národní soudy se i tribunály *gacaca* zabývají výhradně zločiny spáchanými Hutuy a ignorují násilí RPF, a tak namísto podpory usmíření spíše podporují utužování kolektivní viny. Vláda dominovaná RPF navíc nepřipouští veřejnou kritiku tribunálů, kterou označuje za podporu „genocidní ideologie“. Navzdory některým dílčím úspěchům je tak cesta ke spravedlnosti a národnímu usmíření ve Rwandě stále dlouhá.

Le Mon, Ch. (2007): *Rwanda's Troubled Gacaca Courts*. Human Rights Brief, Vol. 14, No. 2, str. 16–20.

Onderka, P. (ed.) (2004): *Afrika: dvojnásčné jaro 1994*. Občanské sdružení Aegyptus a SPA ve spolupráci s Městským muzeem v Moravské Třebové (příspěvek Kateřiny Staňkové).

Stover, E. a H. Weinstein (2004): *My Neighbour, My Enemy. Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Súdánská krize a Dárfúr

Nezávislý sultanát Dárfúr byl připojen k sousednímu Súdánu v rámci britského koloniálního impéria v roce 1916. Populace je složena z nearabských etnických skupin, kterým dominují převážně zemědělstí Fúrové, Masalitové a příslušníci kmene Zaghawa a skupin arabských, tradičně více nomádkých pastevců. Rozdíly mezi oběma skupinami nejsou zdaleka tak hluboké, jak některé interpretace dárfúrského konfliktu jako střetu Arabů s Afričany podávají, spíše naopak – nejsou mezi nimi zásadní rozeznatelné rasové nebo náboženské rozdíly. Mnoho Arabů však vzhledem k pasteveckému a nomádkému způsobu života historicky nevlastnilo půdu – zhoršující se ekonomická situace v oblasti, násobená suchem a dezertifikací, postupně způsobila nárůst ozbrojených střetů mezi zchudlými pastevcí, hladovými po zemědělské půdě, a tradičními zemědělci, kteří se jí snažili zachovat pro sebe. Kořeny současného konfliktu je tak možné spíše hledat v chudobě, degradaci životního prostředí a především dlouhodobé marginalizaci regionu než v etnických rozdílech. Už během britské vlády byl Dárfúr relativně zanedbávanou oblastí a stejný trend pokračoval poté, co se stal součástí nezávislého Súdánu v roce 1956 – minimální hospodářský rozvoj, téměř žádná infrastruktura a nejnižší úroveň vzdělání a zdravotní péče.

Násilí v Dárfúru sahá minimálně do konce 80. let a kromě vnitřních příčin má i významnou regionální dimenzi. Ostatně arabské milice *Janjaweed*, nechvalně proslulé brutálním násilím vůči dárfúrským obyvatelům, vznikly právě v této době, s podporou Muammara Kaddáfího, který v dárfúrských arabských nomádech našel spojence a základnu pro svou snahu o kontrolu sousedního Čadu. Součástí stejného Kaddáfího plánu bylo i vyzbrojování centrální súdánské vlády, jež byla ve vleklém konfliktu na jihu země. To pak obratem motivovalo jihosúdánské protivládni ozbrojence k podněcování protivládni vystoupení nearabských skupin v Dárfúru a vládu ke spojenectví s milicemi arabských nomádů. Tyto faktory, spolu s usnadněním dostupnosti zbraní v regionu, postupně během 90. let zostřovaly střety mezi arabskými a nearabskými skupinami roznicenými spory o půdu a dobytek. Současná fáze konfliktu začala zformováním dárfúrské Súdánské osvobozené armády (SLA), složené především z Fúru a Zaghawa, a jejím útokem na cíle súdánské armády v Dárfúru. V odpovědi na aktivity SLA zahájila vláda vojenskou a policejní kampaň, v níž milice *Janjaweed* vytvořily jakýsi předvoj vládní protipovstalecké taktiky, jejíž součástí bylo i rozsáhlé násilí proti civilnímu obyvatelstvu, vypalování vesnic, znásilňování a vraždění. Dosud si konflikt podle OSN vyžádal na 300 000 mrtvých a asi 2,7 milionů lidí muselo opustit své domovy.

V červenci 2004 vyšetřování amerického ministerstva zahraničí konstatovalo, že násilí páchané milicemi *Janjaweed* a vládními jednotkami na súdánském obyvatelstvu představuje genocidu. Spojené státy pak celou věc předaly OSN, jejíž vyšetřovací komise sice potvrdila, že v Dárfúru dochází k páčání válečných zločinů a zločinů proti lidskosti, ale že obvinění z genocidy je neopodstatněné. Na základě zprávy vyšetřovacího týmu pak Rada bezpečnosti svěřila záležitost Dárfúru Mezinárodnímu trestnímu soudu (ICC). Ten pak v roce 2007 vydal první zatykače na významné súdánské představitele – nejprve ministra vnitra a později ministra pro humanitární záležitosti Ahmada Haruna a na velitele milic *Janjaweed* Aliho Kushayba. V roce 2009 také obvinil tři dárfúrské rebelské vůdce z válečných zločinů v souvislosti s útokem na jednotky Africké unie v Dárfúru. Všichni tři se dobrovolně dostavili ke slyšení před ICC, proces s nimi ale dosud nebyl zahájen.

V březnu 2009 byl pak vydán zatykač na prezidenta Omara al-Bashira. Bashir byl obviněn z válečných zločinů a zločinů proti lidskosti, nikoli ale ze zločinu genocidy, jak hlavní žalobce ICC Luis Moreno-Ocampo původně navrhol. Súdán však není signatářem *Římského statutu* a s ICC odmítl spolupracovat. Zatykač na súdánského prezidenta navíc vzbudil odpor a obavy mnoha afrických a arabských států, Číny i některých aktérů dárfúrského konfliktu z možné eskalace násilí v oblasti.

Zastánci rozhodnutí vydat zatykač na prezidenta Bashira jej vyzdvihují jako jasný signál ze strany ICC pro nejvyšší představitele států, kteří špatně zacházejí se svými obyvateli, že ani prezidentská funkce není zárukou beztrestnosti. Podle odpůrců Ocampova rozhodnutí komplikuje vydání zatykače nejen cestu k nalezení řešení dárfúrského konfliktu, ale i probíhající mírový proces ve zbytku Súdánu, jehož vrcholem má být referendum o nezávislosti jižní části země v roce 2011, protože Bashira nutí k rozhodnutím motivovaným více pudem sebezáchovy než budoucností země.

De Waal, A. (2004): *Tragedy in Darfur. On Understanding and Ending the Horror*. Boston Review. On-line na: <http://bostonreview.net/BR29.5/dewaal.php>

De Waal, A. (2005): *Who are the Darfurians? Arab and African Identities, Violence and External Engagement*. African Affairs, Vol. 104, No. 415, str. 181–205.

International Crisis Group (2009): *Sudan: Justice, Peace and the ICC*. Africa Report No.152. On-line na: <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/africa/horn-of-africa/sudan/Sudan%20Justice%20Peace%20and%20the%20ICC.ashx>

Otázkové okruhy:

- Jaké nástroje a možnosti mají společnosti, které se snaží vypořádat se s dědictvím násilného konfliktu nebo jiného masového porušování lidských práv?
- V čem leží hlavní přínosy norimberských procesů? Jak tyto procesy přispěly k rozvoji mezinárodní spravedlnosti a mezinárodního humanitárního práva?
- Jakou roli hrají při vyrovnávání se s minulostí komise pravdy a usmíření? Srovnajte případ zemí Latinské Ameriky a Jihoafrické republiky.
- Jakou roli mají v usmiřovacích procesech mezinárodní trestní tribunály? Platí tvrzení, že bez spravedlnosti nelze dosáhnout usmíření/míru?
- Je Mezinárodní soudní tribunál významným nástrojem, jak dostat válečné zločince před spravedlivý soud, nebo je spíše překážkou k dosažení míru a usmíření? Diskutujte v souvislosti s konflikty v Ugandě nebo Súdánu.

Další informace:

Bloomfield, D., T. Barnes, T. a L. Huyse (eds.) (2003): *Reconciliation After Violent Conflict. A Handbook*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance. On-line na:
http://www.idea.int/publications/reconciliation/upload/reconciliation_full.pdf

Gibson, J. (2004): *Overcoming Apartheid: Can Truth Reconcile a Divided Nation?* York: Russell Sage Foundation.

Mani, R. (2002): *Beyond Retribution: Seeking Justice in Shadows of War*. London: Polity Books.

Minow, M. (1998): *Between Vengeance and Forgiveness: Facing History after Genocide and Mass Violence*. Boston: Beacon Press.

Sands, P. (ed) (2003): *From Nuremberg to The Hague: The Future of International Criminal Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sarkin, J. a E. Daly (2004): *Too Many Questions, Too Few Answers: Reconciliation in Transitional Societies*. Columbia Human Rights Law Review, Vol. 35, No. 3, str. 101-168. On-line na:
http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1334876

International Center for Transitional Justice: <http://www.ictj.org/en/>

Transitional Justice Forum: <http://tj-forum.org/>

Centre for the Study of Violence and Reconciliation: <http://www.csvr.org.za/>

Mezinárodní spravedlnost, pravda a smíření

Blanka Čechová

¹ Del Ponte, C., Editore, F.
Madame Prosecutor:
Confrontations with Humanity's
Worst Criminals and the Culture of
Impunity. Milan, 2008, str. 286.

² Lubomír Majerčík. ICTY
a souzení válečných zločinů. In
Středoevropské politické studie,
IIPS, ročník XI, č.4.

³ Carla del Ponte Interview: „Jde mi
hlavně o oběti“. Evropský
parlament. [on-line] [cit. 2010-07-
09]. Dostupné z:
<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IM-PRESS+20070622STO08192+0+DOC+XML+V0//CS>

Úvod: Válečný zločinec na lyžích v Julských Alpách

„Tři neděle po zveřejnění obžaloby mi zavolal důstojník KFOR, aby mi oznámil, že Fatmir Limaj bez obtíží nastoupil na let pravidelné linky do Slovinska, kam odcestoval lyžovat se svým obchodním partnerem Hashimem Thacim. Byla jsem rozlícená. Soud (Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii) informoval všechny příslušné autority v Kosovu o obžalobě a zatykači na Limaje a jeho spoluobžalované. Limaj přitom nepoužil žádnou falešnou identitu, když se vypravil na příštinské letiště. Neschovával se v žádném úkrytu. Prostě přišel k odbavovací přepážce, obdržel palubní vstupenku, aby pokračoval dál přes pasovou a bezpečnostní kontrolu a odletěl pryč, údajně aniž to kdokoli zpozoroval.“¹

„Leighton Smith, vrchní velitel sil NATO pro jihovýchodní Evropu, dal svým jednotkám jednoznačné instrukce: ‚Neprovokujte, žijte a nechte žít,‘ čímž zvolil velmi restriktivní výklad mandátu sil IFOR. A proto i když stála americká základna 20 km od Mladićova hlavního stanu, tato nejhledanější osoba v Bosně byla nechána na pokoji a americké jednotky oznámily svou návštěvu jejího okolí vždy s dostatečným předstihem (Powers 2003: 476). Tato neochota mezinárodních jednotek konat vedla k absurdním situacím, kdy podezřelí váleční zločinci byli běžně k vidění v místních kavárnách, kde s nimi před očima hlídkujících jednotek dělali novináři rozhovory. K posunu situace došlo po prvním zadržení Slavka Dokmanoviće v roce 1997 ve východní Slavonii. Slavko Dokmanović se nezmohl na odpor a k žádné prudké veřejné reakci nedošlo. Později, když byl při operaci jednotek SFOR zabit podezřelý, který kladl odpor, rovněž nedošlo k žádné destabilizaci situace v regionu.“²

„Jsem žalobkyně a nezabývám se politikou, snažím se od politiky držet stranou, i když se někdy pohybuji na hranici... Ale potřebuji své uprchlé obžalované, potřebuji spolupráci, abych mohla naplnit svůj mandát. Každopádně si myslím, že když tyto země [země bývalé Jugoslávie] budou skrývat válečné zločince, pak by neměly mít právo vstoupit do EU. Nebavíme se tady o nějakých podřadných anebo středně důležitých uprchlých obžalovaných, ale o lidech, kteří jsou v nejvyšší míře odpovědní za nejukrutnější zločiny.“ (Carla del Ponte)³

K zamyšlení:

- Co je podle vás největším handicapem mezinárodních soudních institucí?
- Jaké hlavní důvody vedly mezinárodní společenství na konci 90. let 20. století k založení stálého Mezinárodního trestního soudu?
- Jaké druhy imunit a exempcí rozlišuje české právo?
- Jak vnímáte rozdíl mezi termíny *peacemaking* a *peacekeeping*?
- Napadá vás soudobý příklad země, která po vnitřním nebo mezinárodním ozbrojeném konfliktu prošla úspěšnou postkonfliktní fází? Pokud ano: co za tímto úspěchem stálo, tj. jakým způsobem se dotyčná společnost vyrovnala se svou minulostí, etnickým nebo sociálním napětím, ekonomickými problémy atd.?
- Jak se díváte na vstup zemí bývalé Jugoslávie do EU (tj. zemí, kde probíhaly v 90. letech ozbrojené konflikty, tj. především Chorvatsko, Srbsko nebo Bosna a Hercegovina)? Spojuje EU přidružení/vstup těchto států s nějakými specifickými podmínkami, které souvisejí se stále trvající postkonfliktní obnovou a probíhajícími procesy u Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii?

Několik věcných poznámek: Právo a realizace mezinárodní spravedlnosti

Vyrovnání se s válečnými zločiny a křivdami minulosti, odškodnění skutečných obětí a potrestání skutečných viníků – před tento problém byla od druhé světové války postavena celá řada zemí: Kambodža, Chile, země bývalé Jugoslávie, Jihoafrická republika, Mosambik, Angola, Libérie, Sierra Leone, Kongo, Uganda, Rwanda. Postkonfliktní rekonstrukce společnosti se v každé z těchto zemí odehrála jiným způsobem: vnitrostátní mechanismy zahrnovaly amnestie (Angola, Mosambik), rehabilitace, zvláštní soudy nebo soudní senáty (Libérie, Libanon), vyšetřovací, rekondilační a smířčí komise (Jihoafrická republika). Vnitřní způsoby postkonfliktní obnovy s větším či menším nasazením doprovázela účast mezinárodního společenství, která zahrnovala především vojenské a civilní mise OSN či NATO (Rwanda: UNAMIR, Sierra Leone: UNAMSIL, mise KFOR v Kosovu, ad.), mise dalších mezinárodních vládních i nevládních organizací (např. mise OBSE na Balkáně a Středním východě), zřizování zvláštních mezinárodních soudů (např. Mezinárodní trestní tribunál pro Rwandu) až po převzetí správy území formou mezinárodního protektorátu (mise OSN v Kosovu).

Chile. K významnému mezníku ve stíhání ústavních činitelů od druhé světové války došlo při zatčení bývalého chilského diktátora Augusta Pinocheta. Během jeho léčebného pobytu ve Velké Británii na něj španělský soud vydal zatykač a Británie byla požádána o jeho vydání. Následovala vleklá rozprava ve Sněmovně lordů: Pinochet se opíral o předpisy upravující imunitu a s odkazem na britský *State Immunity Act* (1978) namítal nestíhatelnost plynoucí z jeho postavení někdejší hlavy státu. Sněmovna lordů však rozhodla, že na tak závažné zločiny, ze kterých byl Pinochet obviněn (mučení, porušování humanitárního práva), se dotčným předpis nemůže vztahovat. Pinochet byl vydán zpět do Chile, kde soudy několik následujících let opakovaně řešily otázku jeho imunity, až nakonec v roce 2006 Nejvyšší soud Chile Pinocheta imunity zbavil. Trestní řízení začalo, Pinochet však ještě téhož roku zemřel, aniž byl pravomocně odsouzen. I tak se jednalo po dlouhé době o posun v přístupu k beztrestnosti a nestíhatelnosti zločinů proti lidskosti a válečných zločinů spáchaných nejvyššími představiteli státu.

Bosna. Konflikt v Bosně si vyžádal přibližně 100 000 životů. Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii (ICTY) byl zřízen v roce 1993 rezolucí Rady bezpečnosti 827. Tribunál projednává zločiny proti lidskosti, zločin genocidy a válečné zločiny. V rámci své časové a místní příslušnosti zahrnuje jurisdikce tribunálu i osoby chráněné imunitou. Původně měl mandát tribunálu vypršet v roce 2010, byl však prodloužen. Už před několika lety bylo zřejmé, že předpokládanou agendu tribunál v omezeném čase nezvládne, proto vznikl v roce 2005 Bosenský soud pro válečné zločiny, který některé případy převzal. Nejsledovanějším případem, který tribunál v současné době projednává, je patrně řízení proti Radovanu Karadžićovi, který je v souvislosti s obléháním Sarajeva a masakrem ve Srebrenici obžalován z jedenácti zločinů včetně genocidy. ICTY byl v minulosti několikrát označen za politický nástroj.⁴

Propojení politických zájmů se zájmy na spravedlnosti a smíření do jisté míry dokumentují podmínky dané Srbsku pro vstup do EU: dopadení unikajícího generála Ratka Mladiće a bývalého prezidenta Srbské Krajiny Gorana Hadžiće.

Rwanda. Konflikt ve Rwandě si vyžádal až 800 000 životů. Mezinárodní trestní tribunál pro Rwandu (ICTR) ustavila Rada bezpečnosti v roce 1994 ke stíhání osob, které se během konfliktu ve Rwandě v roce 1994 dopustily genocidy, válečných zločinů a zločinů proti lidskosti. Pravomoci soudu podléhají i Rwandané, kteří se těchto zločinů dopustili na území sousedních států. Tribunál má k dispozici i skupinu 18 *ad litem* soudců (jedním z nich byl v nedávné době i český soudce JUDr. Robert Fremr). Chod soudu zajišťuje 872 zaměstnanců, rozpočet pro období 2002–2003 činil 117,7 milionu USD. K nejvýraznějším úspěchům soudu patří odsouzení Jeana Kambandy, rwandského předsedy vlády během konfliktu, v jehož případě jde o první hlavu státu, která byla zatčena a následně odsouzena za genocidu. Nedávno byl též k doživotnímu odnětí svobody odsouzen jeden z hlavních architektů genocidy, Theoneste Bagosora.

⁴viz např. <http://jurist.law.pitt.edu/shen.htm>.

Mezinárodní trestní soud. Myšlenka založení trvalého Mezinárodního trestního soudu (*International Criminal Court – ICC*), který by podle principu individuální odpovědnosti stíhal jednotlivce odpovědné za genocidu, zločiny proti lidskosti a válečné zločiny, byla na půdě OSN poprvé projednávána už v roce 1948 (někdy dochází k záměně ICC a Mezinárodního soudního dvora, který rovněž sídlí v Haagu, je však jedním z orgánů OSN a řeší spory mezi členskými státy organizace). V důsledku názorové nejednotnosti států však další vývoj na mnoho let ustrnul. V roce 1992 Valné shromáždění pověřilo Komisi pro mezinárodní právo přípravou *Statutu Mezinárodního trestního soudu*. Masakry v Kambodži, bývalé Jugoslávii a Rwandě potřebu takové instituce ještě posílily. Mezinárodní trestní soud byl ustaven Římským statutem Mezinárodního trestního soudu přijatým v roce 1998. De iure ICC vznikl roku 2002, kdy *Statut* vstoupil v platnost, a de facto zahájil činnost o rok později.

Soud je složen z osmnácti soudců volených signatářskými státy na devítileté funkční období. Předsedou soudu je soudce Philippe Kirsch (Kanada), prokurátorem je Luis Moreno-Ocampo (Argentina), jeho roční rozpočet se pohybuje okolo třiceti milionů eur (což je relativně skromná suma na to, co se od soudu žádá). Podnět k řízení před soudem může dát signatářský stát *Římského statutu*, Rada bezpečnosti OSN nebo prokurátor. Soud nemá retroaktivní jurisdikci, tzn. smí se zabývat pouze zločiny spáchanými po 1. červenci 2002, a jeho místní a personální příslušnost zahrnuje pouze zločiny spáchané občany signatářských států, na jejich území a jen v případech, že vnitrostátní mechanismy selžou, tj. stát sám nedokáže nebo neprojevuje ochotu zajistit trestní stíhání, tj. naplnit povinnost, která plyne z jiných mezinárodních smluv (např. z *Ženevských konvencí*). Požádá-li jej o to Rada bezpečnosti OSN, může soud stíhat zločiny vymezené *Statutem* spáchané kýmkoli a kdekoli. Díky tomu mohl soud zahájit řízení proti soudánskému prezidentu al-Bashirovi, ačkoli Súdán *Římský statut* neratifikoval. V zájmu ochrany míru může Rada bezpečnosti také uložit Soudu nezahajovat po určitou dobu stíhání (např. proti příslušníkům jednotek majících mandát OSN). Trestnost případných zločinů tím však nezaniká, jde jen o odklad stíhání.[§]

K dnešnímu dni ratifikovalo *Římský statut* již 110 států. Mezi strany *Římského statutu* však vedle řady rizikových rozvojových zemí stále nepatří Rusko, Čína a USA (za Bushovy administrativy zaujímaly Spojené státy proti Mezinárodnímu trestnímu soudu otevřeně kritický postoj). Za těchto okolností je nasnadě, že efektivita a úroveň instituce je do značné míry závislá na kvalitě osobnosti prokurátora – na jeho schopnosti vypořádat se s politickými aspekty fungování soudu, na jeho odvaze a vůli prosazovat cíle, pro které byl soud zřízen.

Stálost ICC představuje v mezinárodním trestní justici značný posun: soud má lepší předpoklady naplňovat zásadu včasného stíhání narušitele práva a má zároveň příležitost etablovat se jako instituce méně náchylná k politizaci. Ad hoc tribunály zakládala Rada bezpečnosti a dodnes má na jejich činnost nezanedbatelný vliv. Např. bývalá žalobkyně Carla del Ponte byla během svého působení na ICTY politicky nepohodlnou osobou, když usilovala o vyváženost procesů (v rámci procesů týkajících se Kosova se např. marně pokoušela postavit kromě Srbů před soud také některé Kosovské Albánce).[§]

Zrovna tak na ICTR chyběla politická vůle stíhat Tutsie, kteří při odvetných bojích po skončení genocidy zavraždili až 60 000 prchajících Hutuů.

Kromě Mezinárodního trestního soudu a ad hoc tribunálů existuje ještě forma tzv. hybridních soudů, které spojují funkce národních a mezinárodních soudů (např. Zvláštní soud zřízený OSN a vládou Sierry Leone k projednání zločinů během občanské války v druhé polovině 90. let).

[§] Čím je Mezinárodní trestní soud? *Český červený kříž*. [on-line] [cit. 2010-06-09]. Dostupné z: <http://www.cervenykriz.eu/cz/mezinarsoud.aspx>.

[§] del Ponte, C. *The Hunt: I and the War Criminals*. Milano: Feltrinelli, 2008.

Příklad ze současnosti: Možnosti a limity fungování Mezinárodního trestního soudu

Americký film *Zúctování* zobrazuje založení a prvních několik let fungování Mezinárodního trestního soudu. Diplomaté – příznivci i odpůrci soudu –, právní asistenti, žalobci a především hlavní žalobce Luis Moreno-Ocampo ve filmu vyslovují své názory na mezinárodní trestní právo, jeho potenciál a limity. Prvních několik případů před soudem zahrnuje řízení proti vůdčům ugandské *Lord's Resistance Army*, proti Thomasi Lubangovi – někdejšímu veliteli *Forces patriotiques pour la libération du Congo* (FPLC) – a také proti súdánskému prezidentovi al-Bashirovi.

Otázkové okruhy:

- Z jakých důvodů se podle vás USA brání ratifikaci *Římského statutu*?
- Jaká je trestní odpovědnost, případně imunita, příslušníků vojenských a civilních složek mezinárodních misí?
- Súdán neratifikoval *Římský statut*. Jak je možné, že ICC přesto mohl zahájit řízení proti súdánskému prezidentovi? S jakými reakcemi se setkal fakt, že ICC zasahuje do probíhajícího konfliktu?

K diskusi:

Po ukončení konfliktu v Kosovu (1999) byla rezolucí OSN č. 1244 zakotvena mezinárodní správa teritoria a přítomnost mezinárodních vojenských sil Kosovo Force (KFOR). Jednotky KFOR v rámci bezpečnostní kompetence odpovídaly mj. za odminování, resp. označení rizikových oblastí.

V roce 2000 si skupina malých chlapců hrála poblíž města Mitrovica. Objevili nedetonované třaskaviny a v domnění, že jde jen o zbytky použitého střeliva, s nimi neopatrně manipulovali. Došlo k výbuchu a k usmrcení jednoho z chlapců – Gadafa Behramiho – a k závažnému zranění jeho bratra Bekima Behramiho, který později v důsledku zranění přišel o zrak. Policie OSN případ vyšetřila a věc zhodnotila jako neúmyslné zabití způsobené hrubou nedbalostí.

Příslušníci sil KFOR požívají imunitu před místními soudy v Kosovu, avšak podléhají jurisdikci států svého původu. Agim Behrami, otec obou dětí, se tak obrátil na Evropský soud pro lidská práva (ESLP). Jménem svých synů namítal porušení čl. 2 *Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod – Právo na život* – a svou stížnost obrátil proti Francii, neboť právě francouzské jednotky KFOR byly odpovědné za oblast Mitrovica. ESLP stížnost odmítl jako nepřijatelnou s tím, že povinnosti, které plynou z *Úmluvy* členským státům, nejsou přičitatelné státu coby členu mezinárodní organizace (tj. KFOR, ev. UN Mission in Kosovo – UNMIK) při plnění úkolů mírové mise.

- § Diskutujte závěr soudu. Celý text rozhodnutí (v angličtině) je ke stažení na <http://www.echr.coe.int>. Považujete za správné, že tímto rozhodnutím ESLP výrazně posílil nestíhatelnost pracovníků mezinárodních misí?
- § Mohl se Agim Behrami obrátit i na jiný mezinárodní soud nebo instituci?
- § Na domovské stránce ESLP si otevřete český text *Úmluvy* a vyhledejte, jestli existuje lhůta pro podání stížnosti. Jaké jsou další podmínky, které musí stěžovatel splnit, aby jeho stížnost nebyla shledána nepřijatelnou?
- § Kosovo vyhlásilo v roce 2008 nezávislost a v červenci roku 2010 vyslovil Mezinárodní soudní dvůr poradní stanovisko, ve kterém vyslovil, že vyhlášení kosovské nezávislosti neodporuje mezinárodnímu právu.

Zatímco převážná část kosovského území je obývána Albánci, sever Kosova je dominantně srbský. Ve shora zmiňovaném městě Mitrovica již několik let řádně nefunguje soud ani policie, čímž jsou dlouhodobě porušována práva tamních občanů – Srbů i Albánců. Srbsko je signatářem *Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod*, a jeho občané se tedy mohou obracet na ESLP se stížnostmi proti Srbsku. Srbské orgány však nemají a nemohou mít nad územím severního Kosova kontrolu, takže v daném případě stížnost proti Srbsku neobstojí. Stát Kosovo přitom k Úmluvě zatím nepřistoupil. Diskutujte o tomto stavu. Existuje v rámci mezinárodní justice možnost, která se občanům severního Kosova naskýtá k ochraně jejich práv? Pokuste se navrhnout prozatímní, případně i dlouhodobější řešení.

Další informace:

Mezinárodní trestní soud: <http://www.icc-cpi.int>

Mezinárodní trestní tribunál pro Rwandu: <http://www.icttr.org/default.htm>

Zatykač na al-Bashira: <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc639078.pdf>

Námitky Václava Klause proti *Římskému statutu*: <http://www.fragmenty.cz/archiv/iy138.htm>

Lubomír Majerčík, článek o ICTY: <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=279>

Zpráva Human Rights Watch *Selling Justice Short*: <http://www.hrw.org/en/node/84262/section/2>

Případ Pinochet / The Pinochet Case

Patricio Guzmán

Francie

2001 / 110 min.

V roce 1998 byl během návštěvy Londýna britskou policií zatčen bývalý chilský diktátor a doživotní senátor Augusto Pinochet. Stal se tak prvním diktátorem, který byl od doby norimberských procesů předveden před mezinárodní soud. Fascinující film renomovaného režiséra Patricia Guzmána sleduje soudní vyšetřování ve Španělsku, které proti Pinochetovi zahájila skupina rozhodných právníků a soudců. Ti nakonec docílili předání generála do vazby. Film zachycuje i mechanismy britského právního systému a politické reakce v Británii v průběhu soudního přelíčení. Jako rozhodující se ukázaly výpovědi stovek obětí jeho brutálního režimu, převážně žen, jež Guzmán s velkým citem začleňuje do filmu. Režisér svým filmem přesvědčivě zdokumentoval pokus o spravedlivé odsouzení diktátora za kruté zločiny, které spáchal během pětadvaceti let své vlády. Britové nakonec stárnoucímu Pinochetovi povolili návrat domů; byl ovšem zbaven imunity, aby mohl být stíhán v Chile, a odsouzen k domácímu vězení.

Specialista / The Specialist

Eyal Sivan

Francie

1999 / 124 min.

Dokument zachycuje soudní přelíčení s nacistickým válečným zločincem Adolfem Eichmannem, který je hluboce přesvědčen o své nevině, protože vykonával jen „úřednickou práci“ a plnil rozkaz zefektivnit systém transportů evropských Židů do koncentračních táborů.

Zúčtování / The Reckoning

Pamela Yates

USA

2009 / 110 min.

V reakci na opakované páchaní zločinů proti lidskosti se na konci 20. století spojilo 108 zemí, aby vytvořily Mezinárodní trestní soud. Poprvé v historii se tak zformoval stálý tribunál, který stíhá pachatele bez ohledu na jejich moc nebo vliv a trestá je za zločiny proti lidskosti, válečné zločiny nebo genocidu. V dokumentu je zachycen neúnavný žalobce Luis Moreno-Ocampo, který se svým týmem po dobu tří let stíhá pachatele na čtyřech kontinentech. Vystavuje zatykače na členy Armády božího odporu v Ugandě, na válečníky v Kongu a usiluje o zúčtování se súdánským prezidentem Omarem al-Bashirem za genocidu v Dárfúru. Řízení proti zločincům však naráží na problémy: prokurátor má sice mandát pro zatčení a následné odsouzení, nedisponuje však exekutivními policejními silami. Mělo by se mezinárodní společenství angažovat, aby pachatelé nejhorších zločinů neunikli spravedlnosti? Velmi aktuální snímek otevírá řadu otázek a ukazuje, jak nelehké je vytvářet koncepci mezinárodní spravedlnosti.

Ochrana proti mučení a svévolnému zadržování

Mgr. Jiří Kopal

Počátky mučení v Evropě

Dějiny mučení jsou spojeny se zatím nekončícím a neustále se v různých formách opakujícím chováním lidí a vládců všech kontinentů a významných i méně významnějších civilizací. Proto od počátku tvoří také odvrácenou stranou mince „civilizace euroatlantické“. V Evropě se datují nejméně od dob starého Řecka a Říma. Mučení (*basanos*) ve starověkých Aténách sloužilo zejména jako prostředek k vynucení přiznání od otroků. V době pozdní římské říše se tato praktika – nazývaná *quaestio* – rozšířila v případech podezření ze spáchání vážných zločinů i na svobodné občany.

Po zachování této praxe i ve středověké Evropě trvalo až do doby osvícenství, než se mučení stalo předmětem reforem trestního práva i vědeckých diskusí. Velký vliv na posun v této oblasti je připisován spisu Cesareho Beccarii *O zločinu a trestu* z roku 1764. I když ani v devatenáctém století nebylo mučení definitivně odstraněno, jeho restaurace ve století dvacátém je spojována zejména s praktikami tajné policie ruského cara. Ty převzali a náležitě zdokonalili po roce 1917 ruští bolševici a po nich zase němečtí nacisté. Nejbrutálnější vězeňské praktiky i do té doby nepředstavitelné lékařské pokusy vůči vybraným skupinám lidí, zosnované nacistickými pohlaváry a uskutečňované před vypuknutím druhé světové války a zejména pak během ní, šokovaly mezinárodní společenství.

Boj proti mučení po druhé světové válce

Iniciativy snažící se o zabránění mučení po druhé světové válce na základě jejich hrůz započaly dynamicky. Mnoho úsilí bylo v postupných krocích této otázky věnováno jak na úrovni OSN, tak na půdě Rady Evropy. Na obrovském významu nabytí pojem „lidské důstojnosti“, který je jednou ze základních hodnot předznamenávajících nástup boje proti mučení i mírnějším formám špatného zacházení.

Vědomí vrozené lidské důstojnosti a rovných a nezcizitelných práv všech členů lidské rodiny jako základu svobody, spravedlnosti a míru ve světě uvozuje preambule *Všeobecné deklarace lidských práv*. Útoky na lidskou důstojnost byly prohlášeny za nemístné z pohledu celkové mezinárodní stability. Byla tím předznamenána změna mezinárodních vztahů a s tím spojená intenzivní přeměna mezinárodního práva. *Všeobecná deklarace lidských práv* z roku 1948 stanoví pro oblast mučení a mírnějších forem špatného zacházení ve svém článku 5 jednoznačný autoritativní zákaz: „*Nikdo nesmí být podrobován mučení nebo krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestu.*“ Autoři textu *Všeobecné deklarace* si kladli i při sjednávání tohoto článku otázku, jak propříště zabránit zvěrstvům, kterým otevřela stavidla hrůzná praxe podrobně zdokumentovaná v nacistickém Německu. *Všeobecná deklarace* jako právně nezávazný, ale významný symbolický dokument odstartovala mimo jiné proces vedoucí k postupnému zpřesňování a definování pojmů mučení a nelidského zacházení. Stejně tak byla základním stavebním kamenem pro sjednávání další mezinárodních mechanismů, které měly postupně pomoci zmírňovat tuto praxi v jednotlivých státech.

Vedle toho je z hlediska tématu této kapitoly důležité, že do *Všeobecné deklarace* byl zakotven rovněž zákaz svévolného zadržování. Zkušenosti ukazují, že druhým stadiem, který po svévolném zbavení svobody následuje, bývají často nejrozličnější formy špatného zacházení. Hlavním akcelerátorem debaty o začlenění takového ustanovení byly opět zkušenosti s praxí v nacistickém Německu, kde byl život obyvatel ve veřejném i soukromém prostoru narušován bezprecedentními arbitrárními zásahy státu. Podobné praktiky byly samozřejmě již od počátku dvacátých let 20. století každodenním chlebem i pro občany Sovětského svazu.

Peters, E. *Torture*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1996.

Kriebaum, U. *Folterprävention in Europa*. Wien: Verlag Österreich, 2000.

Od Všeobecné deklarace k prvním právně závazným úmluvám

Chronologická řada po válce uzavíraných úmluv zahrnujících zákazy mučení počíná společným článkem 3 všech čtyř *Ženevských konvencí* z roku 1949. Obdobnou motivací jako v univerzálních úmluvách měl i zákaz stanovený v regionálních instrumentech vymezujících chráněná lidská práva, zejména v *Evropské úmluvě o lidských právech a základních svobodách* z roku 1950 (mučení čl. 3, svěvolné zadržování čl. 5).

Právně závazná *Evropská úmluva lidských právech a základních svobodách* se prosazovala na půdě Rady Evropy daleko jednodušeji i proto, že Rada Evropy spojovala jen demokratické státy Evropy, a nikoli státy pod sovětským vlivem. Vliv této úmluvy v oblasti ochrany před mučením a svěvolným zadržením byl dán i tím, že nad jejím dodržováním bděla Evropská komise pro lidská práva, navíc vybrané případy dále posuzoval Evropský soud pro lidská práva. Tyto orgány začaly definovat různé formy mučení a nelidského zacházení díky posuzování dvou významných případů. Šlo o případ brutálního zacházení se zadržovanými osobami v Řecku, který Evropská komise pro lidská práva rozhodla v roce 1969, a o případ nelidského zacházení s osobami podezřelými z terorismu ve Velké Británii. Ten rozhodovala nejprve Komise v roce 1976 a v roce 1978 pak i Evropský soud pro lidská práva. Jejich judikatura ovlivnila i definice mučení, které se začaly v polovině sedmdesátých let rodit na půdě OSN.

Morgan, R., Evans, M.
Preventing Torture: A Study of the European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment.
Oxford: Oxford University Press, 1998.

Morsink, J. *The Universal Declaration of Human Rights, Origins, Drafting and Intent.*
Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1999.

Pomalý vývoj mechanismů proti mučení na půdě OSN

Oproti demokratické části Evropy je nutno nepřilíš rychlé posuny v otázce mučení na celosvětové úrovni obecně přičíst problému s rozdělením světa na dva soupeřící bloky. Ideologické hranice mezi důrazem na občanská a politická práva na straně států vedených Spojenými státy americkými a na druhé straně socialistickým blokem podléhajícím ideologickému vedení Sovětského svazu zdůrazňujícím sociální a hospodářská práva bránily uzavřít právně závazné dohody.

Proto uběhly skoro dvě desítky let, během nichž se na univerzální úrovni reprezentované OSN žádné nové ochranné ustanovení nebo úmluvu proti mučení prosadit nepodařilo. Počátek sedmdesátých let ovšem přinesl další masově prováděné zločiny ve státech jako Kambodža a zejména nakládání s politickými oponenty během vojenského převratu v Chile. Tyto události opět zalarmovaly a zaktivizovaly světovou veřejnost k nutnosti silnější ochrany fyzické integrity. Postupně se začaly vynořovat nové mezinárodní nevládní organizace, které začaly být brány jako partneři na mezinárodní úrovni. Vedle toho přišly s konkrétními vizemi osobnosti, které zasvětily svůj život boji proti mučení.

V rámci univerzální, tedy celosvětové kontroly dodržování lidských práv lze rozlišit rozvoj dvou oddělených sfér pravomocí, které jsou důležité i pro otázku mučení. Zaprvé byly vytvořeny praktické mechanismy ochrany lidských práv založené na *Chartě OSN (charter-based mechanisms)* a zadruhé mechanismy založené na zvláštních právně závazných smlouvách (*treaty-based mechanisms*) sjednaných rovněž na půdě OSN. Svoji úlohu v určování standardů při zbavování svobody a podmínek zacházení se zadržovanými osobami také plní normy obsažené v nezávazných dokumentech přijatých Valným shromážděním OSN. Z pohledu chronologie naposledy musíme zmínit jinak zatím nejefektivnější prostředky chránící před mučením v podobě orgánů, které mohou navštěvovat přímo místa zbavení svobody v jednotlivých státech.

1) Ochrana mučení založená na Chartě OSN

Mechanismy bránící mučení založené na *Chartě* dovolovaly OSN vykonávat od konce šedesátých let kontrolu týkající se dodržování lidských práv na základě povinností vyplývajících z *Charty*. *Rezoluce 1503* Hospodářské a sociální rady z roku 1970 umožňovala důvěrné posuzování zpráv, které odhalují závažná a důvěryhodně doložená porušování lidských práv. Tento proces byl ovšem hodnocen, a to i ze strany diplomatů, jako nesmírně těžkopádný. Uvedené rezoluci ovšem předcházela ještě *Rezoluce* označená číslem *1235* z roku 1967. Díky ní byl postupně položen základ pro mandát specifických pracovních skupin a zvláštních zpravodajů, aby mohly posuzovat dodržování lidských práv ve značném počtu zemí, hodnotit jejich zprávy a případně navrhnout přijímání rezolucí, které začaly být i v praxi poměrně kritické; kupříkladu v případě výše zmíněné situaci v Chile v sedmdesátých letech za vlády generála Pinocheta. Právě tato situace a první mezinárodní kampaň Amnesty International proti mučení na počátku sedmdesátých let zřejmě nejvíce ovlivnily přijetí nezávazné *Deklarace proti mučení* 9. prosince 1975, která ovšem již předznamenala přípravu právně závazné úmluvy. V té době také začaly nabírat na síle nové odnože hnutí za lidská práva, které se opíralo jak o přijetí *Helsinských dohod*, tak o vstup v platnost obou paktů o politických i sociálních právech v roce 1976. Nakonec byl na úrovni OSN zřízen roku 1985 post Zvláštního zpravodaje pro otázky mučení a v roce 1991 vznikla i specializovaná pětičlenná Pracovní skupina pro otázky svévolného zadržování.

2) Mnohostranné úmluvy bránící mučení

Druhý zásadní význam OSN v oblasti dodržování lidských práv obecně, a v otázce mučení zvláště, spočívá ve vztahu této organizace k vývoji mechanismů založených na zvláštních úmlouvách sjednaných na její půdě. Výsadní postavení z hlediska jeho širokého spektra ochrany a dosahu v oblasti lidských práv získal *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech*, který byl sjednán již v roce 1966, ale v účinnost vstoupil až po potřebné ratifikaci ze strany 35 států o deset let později. Ten stanovil jako první na celosvětové úrovni zákaz mučení

v právně závazné podobě. Na základě tohoto *Paktu* byl ustaven Výbor pro lidská práva. Tento orgán dohlíží nad realizací závazků států vyplývajících z *Paktu* v praxi jednotlivých států. Všechny smluvní státy mají povinnost předkládat Výboru pro lidská práva zprávy o opatřeních, které přijaly, aby práva obsažená v *Paktu* mohla být aplikována v každodenní praxi i na nejnižších úrovních místních orgánů jednotlivých států. Proces posuzování zpráv poskytuje příležitost pro pečlivé zhodnocení situace v jednotlivých státech a vydání závěrečných připomínek (*concluding observations*). V nich jsou zdůrazněny skutečnosti, které vyvolávají zvláštní obavy, a činěna určitá doporučení. V čl. 7, 9 a 10 *Pakt* podrobně vymezuje zákaz mučení, dalších forem špatného zacházení, svévolného zadržování i ochranu lidské důstojnosti v době zbavení svobody.

Druhým významným orgánem s dopadem na problematiku mučení i mírnějších forem špatného zacházení je Výbor proti mučení, zřízený na konci osmdesátých let na základě *Úmluvy proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání*. Její text vyšel z výše zmíněné právně nezávazné deklarace z roku 1975. Výbor proti mučení je s OSN provázán obdobně jako Výbor pro lidská práva. Také předkládá Valnému shromáždění své zprávy. Při své činnosti posuzuje zprávy jednotlivých zemí a může rovněž posuzovat oznámení jednotlivců a států na druhé státy.

3) Nezávazné mezinárodní instrumenty

Zákaz mučení a mírnějších forem špatného zacházení je zahrnut i v četných kodexech chování, zásadách a minimálních standardech, které obsahují hmotná pravidla pro chování osob, jež vykonávají dozor v místech, kde jsou osoby zbaveny svobody a pro zacházení s těmito osobami. Některé se týkají též výkonu speciálních profesí (lékaři, právníci) a jejich povinností. Uvedené kodexy chování a zásady jsou produktem politických a diplomatických procesů mezi státy na půdě politických orgánů OSN a jsou často ovlivňovány také činností mezinárodních nevládních organizací na ochranu lidských práv. Protože tyto instrumenty nejsou závazné, bývají často považovány reprezentanty států na vnitrostátní i mezinárodní úrovni za nepříliš důležité. Na druhé straně se z nezávazných deklarací stávají v pozdějších stadiích vývoje diplomatických jednání i na základě tlaku nevládních organizací poměrně často předlohy pro právně závazné úmluvy a jejich konkrétní ustanovení.

4) Inspekční mechanismus inspirovaný nevládními organizacemi a Radou Evropy

Jak jsme si již uvedli v předešlé části, sedmdesátá léta dvacátého století byla spojena s nástupem nevládních organizací, které hrají silnou roli až do současnosti. Apel britského advokáta Petera Benensona k osvobození dvou studentů, z nichž se stali političtí vězni v totalitárním Portugalsku, vedl v roce 1961 k založení Amnesty International. Tato nevládní organizace si jako jedna z prvních vzala otázku mučení pod svá křídla vzhledem ke svému propojení s osudy politických vězňů a postupy totalitních států vůči nim.

O nic méně zajímavý příběh v historii ochrany před mučením a svévolným zadržováním však na podzim svého života začal psát mimo odbornou lidskoprávní komunitu málo známý ženevský bankéř Jean-Jacques Gautier (1912–1986). Ten se v raných fázích sedmdesátých let rozhodl, že zasvěti závěrečnou fázi svého života boji proti mučení. Inspirován, jak se na švýcarského občana sluší a patří, pravomocemi Mezinárodního výboru Červeného kříže ve válečných situacích, zahájil přípravy nové mezinárodní úmluvy, na jejímž základě by vznikl orgán s oprávněním navštěvovat kdykoli (!) všechna místa v jednotlivých státech, kde je omezována osobní svoboda. To byla na svou dobu převratná myšlenka. V roce 1977 založil nevládní organizaci Švýcarský výbor proti mučení (*Swiss Committee Against Torture*), dnes známou pod názvem Asociace pro zabránění mučení (*Association for the Prevention of Torture – APT*). Ta měla za úkol iniciovat realizaci Gautierovy myšlenky v praxi. Švýcarský výbor proti mučení vypracoval na konci sedmdesátých let první návrh takové úmluvy.

V tu samou dobu, do níž spadá první Gautierův návrh, byly Komisi OSN pro lidská práva předloženy dvě jiné předlohy *Úmluvy proti mučení*, které nebyly primárně postaveny na snaze prosadit kontrolu míst zbavení svobody v jednotlivých státech, ale především na hodnocení zpráv ze strany států. Protože se Švýcarský výbor podporovaný

další nevládní organizací, Mezinárodní komisí právníků (*International Commission of Jurists – ICJ*), chtěl vyhnout soupeření tří předloh, rozhodl se v roce 1978 k přeměně předlohy úmluvy v návrh *Opčního protokolu* k navrhované *Úmluvě proti mučení*. *Opční protokol* ovšem začal být po letech těžkostí diskutován v jedné z pracovních skupin Komise OSN pro lidská práva až v roce 1992.

Mezitím se pozornost Švýcarského výboru proti mučení obrátila k Radě Evropy. V roce 1981 přijalo její Parlamentní shromáždění rezoluci k návrhu OSN o *Úmluvě proti mučení*. Tato rezoluce obzvláště upozorňovala členské státy Rady Evropy na plánovaný systém návštěv. Rada Evropy začala zaznamenávat velmi pomalý průběh jednání a nejistou budoucnost *Opčního protokolu* na půdě OSN. Proto prezident Komise pro právní záležitosti a lidská práva Parlamentního shromáždění požádal Švýcarský výbor proti mučení a Mezinárodní komisí právníků (*ICJ*), aby přišly s návrhem *Úmluvy*, která by byla prakticky použitelná pro členské státy Rady Evropy.

Text *Úmluvy o zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání*, jak zní její konečný název, byl s konečnou platností přijat po necelých čtyřech letech jednání Výborem ministrů 26. června 1987 a otevřen k podpisům 27. listopadu téhož roku. Jelikož ratifikace následovaly velmi rychle, vstoupila *Úmluva* v platnost 1. února 1989. Není divu, že první úspěšně založený mechanismus tohoto druhu v podobě Evropského výboru pro zabránění mučení (*CPT*) vzdal hold Gautierovi a jeho prosté ideji a ve své první obecné zprávě ho označil za „osvíceného švýcarského občana, který si společně s jím založeným Švýcarským výborem proti mučení, Mezinárodní komisí právníků a Parlamentním shromážděním [Rady Evropy] zaslouhuje uznání pro tento zásadní průlom [prosazení *Úmluvy* a zřízení Výboru na jejím základě] v oblasti lidských práv“. Výbor pro zabránění mučení navíc poznamenal, že byl založen, aby přispěl k ochraně lidské důstojnosti. Každodenní práci uvádí v praxi a oživuje vznešené ideály dvou myslitelů osvícenství: Cesareho Beccaria a Immanuela Kanta (Beccariovo příkré odsouzení mučení a obdobných nepřijatelných praktik a Kantův ideál lidskosti).

Není vůbec překvapivé, že se v případě prevence mučení pomocí návštěv jednotlivých detenčních zařízení uchytila idea ze strany bankéře. Tato forma prevence je totiž postavena na úmorné mravenčí práci. Vyžaduje smysl pro přesnost počínající přeměřováním v žeňských cel a posuzováním hygienických podmínek přes podrobnou kontrolou lékařských zpráv, známek násilí na těle osob omezených na svobodě bez toho, aby u toho byli dozorci, a konče určování přijatelných a dobře definovaných standardů, které umožní jak výkon práce na místech omezení svobody, tak důstojné zacházení s osobami, které se tam z rozličných důvodů nacházejí.

I následná praxe v podobě návštěv v jednotlivých státech ze strany Evropského výboru pro zabránění mučení sehrála úspěšnou roli pokusného králíka potřebného pro to, aby na půdě OSN byla otevřena cesta pro vznik Podvýboru pro prevenci (*Subcommittee on Prevention – SPT*). Ten započal svoji činnost díky přijetí *Opčního protokolu* k *Úmluvě proti mučení* na celosvětové úrovni v prosinci 2002 a jeho ratifikaci ze strany potřebných prvních dvaceti států v roce 2006. Podvýbor přináleží k Výboru proti mučení a má pravomoc ve státech, které *Opční protokol* ratifikovaly, navštěvovat všechna místa omezení svobody. Vedle toho se tyto státy zavázaly ustavit pro zvýšení účinnosti boje proti mučení a jeho přecházení na národní úrovni svůj vlastní nezávislý mechanismus, který může navštěvovat všechna tato zařízení.

Inspekční mechanismy ve spolupráci s konkrétními státy, které se rozhodly zveřejňovat zprávy z jejich návštěv, započaly opravdu otevřené posuzování podmínek omezování svobody v jednotlivých zemích; i když z opatrnosti není v uvedených úmluvách právně závaznou povinností, aby tyto státy zprávy zveřejňovaly. V Evropě došla situace tak daleko, že když stát nechce několik let svolit se zveřejněním zprávy Evropského výboru proti mučení, předpokládá se, že potřebuje tajit velice závažné informace a vystavuje se tak pohrdání a tlaku ze strany ostatních států, že nedodrží ochranu před mučením v souladu s úmluvou a principy Rady Evropy. I přes tento zprvu nepředpokládaný úspěch inspekčních orgánů a většinou dosti ochotné spolupráci ze strany států během návštěv se ani v demokratických státech nedá říct, že by všechny formy špatného zacházení vymizely. Ve zveřejněných zprávách z desítek států na internetových stránkách zmíněných institucí se lze dočíst o stovkách brutálních případů mučení i nelidských podmínkách v řadě policejních stanic, věznic, detenčních zařízeních pro cizince, sociálních ústavech, ústavech pro mladistvé či psychiatrických léčebnách.

Rodley, N.: *The Treatment of Prisoners under International Law*. Oxford: Oxford University Press, 1999.

Bank, R.: *Die internationale Bekämpfung von Folter und unmenschlicher Behandlung auf den Ebenen der Vereinten Nationen und des Europarates: eine Vergleichende Analyse von Implementation und Effektivität der neueren Kontrollmechanismen*. Freiburg: Max-Planck-Inst. für Ausländisches und Internat. Strafrecht, 1996.

Ochrana proti mučení na mezinárodní úrovni: málo muziky za příliš peněz?

Přes aktivní působení řady mechanismů i nevládních organizací a jejich mnohaleté financování ze strany států, nadací, občansky odpovědných firem i jednotlivců se mučení ani svévolné zadržování nepodařilo vymýtit, a to ani v demokratických státech. Ba co víc, po událostech ze září 2001 ve Washingtonu a New Yorku vedoucích k zahájení „války proti terorismu“ se mučení jako přípustná praxe znova „rehabilitovalo“ a ocitlo v mnoha podobách a diskuzích znova na scéně. Zprávy, fotografie či videa z Abú Ghrajbu, Bagramu či Guantánama obletěly celý svět, stejně jako zprávy o tajných věznicích USA v různých totalitních státech, kde docházelo k mučení organizovanému ze strany CIA. Tyto události inspirovaly i státy s dlouhodobě špatnou pověstí v oblasti mučení a svévolného zadržování, aby omlouvaly nakládání s politickými oponenty a dalšími osobami ve světle praxe USA. Ani mučení ve věznicích a dalších detenčních zařízeních většiny zemí příliš neubýlo, jak ukazují opakující se zprávy Amnesty International a dalších organizací zabývajících se touto otázkou. Jejich výčty pravidelně přesahují počet 150 zemí, kde se mučení používá. A to často tyto organizace nejsou aktivní v menších a hůře dostupných státech, například v oblasti Oceánie.

Arbitrárně prováděné omezování svobody a různé formy násilí zůstávají i přes desítky precedenčních odsuzujících rozsudků, stovky pečlivých inspekčních návštěv, tisíce vydaných zpráv a provedených tréninkových programů ze strany mezinárodních mezivládních institucí i nevládních organizací zakomponovány jako legitimní prostředek v hlavách mnoha lidí, kteří slouží v bezpečnostních složkách nebo dohlížejí na osoby omezené na svobodě. Historicky se částečně změnil jen účel, kdy *tortura* již není prostředkem vynucení přiznání v rámci trestního procesu upraveného právem, ale většinou nástrojem pro získání informací. Stejná zřejmě zůstává v některých případech snaha o postupné ničení samotné fyzické podstaty politických protivníků i „kreativní“ používání stále nových technik mučení v souladu s vývojem nových technologií a sadistickým založením některých osob, které o jejich použití mohou rozhodovat. Boj proti mučení tak stále zůstává bojem nerovným, kdy na různé akty mocenských skupin i jednotlivých dozorců v místech omezení svobody ničících základy lidské důstojnosti přichází pomalá organizovaná práce směřující k tomu, aby se vytvořením institucionálních opatření celosvětově takovýmto činnostem zabraňovalo. Institucionální přístup navíc se sebou v jednotlivých zemích i u některých déle působících mechanismů přináší nebezpečí postupného zkosťování. Nové dynamice bohužel opět „pomáhají“ až nové brutální kauzy, které se čas od času vynoří a zbystří pozornost mezinárodní veřejnosti. Spustí také vždy novou aktivitu dalších generací idealistů, kteří se snaží i v této nepřehledné oblasti ochrany lidských práv situaci zlepšit.

Otázkové okruhy:

- Jakým způsobem pomohla *Všeobecná deklarace lidských práv* k ochraně proti mučení? Jaký je rozdíl mezi mučením a svévolným zadržováním?
- Jaké druhy mechanismů bránících mučení se podařilo ustavit na úrovni OSN a na základě jakých událostí? Jaké byly důvody pro pomalé prosazování těchto mechanismů? V čem spočívají jejich silné a slabé stránky?
- Jaké druhy orgánů proti mučení fungují v rámci úmluv uzavřených na půdě Radě Evropy? V čem bylo jejich prosazení jednodušší oproti OSN?
- V čem spočívají hlavní výhody a přínosy inspekčních orgánů, které mohou navštěvovat místa, kde jsou osoby zbaveny svobody v jednotlivých státech?
- Které mezinárodní nevládní organizace hrály významnou roli při prosazování vzniku úmluv proti mučení v OSN a Radě Evropy? Jakým způsobem se o jejich vznik zasloužily a v jaké době?

Další informace:

Webové stránky Asociace pro prevenci mučení: <http://www.apr.ch>

Webové stránky Amnesty International: <http://www.amnesty.org>

Webové stránky Kanceláře komisaře pro lidská práva při OSN: <http://www.ohchr.org> (více specificky podsekcce <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cat/index.htm>)

Webové stránky Komise pro prevenci mučení a nehumánního zacházení při Radě Evropy: <http://www.cpt.coe.int>

Ochrana proti mučení

Blanka Čechová

Úvod: Svázali mě a dali do díry plné vody

(...) Nejohavnější činy se údajně staly na místě vojenské základny FOB (Forward Operating Base, předsunutá operační základna) Mercury. Mezi činy mučení či nelidského zacházení, které popsali, patří silné bití (v jednom případě voják zlomil nohu zadrženého baseballovou pálkou), bití a kopání do obličeje, hrudi, břicha a končetin, opakované kopání do různých částí těla zadrženého, lití chemických látek na obnaženou kůži či do očí, nucení do pozice působících stres jako například držení těžkých nádob s vodou v rozpažení, což někdy vedlo až k úplné ztrátě vědomí, spánková deprivace, jako další techniky mučení bylo používáno vystavování zadržených extrémně vysokým či nízkým teplotám, sestavování lidských pyramid ze zadržených či úmyslné nepodávání potravy (kromě sucharů) a vody zadrženým.

(Descriptions of Techniques Allegedly Authorized by the CIA – zpráva Human Rights Watch)

„Spal jsem na policejní stanici. Následující ráno pro mě přišel muž z FAA (Angolan Armed Forces, Armáda Angoly), armádní bezpečnostní velitel mě pak přivedl do vojenských kasáren v Lomě. Vojáci mě tam svázali, bili a křičeli na mě: „...protože patříš k FLEC (Fronta za osvobození enklávy Cabinda), protože jsi zaútočil na služební auto a zabil jsi jednoho pracovníka“ nebo: „Jsi vůdce skupiny.“ Hodně jsem krvácel. Pak mě vzali – svázaného – do kasáren v Caio a dali mě do díry plné vody. Tam mě nechali devatenáct dní, pak mě převezli zpátky do Lomy a tam mě předvedli před skupinu velitelů. Trval jsem na tom, že jsem nevinný. Pak mě odvezli a dali zpět do té „díry“ v Caio. Nechali mě tam dalších devět dní. Bili mě, kleštěmi mi drtili genitálie i jazyk a křičeli na mě: „Řekni pravdu.“ Úpěl jsem bolestí. Zavolali mi zdravotní sestru, aby mi dala injekci.“

(Výpověď oběti mučení během pobytu ve vojenské vazbě FAA Angolan Armed Forces – Forças Armadas Angolanas – zpráva HRW „They Put Me in the Hole“ – Military Detention, Torture, and Lack of Due Process in Cabinda, Angola)

Human Rights Watch (HRW) se věnuje monitoringu mučení intenzivně a celosvětově: jen během uplynulých tří let vydala podrobné zprávy o výskytu a projevech mučení v Číně, Barmě, Zimbabwe, Keni, Nigérii, Burundi, Eritreji, Indonésii, Bangladéši, Čečensku i amerických věznicích v Iráku a v zálivu Guantánamo. HRW apeluje na vlády států, na jejichž území k mučení dochází, a doporučuje jim kroky ke zlepšení situace. Angolské vládě HRW doporučila, aby co nejdříve ratifikovala *Úmluvu proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu trestání či zacházení* i její *Dodatkový protokol*.

K zamyšlení:

Česká republika jako signatář *Úmluvy proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu trestání či zacházení* zařadila příslušný trestný čin do vnitřních právních předpisů. V našem trestním zákoně je skutková podstata trestného činu mučení a jiného nelidského a krutého zacházení vymezena takto: „*Kdo v souvislosti s výkonem pravomoci státního orgánu, orgánu územní samosprávy nebo soudu jinému mučením nebo jiným nelidským krutým zacházením působí tělesné nebo duševní utrpení...*“

- Odhadnete, v jakém rozmezí se pohybuje základní trestní sazba?
- Z jakých důvodů jsou vězni podezřelí z účasti na teroristických činech umístěni mimo území USA?

Několik věcných poznámek: Ochrana před mučením a právo

Zákaz mučení obsahuje v první řadě *Všeobecná deklarace lidských práv*. *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech* (1966) pak v článku 7 stanoví, že „*Nikdo nesmí být mučen nebo podrobován krutému,*

nelidskému nebo ponižujícímu zacházení nebo trestu. Zvláště nebude nikdo bez svého svobodného souhlasu podrobován lékařským nebo vědeckým pokusům.“ Základní mezinárodní smlouvou týkající se mučení je *Úmluva proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu trestání či zacházení* (1984). Definuje mučení jako

„...jakékoli jednání, jímž je člověku úmyslně působena silná bolest nebo tělesné či duševní utrpení s cílem získat od něho nebo od třetí osoby informace nebo přiznání, potrestat jej za jednání, jehož se dopustil on nebo třetí osoba nebo z něhož jsou podezřelí, nebo s cílem zastrašit nebo přinutit jej nebo třetí osobu nebo z jakéhokoli jiného důvodu založeného na diskriminaci jakéhokoli druhu, když taková bolest nebo utrpení jsou působeny veřejným činitelem nebo jinou osobou jednající z úředního pověření nebo z jejich podnětu či s jejich výslovným nebo tichým souhlasem.“

Úmluva zavazuje státy přijmout na svém území účinná opatření k zabránění mučení, stanovuje neospravedlnitelnost mučení jakoukoli výjimečnou situací včetně ozbrojeného konfliktu a zakazuje státům vydávat osoby tam, kde by jim hrozilo mučení (v případě hrozícího vydání do rizikové země má dotčená osoba možnost obrátit se na Evropský soud pro lidská práva, který v minulosti opakovaně úspěšně intervenoval právě v těchto případech, a tato část jeho judikatury je jednou z řídkých ukázek okamžité účinnosti mezinárodněprávní soudní ochrany). *Úmluva* dále ukládá státům pravidelně dohlížet na metody a praxi během trestního řízení (vedení výslechu, zadržení, vazba) či během výkonu trestu odnětí svobody. *Úmluvou* byl zároveň zřízen výbor proti mučení, který mj. monitoruje případy mučení a na který se oběti mučení mohou obracet s individuálními stížnostmi. Státy, které úmluvu ratifikovaly, měly povinnost zahrnout zákaz mučení do vnitrostátního práva. Mezi státy, které úmluvu neratifikovaly, patří např. Severní Korea, Angola nebo Irák.

V roce 2002 byla *Úmluva proti mučení* doplněna *Opčním protokolem*, který mj. ukládá státům implementaci preventivních opatření proti mučení. K mučení se vztahují i další úmluvy, např. *Úmluva o nepromlčitelnosti válečných zločinů a zločinů proti lidskosti*. Zákaz mučení upravují i některé regionální mechanismy, například *Africká charta lidských práv* nebo *Evropská úmluva proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu trestání či zacházení* nebo (evropská) *Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod*. Zároveň některé speciální úmluvy o ochraně dětí a žen obsahují ochranu proti mučení. Absolutní zákaz mučení byl opakovaně vysloven Evropským soudem pro lidská práva, naposledy ve věci proti Itálii, který mj. uvedl: „...*nebezpečí terorismu nesmí jakkoli zpochybnit absolutní povahu zákazu mučení*.“ (Itálie chtěla v dané věci vydat Nassima Saadiho do Tuniska, čímž porušila své závazky plynoucí z Evropské úmluvy o ochraně lidských práv.)

Svědectví o mučení a nelidském a ponižujícím zacházení v Kolumbii přinesla někdejší kolumbijská prezidentská kandidátka Ingrid Betancourtová, kterou v roce 2002 unesli členové paramilitárních jednotek povstalecké organizace FARC (Revoluční ozbrojené síly Kolumbie). Byla osvobozena až v roce 2008. V souvislosti s činy, kterých se paramilitární jednotky na území Kolumbie dopouštějí, již zemi navštívil hlavní žalobce ICC Luis Moreno-Ocampo a doporučil Kolumbii, aby vůdce jednotek stíhala, jinak do situace ICC zasáhne).

Příklad ze současnosti: Věznice amerických ozbrojených sil v okupovaných zónách

Film *Taxi na temnou stranu* hledá souvislosti příběhu zmizelého afghánského taxikáře, který byl zadržen americkými jednotkami v Afghánistánu a podroben mučení a ponižujícímu zacházení. Film předkládá svědectví amerických vojáků a snaží se rozkrýt nejen pravdu o zacházení se zajatci v amerických táborech, ale především o odpovědnosti nejvyšších představitelů americké administrativy, kteří o mučení nejen věděli, ale dokonce ho pod záminkou války proti terorismu podporovali.

Až do rozhodnutí amerického Nejvyššího soudu v červenci 2006 (*Rasul v. Bush, Hamdan v. Rumsfeld*) nebyly na vězně v Guantánamu a dalších věznicích na amerických základnách aplikovány *Ženevské konvence*. Někteří vězni byli přitom v Guantánamu drženi několik let, aniž proti nim bylo zahájeno řízení. Drsné výslechové techniky, tzv.

counter-resistance strategies, byly popsány mj. v memorandech amerického ministerstva obrany. Zahrnovaly zastrahování vězňů pomocí psů nebo jiných prostředků podle individuálních fóbí, nepohodlné pozice, *waterboarding* – ponořování do vody –, vyslečení vězně, vystavování nízkým teplotám atd. USA ratifikovaly *Úmluvu o mučení i Mezinárodní pakt o občanských a politických právech* s několika výhradami – pro USA tak např. neplatí čl. 16 *Úmluvy o mučení*, který zavazuje stát zabraňovat „dalším činům krutého, nelidského či ponižujícího zacházení nebo trestání, které nespádají pod mučení“, pokud by se ho měli dopustit veřejní činitelé. Mučení, samozřejmě, zapovídá americká ústava, ta však nechrání neamerické občany mimo území Spojených států, tj. např. na Kubě. V říjnu roku 2006 navíc americký Kongres schválil *Military Commission Act*, který mj. dekriminlizoval ponižující zacházení s vězni. Současný prezident Obama usiluje o převoz vězňů z Guantánama do některé z věznic na americkém území, což se nesetkává v USA s příznivým ohlasem. Rovněž američtí spojenci nejeví přílišný zájem o převzetí alespoň některých vězňů do nápravných zařízení ve svých státech.

Otázkové okruhy:

- Co konkrétně obnášela politika „války proti terorismu“ administrativy prezidenta Bushe?
- Existuje autorita, která by dohlížela, zda USA trestně stíhaly osoby odpovědné za mučení ve věznicích Bagram, Abú Ghrajb a Guantánamo?
- Jak je upravena imunita členů americké vlády? Jsou jí chráněni pouze po dobu výkonu funkce, nebo i po jejím skončení?
- Jak hodnotíte autoritu USA jako demokratického státu, který tradičně a celosvětově propaguje vládu práva, ve světle událostí ve věznicích jako Guantánamo?

K diskusi:

- 1) Zhodnoťte následující situace z hlediska *Úmluvy proti mučení* a posuďte, jde-li o její porušení, nebo ne:
  - Skupina vězňů se na protest proti nepříznivým hygienickým a pracovním podmínkám ve věznici dobrovolně rozhodne držet hladovku, během níž odmítá příjem jakékoli potravy či tekutin. Brzy se u některých hladovějících vězňů začnou projevovat zdravotní potíže, které vyžadují lékařské ošetření. Vězni je však odmítají, dokud nedojde ke zlepšení podmínek ve věznici.
  - Ve Francii žádá o azyl uprchlík, který se v zemi svého původu dopustil trestného činu. Tento čin je ve Francii také trestný, avšak s mírnější trestní sazbou. Země původu uprchlíka je postkonfliktní zónou, kde prokazatelně dochází k porušování lidských práv zadržovaných a odsouzených. Francouzské orgány rozhodnou uprchlíkovi azyl neudělit, takže je nucen žádat o azyl jinde nebo se vrátit do své země původu.
  - V pásmu Gazy panuje omezení pohybu, takže Palestinci mají špatný přístup do ostatních částí palestinských území. Zdravotnická zařízení v Gaze nejsou dostatečně personálně ani přístrojově vybavena pro léčbu závažnějších onemocnění. Jednomu obyvateli Gazy je diagnostikováno těžší onemocnění, které lze však s potřebným vybavením a preparáty úspěšně léčit. Izraelské orgány však z blíže nespecifikovaných bezpečnostních důvodů neumožní pacientovi vycestovat z Gazy, resp. s udělením povolení neodůvodněně otálí, takže dotyčný začne trpět velkými bolestmi a nakonec zemře.
  - V Saúdské Arábii funguje tzv. náboženská policie (*Komise pro propagaci ctnosti a prevenci neřesti, Mutawa'een*). Tato policie zadrží muže a ženu na základě podezření ze spáchání zločinu *khilwa*, k němuž podle saúdskoarabského práva dojde, jsou-li spolu o samotě muž a žena, kteří nejsou příbuznými nebo manžely. Oba zadrženi jsou odsouzeni ke čtyřiceti ranám bičem a šesti měsícům odnětí svobody.

- Vězeň je na několik týdnů umístěn na samotku. Hygienické a životní podmínky jsou dostatečné, vězni však není umožněno praktikovat jeho náboženství – islám –, neboť mu byl odebrán turban, v souladu s vnitřními předpisy věznice mu byl oholen plnovous a znemožněn pravidelný přístup do vězeňské modlitebni místnosti. Dozorci vězně podrobují ponižujícím verbálním útokům, nadávkám a zesměšňujícím poznámkám na adresu jeho národa a náboženství.
- 2) Pokuste se na domovských stránkách Výboru proti mučení a Amnesty International vypátrat a následně porovnat: 1) cíle, které mají obě entity naplňovat; 2) způsoby a metody, které k naplňování svých cílů využívají; 3) rozpočty, které mají k dispozici; 4) výsledky a úspěchy, kterých v minulosti dosáhly. Která z organizací se vám jeví jako účinnější?
  - 3) Definujte pojem „politický vězeň“ a „vězeň svědomí“. Jaký je mezi těmito kategoriemi rozdíl? Jak byste z hlediska práva zhodnotili situaci, kdy může být vězeň z výkonu trestu propuštěn, pokud se vzdá některého svého konkrétního přesvědčení nebo zásad?

Další informace:

University of Minnesota – Human Rights Library, Torture and Human Rights Links:
<http://www1.umn.edu/humanrts/links/torture.html>

Canadian Centre for Victims of Torture: <http://www.ccvv.org>

Amnesty International: <http://www.amnesty.org>

Výbor proti mučení: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cat>

Zpráva Amnesty International o mučení v Tunisku:
<http://www.amnesty.org/en/library/info/MDE30/005/2008/en>

Domovská stránka filmu *Taxi to the Dark Side*: <http://www.taxitothedarkside.com/taxi>

Memorandum amerického ministerstva obrany ohledně výslechových technik a tzv. *counter-resistance strategies*: <http://www1.umn.edu/humanrts/usdocs/guantanamo/d20040622doc3.pdf>

Taxi na temnou stranu / Taxi to the Dark Side

Alex Gibney

USA

2007 / 52 min.

Afghánský taxikář Dilawar se ve své rodné vesnici těšil pověsti dobrého a čestného muže. O to větší bylo překvapení jeho spoluobčanů, když byl jednoho dne zatčen a bez soudu uvězněn. Dilawar po pěti dnech v cele zemřel. Jen týden předtím ve stejném vězení zemřel jiný zadržovaný. Pitva prokázala, že smrt obou mužů nastala následkem zranění, které zajatcům způsobili američtí vojáci. Během „války s terorem“ v americkém zajetí zemřelo více než sto vězňů. *Taxi na temnou stranu* ukazuje, že Dilawarova brutální smrt úzce souvisí s rozhodnutími nejvyšších představitelů Bushovy vlády. Uznávaný režisér Alex Gibney dokládá, jak bývalý ministr obrany Donald Rumsfeld spolu s právníky Bílého domu přesvědčil americký Kongres, aby schválil používání mučení na válečných zajatcích. Díky detailní rekonstrukci Dilawarova případu přináší vyčerpávající analýzu zavedení mučení coby formy výslechu a vysvětluje roli, kterou při tom sehrály klíčové postavy americké administrativy. Film získal Oscara za nejlepší dokumentární film.

Demokratický a autoritářský stát: Pracovní tábory

Doc. PhDr. Václav Veber,
CSc.

K autoritářskému a totalitnímu státu

Moderní stát je nejčastěji charakterizován přívlastky: ústavní, právní, demokratický a sociální. Koncem 20. století se za demokratické z celkového počtu necelých 200 států světa mohlo považovat přibližně 65 z nich. Ostatní klasifikujeme většinou jako nedemokratické, v nichž má monopol moci malá skupina lidí či jedna instituce ve státě.

S hodnotným výzkumem nedemokratických režimů přišli politologové až po druhé světové válce; k nejvýznamnějším patří Carl J. Friedrich a Zbigniew K. Brzezinski, Hannah Arendtová a Raymond Aron. Sestavili šest znaků totalitarismu:

1. V totalitním režimu existuje oficiální ideologie, kterou musí závazně přijmout všichni členové společnosti.
2. Politický i společenský život podléhá kontrole jedné masové, hierarchicky uspořádané politické strany, řízené silným vůdcem.
3. Jediná strana disponuje absolutním monopolem na kontrolu všech prostředků ozbrojené moci.
4. Existuje absolutní kontrola prostředků masové komunikace (tisk, rozhlas, televize, knižní produkce).
5. Existuje systém dokonalé psychologické i fyzické kontroly společnosti pomocí tajné policie, která používá teroristické postupy.
6. Monopolní kontrola ekonomické sféry společnosti (řízená ekonomika, centrální plánování).

S jednotlivými znaky totalitarismu není sice jednotná shoda, ale celkově je tento koncept považován za moderní a dostatečný. To se týká i klasifikace totalitních režimů.

K charakteristice autoritativního režimu se nejčastěji využívají definice Juana J. Linze, který definoval autoritářský politický systém jako:

1. systém s limitovaným politickým pluralismem;
2. systém bez vedoucí ideologie;
3. systém bez intenzivní nebo extenzivní politické mobilizace;
4. systém, kde je moc v rukou vůdce nebo úzké skupiny osob s nejasnými, ale zjištěnými hranicemi.

V autoritativním režimu na rozdíl od totalitního není absolutní kontrola nad politickou sférou, v rámci limitovaného pluralismu jsou strany nebo skupiny jen vytlačeny mimo politickou sféru. Občan také není nucen stále dokazovat svou oddanost režimu a jeho kontrola není absolutní jako v totalitním režimu. Obvykle se také neprosazuje oficiální ideologie, kterou se většinou řídí vůdce, ale nevnucuje ji všem obyvatelům.

Stalinismus

Stalinismem, který považujeme za teroristický totalitní režim, se obvykle rozumí doba Stalinovy vlády v sovětském Rusku, tj. léta 1929–1953. K základním rysům stalinismu patří jedna ideologie (marxismu-leninismu) a jedna strana (za Stalina Vsesvazová komunistická strana – bolševici), teroristická policie (od *Čeky* po KGB), monopol na všechna média i komunikační zdroje, včetně cenzury a propagandy, monopol na zbraně, direktivní centrální řízení ekonomiky a uzavření země neprostopnými hranicemi. Nejtragičtější bylo ovšem totální ovládnutí společnosti, která byla postupně donucena se svým podřízením souhlasit a také mu tleskat. K tomu především sloužila leninsko-stalinská teorie o stálém zostřování třídního boje, která umožnila neustále provádět a zvyšovat rozsah teroristických činů vůči obyvatelstvu. Cílem bylo vyvolat strach a všestranné obavy, panickou hrůzu i zbabělou poslušnost. Vládnoucí elita – především Stalin sám – si tímto způsobem zajišťovala likvidaci všech možných budoucích oponentů a také vytvářela zálohu zcela nemorálních lokajů režimu.

Základním prostředkem k budování teroristického státu byla tajná policie a její neomezené pravomoci. Zprvu to byla Všeruská mimořádná komise (oficiální název: Všeruská mimořádná komise při Radě lidových komisářů pro boj s kontrarevolucí a sabotáží), tzv. *Čeka* (z ruského názvu *Črezvyščajnaja komissija*), pak od února 1922 GPU (*Gosudarstvennoje političeskoje upravlenije* – Hlavní politická správa), od roku 1934 reorganizovaný Vsesvazový lidový komisariát vnitra (NKVD – *Narodnyj komissariat vnutrennich děl*), jenž měl v nové podobě několik hlavních správ, mj. správu státní bezpečnosti a také správu nápravněpracovních táborů a pracovního usídlení. Po několika následných reorganizacích v rámci lidového komisariátu (od roku 1945 ministerstva) byl od března 1954 ustaven Výbor státní bezpečnosti při radě ministrů SSSR (KGB – *Komitět gosudarstvennoj bezopasnosti*), který poté působil až do konce komunistického režimu v Rusku.

Gulagy

Sovětskou moc si nelze představit bez táborů nucené práce. Leninem vytvářený komunistický režim s nimi počítal od samého začátku, oficiálně byly zřízeny v létě 1918. Pak – v průběhu přibližně 35 let, za stalinského režimu – probíhaly nejrůznější reorganizace světa táborů, které často existovaly pod různými jmény. Např. na začátku dvacátých let minulého století byly tři soustavy pracovních táborů, které fungovaly současně vedle sebe: tábory lidového komisariátu vnitra, komisariátu spravedlnosti a tábory *Čeky*, později GPU. Do nich byly zařazeny osoby odsouzené k odnětí svobody na více než tři roky (politici, kriminálníci a bandité) a osoby, které zatkla sama *Čeka* či GPU. Přibližně od roku 1922 všechny tábory s výjimkami a od roku 1934 bez výjimek patřily do kompetence komisariátu vnitra. Do roku 1934 sovětská propaganda běžně mluvila a psala o táborech nucených prací jako o místu převýchovy vězňů, ale po tomto roce byly tábory naprosté tabu v sovětské společnosti, jejich názvy zmizely i z adres, na které příbuzní posílali vězňům dopisy.

Tak vzniklo postupně souostroví Gulag (GULAG, *Glavnoje upravlenije lagerej* – Hlavní správa táborů), obrovská síť pracovních táborů, které podle Applebaumové „byly kdysi roztroušené křížem krážem po celém Sovětském svazu, od ostrovů v Bílém moři k břehům Černého moře, od polárního kruhu k pláním Střední Asie, od Murmaňsku a Vorkuty po Kazachstán, od centra Moskvy k leningradským předměstím“. Během existence Sovětského svazu bylo takových táborových komplexů 476, všechny ovšem sdružovaly další tisíce jednotlivých táborů (např. Dalstroj, Gidrostroj, Segezstroj – výstavba segežské papírny a celulózky; SLON – Solovecký tábor zvláštního určení; Uchtsko-pečorský trust, Volgostroj a další). Gulag byl oficiálně ustaven 25. dubna 1930. Soudí se, že přibližně v roce 1929 jim Stalin dal nový smysl: rozhodl o používání nucené práce k urychlení industrializace Sovětského svazu a o dobývání surovin na těžko přístupném severu země. Zprvu byli hlavním zdrojem rostoucího osazenstva táborů rolníci vystavení tlakům násilné kolektivizace, v období tzv. Velkého stalinského teroru (1937–1938) pak nesčetné oběti tajných „masových operací“, na něž se vztahoval proslulý Ježovův operační rozkaz č. 00447 ze dne 30. 7. 1937, zpracovaný za přímého Stalinova dohledu, který vypočítával osm „kontingentů“ ke stíhání s cílem „skoncovat jednou provždy s podvratnou činností vedenou kontrarevolučními živly proti samotným základům sovětského státu“. „Vězňové,“ píše A. Applebaumová, „pracovali skoro v každém myslitelném odvětví – v dřevorubectví, hornictví, na stavbách, v továrnách, v zemědělství, při konstrukcích letadel a děl – a žili fakticky v jakési zemi uvnitř země, v takřka odlišné civilizaci.“ Měli své vlastní zákony, zvyky, morálku i slang.

Největší rozsah Gulagu je spjat se Stalinovou vládou. Je sporné, zda hlavním důvodem rostoucího počtu vězňů byly důvody ekonomické (vězňové postavili velké stavby komunismu, např. Dněproges, Bělomořsko-baltský průplav, Bajkalsko-amurskou magistrálu, Komsomolsk na Amuru aj.), anebo bezpečnostní z hlediska režimu. Je jisté, že ekonomický význam pracovních táborů po druhé světové válce postupně upadal, po Stalinově smrti v roce 1953 vedení strany postupně odstranilo slovo Gulag z názvosloví svých usnesení – z gulagů se stala zařízení a nápravněpracovní kolonie. Oficiálně byl Gulag rozpuštěn v lednu 1960, systém pracovních táborů však přežíval dál, jen v omezenější míře.

Početní stavy vězeňských zařízení jsou dodnes předmětem diskusí, badatelé se ve svých odhadech dosti rozcházejí. V carském Rusku byla statistika těchto zařízení veřejná a pravidelně byla otiskována, v Sovětském svazu se tak

dělo jen na začátku dvacátých let, brzo poté se taková statistika stala jedním z velkých státních tajemství a spolehlivé výsledky nejsou zjištěny dodnes. Pro příklad uveďme statistiku J. Rossiho, vězně Gulagu v letech 1939–1961, jenž ve své práci (J. Rossi: *Encyklopedie Gulagu*) vychází ze zpráv vězňů, kteří v jednotlivých táborech pracovali jako účetní či plánovači a měli přístup ke statistickým údajům.

V carském Rusku bylo vězněno

1912	138 tisíc osob
------	----------------

V Sovětském svazu bylo vězněno

1924	86 tisíc osob
1927	asi 200 tisíc osob
1937	asi 16 milionů
ve 40. a 50. letech	asi 17–22 milionů
v 70. letech	asi 3 miliony osob
v 80. letech	asi 4 miliony osob

Oficiální statistiky, které byly zveřejněny za Chruščeva a zvláště v gorbačovské éře a vzešly z provenience statistik čekistických institucí, jsou podstatně nižší. Mnozí historici jim důvěřují, anebo aspoň z nich vycházejí jako z hodnověrného základu; diskuse na toto téma zdaleka není ukončena. K nejnámějším táborům patřily Solovki, Kolyma, Vorkuta a Norilsk.

Solovki (souostroví v Bílém moři u Oněžské zátoky) – původně jeden z největších pravoslavných klášterů v Rusku byl v roce 1922 sovětskou vládou dán k dispozici GPU, která zde vybudovala jeden z prvních (vzorových) koncentračních táborů, jehož nejčastějším pojmenováním byl název Severní tábory zvláštního určení. Proslul divokou zvláštností místních velitelů, asi podněcovaných shora, kteří zde zkoušeli nejrůznější praktiky čekistů, jako bylo např. bití, týrání hladem a zimou, nucené vystavování na „komáříčky“, v zimě pak polévání vodou i trestání uprchlíků. Zprvu měl tábor tři kategorie vězňů – politické, kriminální a tzv. kontrarevolucionáře. Početní stav vězňů rapidně rostl, podle Rossiho byly na Solovkách v roce 1923 asi čtyři tisíce vězňů, v roce 1927 již přes 20 tisíc a na začátku 30. let, kdy již správa Soloveckých ostrovů spravovala i tábory na pevnině, bylo vězňů více než 650 tisíc. To už ale vězňové pracovali na velkých stavbách, konkrétně na Bělomořsko-baltském průplavu. Koncem 30. let byl tábor zrušen, od roku 1957 je zde státní historické muzeum – skanzen, nyní již navrácený pravoslavné církvi.

Kolyma – řeka v severovýchodní Sibiři, která vtéká do Východosibiřského moře. V letech 1932–1956 zde fungovaly série tzv. kolymských táborů, které dosáhly nejhorší proslulosti, vynikaly tvrdostí režimu i největší úmrtností vězňů. S velice drsným podnebím (mrazy až -60 stupňů Celsia) se pojily náročné normy – výkonová norma vězně horníka byla 1,5 tuny na den.

Vorkuta – řeka za polárním kruhem v západním Uralu, podél níž vznikl systém různých koncentračních táborů. Nejčastějším druhem práce byla práce v dolech, ještě složitější bylo zajistit dopravu vytěžených surovin do obydlených oblastí. Tábory byly proslulé i tím, že zde končila většina cizích občanů Sovětského svazu, jako např. Poláci po rozdělení Polska v roce 1939 mezi nacistické Německo a Stalinův Sovětský svaz, Finové po tzv. zimní válce (včetně sovětských zajatců v této válce), příslušníci pobaltských národů, koncem války a po ní desítky tisíc německých zajatců.

Norilsk – město na pravém břehu Jeniseje za polárním kruhem, které bylo zcela vybudováno vězni (začalo se v roce 1936). Vznikl zde rozsáhlý Norilský nápravněpracovní tábor, jehož úkolem byla těžba niklu, mědi, kobaltu a uhlí, posléze i všeobecná hutní výroba. Z hlediska ekonomického úspěchu bylo v roce 1943 nutné zřídit několik oddělení těžké nucené práce, a v roce 1948 dokonce zvláštní tábor (zvláštní tábory soustředily politické vězně

a tzv. kontrarevolucionáře, vězňové zde byli zaměstnáváni nejtěžšími pracemi, vést je mohli jen pečlivě prověřeni mistři; stravování se řídilo výkonem, popohánělo se bitím a vězňové bydleli v uzavřených barácích). Norilsk i Vorkuta patřily k táborům, kde v letech 1953–1954 vypukly velké stávky. Vězňové nebyli spokojeni s vyhlášenou amnestií, která se nevztahovala na politické vězně. Se stávkujícími poprvé správa táborů na pokyn z Moskvy vyjednávala.

Applebaum, A. *Gulag – dějiny*, Praha: BETA Dobrovský, Jiří Ševčík, 2004.

Chlevňuk, Oleg V. *Historie Gulagu – od kolektivizace do „velkého teroru“*, Praha: BB Art, 2008.

Solženicyn, Alexandr. *Souostrovi Gulag I–III*, Praha: OK Centrum, 1990.

Mongili, Alessandro. *Stalin a sovětské impérium*, Praha: Levné knihy, 2006.

Veber, Václav. *Leninova vláda (Rusko 1917–1924) a Stalinovo impérium (Rusko 1924–1953)*, Praha: Triton, 2003.

Kulturní revoluce v Číně

Komunismus v Číně zvítězil po dlouhé, více než dvacetileté občanské válce na podzim 1949 a komunistická Čínská lidová republika byla vyhlášena 1. 10. 1949. V prosinci 1949 odešly v čele s Čankajškem zbytky poražených tzv. nacionalistů na Tchaj-wan, aby zde ustavily Čínskou republiku. Oba státy fungují dodnes. Také čínský komunistický stát měl všechny rysy totalitního teroristického státu: Mao Ce-tung přes dílčí odlišnosti uznával a uplatňoval stalinský systém řízení státu, jedinou skutečnou politickou stranou v zemi se stala Komunistická strana Číny (na konci 20. století měla cca 45 milionů členů).

Jednotlivé etapy útoku na společnost jsou totožné se sovětskými poměry. Také v Číně komunisté začali tzv. pozemkovou reformou, jejímž konečným cílem bylo podmanění a ujařmení venkova. Proběhla v letech 1950 až 1952 a za následek měla likvidaci vesnických předáků jako místních autorit (pod heslem likvidace „kontrarevolucionářů“), velký finanční zisk státu ze zabaveného majetku a atmosféru strachu, která již následně byla režimu vlastní. Reforma uvolnila část pracovních sil a vytvořila předpoklady pro etapu industrializace. V Číně byla představena jako tzv. Velký skok vpřed; vrchol této aktivity je spjat s léty 1959 až 1961. Cílem bylo v podstatě zdvojnásobit průmyslovou výrobu, i zemědělství (zemědělské komuny se staly výlučnou formou hospodaření na venkově) šlo krátkodobě stranou – výsledkem této politiky byly hladomory v jednotlivých provinciích Číny s odhadovanou ztrátou 30 až 40 milionů vesničanů, kteří zemřeli hladem. V této době začíná éra masových koncentračních táborů, protože levná pracovní síla byla podmínkou hospodářského úspěchu. K jejich naplnění dostatkem pracovních sil byla ovšem nutná stalinská metoda tzv. masových operací, při níž statistiky z centra určují rozsah potřebných pracovních sil, a tedy i nepřátel. Cíl dosáhnout během několika let úroveň nejvyspělejších kapitalistických států byl ovšem nespílitelný a oslavovaný „nevidaný“ kvantitativní nárůst produkce nedokázal zakrýt skutečnost, že kvalita a distribuce byly značně problematické, což postupně zdiskreditovalo politiku „Velkého skoku“ i Mao Ce-tungovu autoritu v čele státu.

Úpadek reálné moci Mao Ce-tunga a jeho nejbližší elity a především snaha o její opětné nastolení stály zřejmě za projektem tzv. kulturní revoluce, i když i tento záměr souzněl s představou i praxí stalinismu v Sovětském svazu. Akce vrcholila v letech 1966–1969 (přežívala až do konce Maova života v roce 1976) a vyzývala k oživení základních revolučních principů a metod. Oficiálně byly představeny dva hlavní cíle: boj proti „byrokratické buržoazii“, kterou se mj. rozuměly některé stranické kádry, a reformu výchovy schopnou vymýtit z mysli nových generací staré tradiční konfuciánské principy. V praxi to znamenalo jednak velké stranické čistky (hlavním obviněným byl tehdejší prezident státu Liou Šoa-čchi a jeho okolí, mj. i tehdejší generální tajemník strany Teng Siao-pching) a jednak ohrožení tradiční čínské kultury. Nositelkou tohoto úsilí se z Maovy iniciativy stala zfanatizovaná mládež, tzv. Rudé gardy, které zprvu zaplavily Peking a pak se rozšířily po celé Číně – rozpoutaly teror, jehož obětí se stala především inteligence a bohatší společenské vrstvy; oběti se odhadují na 7 až 8 milionů. Zabíjení se stalo prostředkem, jak uhájít své „revolucionářské smýšlení a postavení“. Hlavní oporu Maovi poskytl maršál Lin Piao a s ním i celá armáda. Kampaň byla zastavena po IX. sjezdu čínských komunistů roku 1969, na němž se konstatovaly velké negativní dopady kampaně na ekonomický vývoj. Armáda v témže roce na pokyn strany potlačila Rudé gardy a Lin Piao byl v roce 1971 vyloučen ze strany. Jistý radikalismus však v čínské politice přetrvával až do Maovy smrti 1976. V následném boji o nástupnictví jeho následníci, tzv. banda čtyř, byli potlačeni.

Nejvlivnějším čínským politikem následujícího období, jehož pozitivní pověst přetrvává do dnešní doby, byl Teng Siao-pching, v letech 1954–1966 generální tajemník strany, který oponoval Maovým projektům. Byl odvolán a hrozily mu represe, ale přežil a dokázal se prosadit v mocenském zápase po jeho smrti. Zasadil se o větší pragmatismus čínského vedení v domácí i zahraniční politice (např. kontakty s USA a zmírnění sporů se Sovětským svazem), vyhlásil projekt čtyř modernizací (armády, zemědělství, průmyslu a vědy), v roce 1978 prosadil drastickou demografickou politiku, v zemědělství zrušil lidové komuny (symbol maoismu) a nastolil jistou liberalizaci výroby. Připustil i částečnou rehabilitaci odsouzených občanů. Podporoval také vznik speciálních ekonomických zón, kde bylo možné soustředit cizí investice, a rehabilitoval zisk. Také se ovšem zasadil o potlačení tzv. pekingského jara v květnu až červnu 1989, jehož cílem bylo postupné prolomení monopolního

postavení čínské komunistické strany, a přikázal protestující studenty 4. července 1989 na náměstí Tchien-an-men (náměstí Nebeského míru) brutálně potlačit armádou (podle dnešního stavu bádání, které čínští komunisté popírají, bylo zabito 400 až 2000 účastníků a přibližně 7 až 10 tisíc vážně zraněno).

Tak jako v Rusku, i v Číně je komunistický režim od samého začátku spjat s existencí táborů nucené práce. Zatímco ruský název táborů „gulag“ je dnes již mezinárodně známým slovem, čínské označení těchto táborů *laogai* dosud neproniklo do mezinárodního povědomí. Pracovní tábory v Číně mají také za sebou více než padesátiletou historii (a podle odhadů přibližně 50 milionů obětí). Propagátor informací o čínských koncentračních táborech, jejich dlouholetý vězeň (v letech 1960–1979) Harry Wu, který dnes žije v USA a zasadil se o otevření muzea Laogai ve Washingtonu, stále ještě nedosahuje mezinárodního věhlasu Solženicyna a jeho *Souostroví Gulag*, které otevřelo oči západní společnosti. Také Wuova kniha *Laogai* (angl. *The Chinese Gulag*, 1991), která historii čínských táborů popisuje, není všeobecně známá. I čínské koncentrační tábory se oficiálně zasazují o převýchovu prací, jejich sloganem je heslo: *Nucená práce je prostředek a revoluce v myšlení cíl*. Čínské tábory se také nijak neliší od běžně známých koncentračních táborů, navíc jsou integrální součástí čínské ekonomiky. Opoziční hnutí (např. Evropské informační centrum Falun Gongu v Bruselu) uvedlo, že koncem dvacátého století bylo v Číně více než 1000 koncentračních táborů s 8 až 10 miliony vězňů, kteří jen za rok 1999 vyprodukovali roční obrat kolem necelé jedné miliardy dolarů. Velká část čínských výrobků vzniká v pracovních táborech, je to např. čínský čaj nebo čínská vlna, různé součástky čínských strojírenských výrobků, jako např. pro terénní vůz Beijing. Západní obchodní společnosti občas mají problém s nákupem a prodejem takto vyrobeného zboží, ale málokdy ho důsledně řeší. Práce v táborech je velmi náročná: pracovní doba podle různých svědectví dosahuje až 16 či 18 hodin denně, jídla je minimum, hygienické prostředí zcela nedostatečné, zatčení lidé mají málo místa k životu a navíc jsou často nuceni pracovat v nebezpečných provozech bez jakýchkoliv ochranných pomůcek. Poměrně malé znalosti o čínských koncentračních táborech umožňují také existenci poměrně značné skupiny obhájců čínských praktik a popíračů koncentračních táborů zvláště po březnu 2004, kdy čínská vláda pod západním tlakem přijala zvláštní doplněk čínské ústavy, jímž zavázala stát respektovat a udržovat lidská práva.

Od začátku devadesátých let minulého století se v Číně rozvinulo hnutí Falun Gong. Je to hnutí nepolitické, jde mu o metody k zušlechťování těla a mysli běžné v čínské tradici, jejichž cílem je návrat k tradičním čínským hodnotám pravdivosti, soucitu a snášenlivosti. Hnutí mělo zprvu i podporu vlády, rychle se šířilo, ale když počet praktikujících přesáhl počet členů čínské komunistické strany přibližně o dvě desítky milionů, v červenci 1999 ho čínské vedení postavilo mimo zákon, prohlásilo její příslušníky třídními nepřáteli a začalo s policejním postihem. Vznikly nové koncentrační tábory členů hnutí Falun Gong, jichž v polovině prvního desetiletí nového tisíciletí bylo přibližně třicet šest, mnohé z nich i s několika desítkami tisíc vězňů. Novinkou těchto táborů je, že u většiny z nich jsou zřízena krematoria a lékařské instituty, které se údajně zabývají odebíráním orgánů za účelem jejich následného využití – jsou totiž předmětem prodeje i mimo Čínu. Nejznámějším takovým táborem je tábor ve městě Šen-jang v oblasti Su-Ťia-tchun na severovýchodě Číny. Čínská vláda ani tuto praxi nepopírá, brání se tím, že se vše děje se souhlasem zainteresovaných osob.

Skřivan, Aleš. *Teng Siao-pcheng: první muž Říše středu*. Praha: Epoque, 1996.

Short, Philip: *Mao*. Praha: BB Art, 2001.

Wu, Harry: *Laogai—The Chinese Gulag*. Boulder, Colorado: Westview Press, Inc., 1992.

Severní Korea a gulagy

Pokud jsme uváděli, že v podstatě máme málo informací o koncentračních táborech v komunistické Číně, o komunistické Koreji to platí dvojnásob. Je to zcela uzavřený svět, z něhož uniká minimum informací. Víme samozřejmě, že na severním území poválečné Koreje byla hned v srpnu 1945 po vstupu sovětských vojsk vyhlášena Korejská lidová republika. Americké jednotky s tím nesouhlasily, nahradily její moc na jižním území americkou okupační správou a samostatné státy vznikly po složité dohodě bývalých Spojenců v létě 1948. Až roku 1954, po korejské válce (1950–1953), začala výstavba komunistické Koreje podle stalinského vzoru. Plán industrializace, který v totalitním komunistickém státě je podmínkou vzniku koncentračních pracovních táborů, začal být realizován hned v roce 1954 a patřilo k němu i přibližně 3000 kolektivistických zemědělských farem. Totalitní systém byl důsledný. Kim Ir-sen nasměroval komunistickou Koreu k politické izolaci a koncem šedesátých let, po rozsáhlých čistkách a masových „operacích“, se koncem 60. let nechal prohlásit „velkým vůdcem“ země. Novinkou jeho politiky byla snad jen extrémně nacionalistická politika *čučche*, za níž se skrývala snaha o politickou, ekonomickou i vojenskou autonomii v rámci komunistického bloku, což umožňovaly hlavně čínsko-sovětské rozpory. Duch doby i velké hospodářské potíže přiměly Kim Ir-sena v polovině osmdesátých let minulého století navrhnout „normalizaci“ vztahů s ekonomicky úspěšnou Jižní Koreou.

Roku 1994 však Kim Ir-sen zemřel a jeho syn, dědic pomyslného trůnu Kim Čong-il, se ukázal být konzervativním obhájcem komunistického režimu a odpůrcem i náznaků jakýchkoli reforem. Umožnil tak v roce 2002 tehdejšímu americkému prezidentovi G. W. Bushovi, aby ve velmi sledovaném projevu o stavu Unie zařadil komunistickou Severní Koreu mezi „osu zla“ ve světové politice. To platí do dnešní doby. Dnes známe Severní Koreu jako důslednou a neprůhlednou diktaturu, která ze svých občanů udělala novodobé otroky, jež se chovají jako ovce, zcela nepřipravené na svobodu.

S komunistickou Koreou jsou tedy přímo spjaty koncentrační pracovní tábory. Můžeme předpokládat, že mají jako v jiných komunistických totalitních státech dvojí záměr: ekonomický a politický. K neznámějším patří tábory Hwasong, Bukchang, Jodok a další (na severu země je také zvláštní zóna doživotního vězení, kterou vězeň nesmí opustit). Soudí se, že jich je mezi 10 až 30 (usuzuje se tak na základě satelitních fotografií) a jsou vesměs umístěny na severovýchodě země. Podle minima dílčích svědectví je pro ně charakteristické, že jsou poměrně velké (Hwasong má až 50 tisíc vězňů), je v nich vysoká úmrtnost (20 až 25 %) a produkují celou řadu výrobků, kterých se ujímají čínské zprostředkovatelské firmy, jež je „perou“ ve světové ekonomice. Političtí odpůrci jsou trestáni komplexně s celými svými rodinami včetně dětí i rodičů a někdy i širšího příbuzenstva (političtí vězni mají tvrdé tresty a vykonávají těžkou práci za obtížných podmínek, mladší rodinní příslušníci absolvují náročnou ideologickou převýchovu nejčastěji po dobu tří let a pak po složení zkoušek jsou někdy i propuštěni do běžného života). Ti nejvyhlášenější odpůrci, pokud nejsou popraveni, jsou sterilizováni a vůbec jsou vězni používáni jako pokusný objekt pro výzkum různých chemických či biologických látek. Celkově se odhaduje, že je momentálně v severokorejských pracovních táborech přibližně 200 tisíc vězňů a že situace z hlediska zneužívání lidských práv je v nich nejhorší v dnešním světě.

Demokratický a autoritářský stát: Pracovní tábory

Blanka Čechová

¹ Chol-Hwan, K., Rigoulot, P. *The Aquariums of Pyongyang – Ten Years in the North Korean Gulag*. New York: Basic Books, 2002.

Úvod: Pusa plná kamení

„To nešťastné stvoření, které šlo na svou smrt, už nepadalo jako člen lidské komunity. Mohli jste ho snadno zaměnit za zvíře, vlasy měl divoce rozčuchané, vybulené oči, byl celý pohmožděný a na těle měl strupy zaschlé krve. Vtom jsem si všiml jeho úst. Tak takhle ho umlčeli. Do úst mu nacpali kamení. Dozorci ho teď třemi provazy začali přivazovat k tyči – přes obličej, kolem hrudníku a kolem pasu. Když odstoupili, vrchní velitel se postavil vedle střelící čety. „Zamířte na zrádce vlasti... Pal!“ Bylo zvykem střílet třikrát a ze vzdálenosti necelých pěti metrů. První střelba rozstříhala horní provaz, zabila odsouzeného, jehož hlava přepadla dopředu. Druhá střelba mu zpřetrhala provaz kolem hrudi a odsouzený přepadl ještě více kupředu. Třetí střelba mu uvolnila poslední připoutání a mužovo tělo se sesulo do díry, kterou měl před sebou, do jeho hrobu. Takto si zjednodušili pohřeb.“¹

„Ve společnosti existuje systém tzv. pětidomí (podle čínského vzoru, ale jde o tradiční korejský pohled), podle kterého ‚hlava‘ zodpovídá za činy ostatních ‚částí těla‘. Tento systém funguje tak, že pokud se jedinec proviní, je potrestána rodina, případně i širší společenství. To je příčinou, proč jsou lidé stále ve strachu a vzájemně se hlídají. Naprosto běžná jsou i udání mezi příbuznými. Nedílnou součástí života v KLR jsou pracovní tábory. O jejich existenci se ví už dlouho, ale otevřeně se o nich mluví až od začátku 90. let (samozřejmě mimo KLR), kdy vzrůstá počet lidí, kterým se ze Severní Koreje podařilo uprchnout. Mezinárodní společenství monitoruje asi dvacet těchto táborů, ale některá území na severovýchodě jsou pro svět nepřístupná a dá se očekávat, že právě tam je těchto táborů nejvíce.“

„Od poloviny 80. let 20. století trpěla Severní Korea opakovaně nedostatkem potravin. Vláda nejprve snižovala přídělky jídla, posléze se snažila motivovat lidi prostřednictvím různých pochybných kampaní („Za dvě jídla denně“, „Chovej si svou krysou“ atd.), které problém samozřejmě neřešily. Od poloviny 90. let tak v KLR dochází k hladomorům každoročně. Potravinová pomoc z celého světa je rozdělována mezi funkcionáře a armádu, k potřebným se většinou nedostane. Odhadem zemřel od roku 1994 do roku 2004 na následky hladomoru asi jeden milion lidí. Asi polovina obyvatel trpí v současné době podvýživou. Rodiče často řeší tuto bezvýchodnou situaci tím, že své děti doslova odhazují nebo vraždí. Časté jsou také potraty vivisekcí.“²

K zamyšlení:

- Na rozdíl od řady situací, kdy není snadné určit hlavního viníka zločinů proti lidskosti, ohledně odpovědnosti Kim Čong-ila v případě Severní Koreje panuje ve světě obecná shoda. Za jakých podmínek by na něj mohl žalobce Mezinárodního trestního soudu vydat zatykač?
- Jaká je pozice Severní Koreje ve světovém obchodu se zbraněmi? Jsou některé země, které Severní Korea považuje za své spojence či partnery? Jaké jsou vztahy se sousední Korejskou republikou (Jižní Koreou)?
- Jaké jsou podle vás alternativy dalšího vývoje v oblasti? Jaké mezinárodněprávní, politické či ekonomické prostředky mezinárodní společenství využívá nebo by mohlo využít ke zlepšení situace i přes hrozbu, kterou představuje severokorejský jaderný program?

² Nesměl jsem ani umřít. *Jeden svět na školách*. [on-line] [cit. 2010-07-09]. Dostupné z: http://www.jedensvetnaskolach.cz/download/pdf/jnsfilmpdfquestions_13.pdf

Několik věcných poznámek: severokorejské pracovní tábory a mezinárodní právo

Severní Korea uplatňuje několik desetiletí izolacionistickou politiku, díky níž přistoupila jen k velmi nízkému počtu mezinárodních smluv. Některé však přece jen ratifikovala: *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech*, *Mezinárodní pakt o ekonomických, sociálních a kulturních právech*, *Ženevské konvence*, *Úmluvu o zabránění a trestání zločinu genocidy*, *Úmluvu o právech dítěte*. Roku 1993 odstoupila od *Úmluvy o nešíření jaderných zbraní (Non-proliferation Treaty)*.

Severní Korea je patrně nejrepresivnějším režimem současného světa. Vzhledem k izolovanosti země je obtížné získávat spolehlivé informace ohledně tamního porušování lidských práv, ale z výpovědí uprchlíků nebo novinářů či turistů, kteří jsou za přísných podmínek vpouštěni do země, skrze zpravodajské služby či nejnověji díky aplikaci *Google Maps* vznikají šokující odhady: až 200 000 vězňů umístěných ve zhruba dvaceti pracovních táborech, kde panují katastrofální podmínky, vězni trpí hladem, jsou mučeni. Nejen v těchto táborech pak také dochází ke svévolným popravám politických odpůrců, uprchlíků, prokazatelně dochází i k únosům a zmizením (Amnesty International, Human Rights Watch).

Underground Railroad

Severní Koreu lze bez nadsázky nazvat nejrozlehlejším vězením světa: emigrace je trestným činem, za který jsou udělovány přísné tresty, od uvěznění v pracovním táboře až po trest smrti. Organizace *Underground Railroad* se zaměřuje na pomoc severokorejským uprchlíkům. Většina z nich se snaží dostat do Jižní Koreje přes Čínu, která však neplní své závazky plynoucí z *Úmluvy proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu trestání či zacházení*: v případě, že uprchlíky zadrží, posílá je zpět do Severní Koreje. Každý měsíc se přitom touto cestou snaží ze Severní Koreje uprchnout stovky lidí. Čína je prohlašuje za ekonomické migranty, a to i v případech, kdy se oficiální cestou snaží požádat o azyl. Úřad Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR) zůstává nečinný. V roce 2008 se v Číně bez ohledu na flagrantní porušování závazků z mezinárodních smluv o ochraně lidských práv uskutečnily olympijské hry.³

³ Zdroj: dokumentární film *Soulský vlak vysvobození* (režie Jim Butterworth, Aaron Lubarsky, Lisa Sleeth, 2004)

K diskusi

- Jaké orgány mezinárodního společenství mají mandát intervenovat ve věci postoje čínských úřadů k severokorejským uprchlíkům?
- Sankce pro představitele mezinárodních organizací za neplnění jejich mandátu v podstatě neexistují. Kdybyste o nich měli rozhodnout vy, jaké sankce byste navrhli pro hlavní reprezentanty UNHCR za to, že v případě severokorejských uprchlíků nekonají?
- Jaký je váš názor na to, že Mezinárodní olympijský výbor umožnil pořádání letních OH v Pekingu za situace, kdy Čína setrvalým a zásadním způsobem porušuje základní lidská práva vlastních občanů i cizinců?

Další informace:

Přehled severokorejských pracovních táborů, masových hrobů a sídel vládních představitelů, který se podařilo vytvořit díky Google Maps: <http://www.nkeconwatch.com/north-korea-uncovered-google-earth/>

Stránky Korejské asociace přátelství obsahující propagandu ohledně politické a společenské situaci v zemi: <http://www.korea-dpr.com/politics.htm>

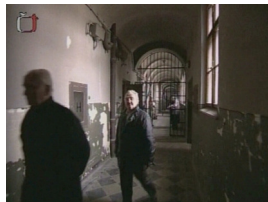
Zprávy o stavu dodržování lidských práv v Severní Koreji, volně ke stažení: <http://www.hrw.org>

The Committee for Human Rights in North Korea: <http://www.hrnk.org>

Kauza Uherské Hradiště

Kristina Vlachová
Česká republika
2007 / 57 min.

Dokumentaristka Kristina Vlachová se ve své tvorbě věnuje především českým politickým vězňům. Od roku 1994 sleduje události okolo takzvané kauzy Uherské Hradiště. Ve zdejší věznici, postavené ještě za Marie Terezie, byli od padesátých do konce šedesátých let vězněni a mučeni političtí vězni z moravského kraje. Výslechová skupina z Uherského Hradiště patřila mezi nejkrutější v zemi. Jak dokládají četná svědectví, bylo používáno fyzického i psychického nátlaku, a dokonce mučení elektrickými šoky. Po deseti letech vyšetřování je jediným výsledkem omilostnění bývalého vyšetřovatele StB Vladimíra Zavadilíka, který jako jediný ze tří hlavních obviněných předstoupil před soud. Druzí dva, Alois Grebeníček a Ludvík Hlavačka, však kvůli „špatnému zdravotnímu stavu“ nikdy před soudem nestanuli. Režisérka v rozhovorech s advokáty, bývalými ministry spravedlnosti, vězni, ale také s účastníky prvomájových oslav uvažuje o důvodech, které brání potrestání obviněných. Zaznamenaná svědectví snad dopomohou alespoň k veřejnému uznání viny za zločiny, kterých se komunistický režim dopustil. Vlasta Parkanová v dokumentu říká: „Dnes už nejde o to, posadit tyto starce za katr, ale uznat je vinnými.“

Masakr na Švédských šancích

Jana Hádková
Česká republika
2000 / 28 min.

Dokument Jana Hádkové je filmovou rekonstrukcí tragické události z noci na 19. června 1945, která je výmluvným svědectvím, že lidské utrpení na našem území zdaleka neustalo s koncem druhé světové války. Zároveň ukazuje, jak v tehdejší Československu využili samozvaní soudci a mstitelé nacionalistických a protifašistických nálad a ve jménu národní čistoty vraždili nevinné lidi, jejichž jediným „proviněním“ byla německá národnost. To je případ československých vojáků, kteří u obce Horní Moštěnice na místě zvaném Švédské šance postříleli 265 karpatských Němců ze Slovenska, převážně žen, dětí a starců. Tato skupina obyvatel slovenských vesnic byla v průběhu druhé světové války přesunuta ze svých domovů na práci do Německa a po jejím skončení se do nich vracela. Na železniční zastávce v Přerově je potkali příslušníci 17. pěšího pluku Československé armády vracející se z vojenské přehlídky v Bratislavě, z nichž někteří v nich poznali své bývalé sousedy. Svou roli sehrála i tehdy silná protifašistická euforie v Přerově, kde během povstání padlo 21 místních obyvatel. U tehdejšího předsedy Národního výboru v Lověšicích si vojáci vedení poručíkem Pazorem vyžádali dvacet místních mužů, kterým nařídili vykopat hrob. I přes úpěnlivé prosby matek a malých dětí všechny bez milosti popravili. Přitom skupina zavražděných karpatských Němců hovořila plyně slovensky a jen těžko by se vracela do svých domovů, kdyby během války její členové kolabovali. I když bylo hned druhý den po masakru zahájeno vyšetřování, byl hlavní iniciátor celé akce, poručík Karol Pazor, odsouzen až v roce 1947 a za necelý rok v rámci amnestie propuštěn. Později se stal funkcionářem Svazu protifašistických bojovníků. Během období komunismu byl celý případ pod přísným utajením, a jak prostřednictvím výpovědí historiků a pozůstalých zjišťuje autorka dokumentu, nebyl dodnes řádně prošetřen.

Příběhy z Jodoku / Yodok stories

Andrzej Fidyk
Norsko, Polsko
2008 / 83 min.

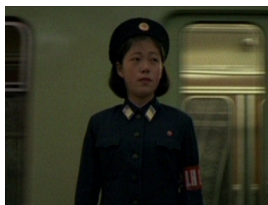

Jak dokumentárně zachytit brutality páchané v novodobých koncentračních táborech, v nichž trpí a umírají desetitisíce severokorejských politických vězňů? Významný polský režisér Andrzej Fidyk našel originální a nesmírně efektní způsob, jak skloubit dokumentární filmovou výpověď o zločinech proti lidskosti se zneklidňujícím uměleckým ztvárněním. Přesvědčil divadelního režiséra Jung Sung Sana, který se v roce 1994 po útěku z koncentračního tábora Jodok dostal přes hranice do Jižní Koreje, aby nastudoval muzikál věrně zachycující otřesné praktiky uplatňované v táboře. Tvůrci přitom vycházejí ze vzpomínek několika lidí, kteří přežili internaci v koncentračních táborech a podařilo se jim uprchnout do Jižní Koreje. Všichni jsou politickými oběťmi diktatury, i když někteří z nich začínali jako táboroví dozorcí. Nakonec se ale také stali nepohodlnými. Mrazivé taneční choreografie, chorály a muzikálové árie vkládané mezi velmi otevřené popisy očitých svědků utrpení v severokorejských koncentračních táborech jsou umělecky působivou výpovědí o zločinech jedné z nejtvrděších diktatur na světě.

Severní Korea, jeden den života / North Korea, A Day in the Life

Pieter Fleury
Nizozemsko
2004 / 48 min.

Hlavní postavou poklidným tempem plynoucího snímku je severokorejská dělnice Hong Sun Hui. Kamera ji sleduje od ranního doprovázení dcery do školky přes pracovní den v továrně na oblečení až po večerní sledování televize. Stejně jako řada jejích spoluobčanů je Hong přesvědčená, že největší radostí je uctívání „milovaného vůdce“ a že za většinu problémů jejich chudé země mohou „američtí imperialističtí psi“. Film ukazuje bez komentáře, ale zato v dostatečně výmluvných záběrech neuvěřitelnou, až hrůzně absurdní intenzitu, se kterou totalitní režim Severní Koreje vymývá každodenně svým občanům mozek. Úsměvnější momenty ve snímku nabízí pohled na kurz angličtiny zdánlivě nezatížený všudy přítomnou propagandou.

Demokratický a autoritářský stát: Svoboda slova, shromažďování a pohybu

PhDr. Michal Kopeček,
PhD.

Nesmírné lidské ztráty a ničivé následky druhé světové války přiměly mezinárodní společenství k obnově a reorganizaci systému kolektivní bezpečnosti, jehož základní oporou se stala Organizace spojených národů (OSN) založená na konferenci v San Francisku v dubnu a červnu 1945. Ačkoliv je OSN založena na mezivládním principu a uznává suverenitu a svrchovanost svých členských států, od počátku bylo součástí její politiky též prosazování univerzálních lidských práv jako základu mírového soužití a mezinárodní bezpečnosti. Už zakládající *Charta OSN* obsahuje ustanovení o všeobecné podpoře a ochraně dodržování lidských práv a svobod, na něž má nárok každý jedinec od narození bez ohledu na rasu, pohlaví, jazyk či náboženství. Potvrzením této „lidskoprávní revoluce“ v mezinárodních vztazích, která vyjmula dodržování lidských práv z výlučné kompetence národních států, byla *Všeobecná deklarace lidských práv* přijata Valným shromážděním OSN 10. prosince 1948. Ta byla později doplněna a specifikována řadou zvláštních smluvních úprav, jako např. *Úmluvou o hospodářských, sociálních a kulturních právech* či *Úmluvou o občanských politických právech* schválených v roce 1966, a dále řadou regionálních dohod a ustanovení. *Všeobecná deklarace* však slouží jako fundamentální dokument a 10. prosinec se každoročně připomíná jako Mezinárodní den lidských práv. *Všeobecná deklarace* dělí lidská práva do dvou hlavních kategorií. Ta první (články 3 až 21) definuje základní občanská a politická práva na základě „negativního“ vymezení práv a svobod zajišťující svobodu jednotlivce před ingerencí a mocenskou manipulací státu. Zahrnuje například právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženství, právo na spravedlivý soud, právo shromažďování, právo svobodného pohybu apod. Druhá kategorie (články 22 až 27) se opírá o tentativní „pozitivní“ definici svobody a týká se práv ekonomických, sociálních a kulturních, která mají garantovat možnost osobního rozvoje a plnohodnotného zapojení do společnosti. Tato kategorie zahrnuje např. právo na vzdělání, odpočinek, ale také např. právo na práci.

Důraz na jednotlivé kategorie lidských práv se od počátku stal předmětem různých výkladů a sporů, kdy západní demokracie kladly zpravidla důraz na kategorie občanských a politických práv, zatímco země socialistického bloku či rozvojové státy zdůrazňovaly především nedostatky v oblasti ekonomických a sociálních práv. Růst váhy a mezinárodní role lidských práv po roce 1945 nebyl v žádném případě přímočarý.

Brunkhorst, H., Köhler, W.R.,
Lutz-Bachmann, M. (Hrsg.).
*Recht auf Menschenrechte.
Menschenrechte, Demokratie
und internationale Politik.*
Frankfurt am Main:
Suhrkamp, 1999.

Hanuš, J. (ed.). *Lidská práva.
Nárok na obecnou platnost
a kulturní diferenciaci.* Brno:
CDK, 2001.

Ignatieff, M. *Human Rights as
Politics and Idolatry.*
Princeton: Princeton
University Press, 2001.

Represivní systém ve státech střední a východní Evropy

Po druhé světové válce se velká část střední a východní Evropy s výjimkou Řecka, Albánie a Finska ocitla v sovětské sféře vlivu, což v mnoha zemích, zejména bývalých spojenců hitlerovské třetí říše, pomáhala zajišťovat přítomnost Rudé armády. Krátké období semidemokratického politického života po roce 1945 bylo charakterizováno koaliční vládou tzv. vlasteneckých (či národních) front v rámci systému tzv. lidové demokracie, kde komunisté zpravidla hráli rozhodující roli a ovládali důležité mocenské resorty jako např. ministerstvo vnitra, obrany, justici apod. Režimy lidové demokracie však porušovaly demokratické ústavní principy už svou základní definicí, jež z politického procesu vylučovala značnou část především pravicové politické reprezentace s paušalizujícím odkazem na jejich údajnou spolupráci s fašismem a nacismem před válkou a během ní. Zpravidla už v tomto období byly znárodněny banky a klíčový průmysl a došlo k rozsáhlým pozemkovým reformám, které likvidovaly nebo omezovaly velkostatky a rozdělovaly půdu drobným rolníkům.

Počínající studená válka a také první roztržka mezi Moskvou a Bělehradem od léta 1947 přinutila Stalina k přitvrzení politického kurzu a urychlenému přizpůsobení rodících se lidových demokracií sovětskému vzoru. Komunisté vsadili na tzv. salámovou taktiku, tedy postupnou, avšak rychlou eliminaci liberálních, křesťanských a rolnických stran pomocí taktiky izolace a rozštěpení. Likvidace pluralitního politického života zpravidla vrcholila nerovným slučováním komunistické strany se socialistickou, resp. sociálnědemokratickou. Po dosažení mocenského monopolu, jehož posledním článkem ve středovýchodní Evropě byl únorový komunistický převrat roku 1948 v Československu, komunisté zintenzivnili proces sovětizace, který znamenal dalekosáhlou transformaci politického, hospodářského a sociálního systému dotyčných zemí. Byl nastolen systém vlády jedné strany, který mj. znamenal: úzké provázání stranického a státního aparátu; rušení soukromého hospodářského sektoru a do značné míry likvidaci soukromého majetku vůbec; zavedení direktivního, centrálně řízeného plánovaného hospodářství; kolektivizaci zemědělství a robustní industrializaci s důrazem na těžký průmysl; úplné potlačení opozice, která se stala cílem nevybíravé propagandistické kampaně, policejní perzekuce a politického pronásledování; naprosté ovládnutí a zglajchšaltování masových sociálních i zájmových organizací a jejich přetvoření v tzv. převodové páky politického režimu a prostředky ideologické indoktrinace obyvatelstva; úplné potlačení svobody slova, tisku a shromažďování, jakož i totální ovládnutí a unifikaci vzdělávacího a výchovného systému, jehož jedinou a výsadní ideologickou náplní se stal tzv. vědecký světový názor marxismus-leninismus ve své stalinské podobě.

Období stalinského teroru přelomu 40. a 50. let vyvrcholilo brutálními zásahy proti dosud vzdorujícím organizacím či skupinám, jako byly například církve a věřící občané, další výstavbou represivního aparátu včetně pracovních a internačních táborů a čistkami pomocí zinscenovaných politických procesů proti některým vybraným komunistickým předákům, často představitelům tzv. „domácích“ komunistů oproti „moskevským“, tedy těm, kteří strávili předválečná a válečná léta v SSSR.

Nelze přesně kvantifikovat počty obětí stalinské politické represe a pronásledování, avšak je zřejmé, že v rámci sovětského bloku šlo o miliony lidí, kteří byli z politicko-ideologických důvodů popraveni, zabiti, týráni a mučeni, odvedeni na nucené práce, věznění, přesídlení, zbavení majetku a základních občanských a lidských práv. Ačkoliv se později po smrti Stalina v roce 1953 charakter společenského života a každodenní lidská zkušenost velké části obyvatelstva značně změnily, základy diktatury, tj. autoritářský politický systém a jeho ideologické odůvodnění opírající se o kolektivistickou doktrínu marxismu-leninismu a její utopickou vizi, zůstaly až do r. 1989 v podstatě nezměněny. Na druhé straně přispěla modernizace pomocí stalinského diktátu i přes značné lidské i ekonomické náklady k vzestupu životní úrovně širokých vrstev obyvatelstva, všeobecné gramotnosti a všeobecného zdravotního zajištění, což vytvořilo komunistickému panství nezanedbatelnou a dlouhodobou sociální oporu u obyvatelstva.

Vykoukal, J., Litera, B.,
Tejchman, M. (eds.). *Východ:
vznik, vývoj a rozpad sovětského
bloku 1944–1989*. Praha:
Libri, 2000.

Helsinský proces

Období zmiřování mezinárodního napětí (*détente*) vyvrcholilo v Evropě na počátku 70. let tzv. Konferencí o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Její první fáze byla zakončena podpisem *Závěrečného aktu* v Helsinkách v roce 1975, jehož se s výjimkou Albánie zúčastnily všechny evropské země spolu s USA a Kanadou. *Helsinské dohody* byly rozděleny podle tří hlavních témat do tzv. košů. První koš stanovil deset principů mírového soužití v Evropě, mezi nimiž byly respekt k územní celistvosti a suverenitě jednotlivých států či nedotknutelnost hranic. Druhý koš obsahoval základní pravidla široké hospodářské spolupráce v oblasti obchodu, dopravy, průmyslu, turistiky apod. Oba tyto koše považoval Sovětský svaz a ostatní komunistické země za své vítězství, neboť zatímco první poprvé od války přinutil některé západní země, zejména SRN, uznat existující poválečné hranice, druhý sliboval oživit stagnující státní socialistické hospodářství východního bloku. Jako klíčový se však nakonec ukázal třetí koš zahrnující požadavky respektu základních lidských práv, svobody vyznání a přesvědčení, svobody slova, shromažďování i pohybu, který se podařilo prosadit zejména díky tlaku západoevropských zemí a podpoře nové Carterovy americké administrativy. Byla to právě „lidskoprávní“ interpretace, která z *Helsinských dohod* učinila základní nástroj tlaku západních politiků na komunistické země a která vedla k dalekosáhlé změně paradigmatu mezinárodní politiky. Zatímco dosud byla základní lidská práva – a v tomto především práva politická a občanská – sice rétoricky uznávána, avšak nadále zůstávala v gescích právních systémů jednotlivých suverénních států, následkem tzv. helsinského procesu se stala lidská práva a jejich monitoring i dodržování přímým předmětem multilaterálních i bilaterálních jednání diplomatů a tím zároveň oporou demokratické opozice ve východním bloku v jejím boji proti autoritářské socialistické diktatuře.

Thomas, Daniel C. *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia – ČSDS, 2007.

Charta 77 a demokratická opozice v Československu

Jako jedna z prvních helsinských skupin ve středovýchodní Evropě vznikla občanská iniciativa *Charta 77*, která se ve svém *Prohlášení z 1. ledna 1977* adresovaném ústavním orgánům odvolávala na helsinské závazky československé vlády a požadovala veřejnou kontrolu dodržování lidských práv a dialog moci s občany. *Charta* vznikla jako koalice tří různých proudů nezávislého myšlení. Nejpočetnější byli bývalí komunisté vyloučení z KSČ po roce 1968 za svůj podíl na tzv. reformním procesu pražského jara. Další skupinu tvořili příslušníci umlčené kultury a křesťanští disidenti. Poslední podstatnou chartovní složkou byli zástupci tzv. podzemní kultury, kteří však veřejné vystupování *Charty* až do poloviny 80. let příliš neovlivňovali. Základní program obrany lidských práv umožnil těmto jinak politicky i sociálně velmi různorodým proudům najít společnou řeč a sjednotit se ve svém občanském postoji proti zvláštní politické moci. V první vlně podepsalo *Chartu* 239 signatářů a ani později se jejich počet radikálně nezvýšil. Do listopadu 1989 činil necelé dva tisíce, avšak význam *Charty* sahal daleko za tyto skrovné počty. Základním pravidlem bylo, že *Chartu* reprezentovali na veřejnosti vždy tři mluvčí. Prvními se stali filozof Jan Patočka, dramatik Václav Havel a bývalý ministr zahraničí z roku 1968 Jiří Hájek. *Charta* se soustředila především na vydávání dokumentů, které se zpravidla týkaly porušování lidských práv v Československu, resp. jiných vážných společenských problémů. Veřejnost měla možnost se seznámit se stanovisky *Charty* v samizdatovém časopise *Informace o Chartě*. Základní politicko-filozofické ukotvení dala *Chartě* filozofie Jana Patočky založená na konceptu „života v pravdě“, který osvobozuje jedince od strachu před odosobněným systémem moci a mechanické reprodukce a umožňuje mu/jí jednat jako svobodný člověk a občan, který se nemusí přetvařovat a účastnit se nevěrohodných společenských rituálů a který se naopak může podílet na veřejných záležitostech podle svého svědomí a vůle.

Proti chartistům byla ihned po zveřejnění *Prohlášení* organizována mediální kampaň zostuzující signatáře jako protisocialistické živly. Nejznámější byla podpisová akce tzv. *Anticharta*, při níž se proti *Chartě 77* svým podpisem vyslovila řada známých osobností vědy a kultury a také pracovní kolektivy z celé republiky, aniž většina z nich text prohlášení znala a věděla, co svým podpisem odsuzují. Chartisté byli za svou činnost často pronásledováni, podrobováni policejním výslechům a mnozí byli odsouzeni pod falešnou záminkou k nepodmíněným trestům odnětí svobody. Zároveň si však komunistická moc nemohla dovolit *Chartu* násilně zlikvidovat, neboť tomu bránila její nemalá mezinárodní viditelnost daná nadnárodní sítí helsinských organizací i novou rolí, jíž lidská práva hrála v mezinárodní politice.

V roce 1978 vznikla další důležitá iniciativa reagující na policejní a justiční zvláštnosti socialistického režimu, tzv. Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS). Další nezávislé iniciativy tak či onak navázané na *Chartu* vznikaly až ve druhé půli 80. let v období tzv. perestrojky. Byly to např. Československá demokratická iniciativa, Nezávislé mírové sdružení, České děti, Mírový klub Johna Lennona, klub Obroda, Hnutí za občanskou svobodu apod.

Císařovská, B., Prečan, V. (eds.). *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.

Otáhal, M. *Opozice, moc a společnost*. Praha: Maxdorf, 1994.

Povolný, M. *Zápas o lidská práva. Rada svobodného Československa a helsinský proces 1975–1989*. Brno: Stilus, 2007.

Solidarita

Jedním z nejslabších článků sovětského bloku bylo tradičně Polsko. Zvolení Poláka Karola Wojtyły za papeže Jana Pavla II. a jeho návštěvy ve vlasti byly vedle helsinských iniciativ typu KOR či ROPCiO důležitým předstupněm nové formy protikomunistické opozice. V červenci 1980 propukla otevřená dělnická revolta jako reakce na zdražování, jež vyvrcholila okupační stávkou v gdaňských loděnicích, do jejíhož čela se postavil charismatický Lech Wałęsa. Stávka se posléze proměnila v dlouhodobé hnutí, jež v sobě poprvé propojilo dělnický protest vedený zejména sociálně-ekonomickými požadavky, tradiční autoritu katolické církve a intelektuální disident inspirovaný lidskoprávní agendou. Výsledkem bylo ustavení nezávislého odborového svazu Solidarita, který se se svými devíti miliony členy stal bezkonkurenčně nejpočetnější a nejvlivnější nezávislou opoziční organizací ve východním bloku. Sovětský svaz potýkající se s řadou vlastních problémů, způsobených mj. jeho vojenskou angažovaností v Afgánistánu, vyvíjel značný tlak doprovázený masivní propagandistickou kampaní o kontrarevoluci v Polsku. To nakonec vedlo nového prvního muže polských komunistů gen. Wojciecha Jaruzelského k vyhlášení výjimečného stavu v noci z 12. na 13. prosince 1981. Bylo internováno na deset tisíc osob včetně vedoucích představitelů Solidarity, na protivládní demonstrace odpověděly silové jednotky střelbou. Jaruzelskému se podařilo na nějakou dobu konsolidovat situaci a znovu prosadit ztracený mocenský monopol, avšak Solidarita, již byla znemožněna legální činnost, se uchýlila do podzemí, kde rozvinula širokou paletu činností sahající od samizdatu a informačních servisů až po alternativní sociální organizace a univerzitní kurzy. Připravovala si tím půdu pro pozdější nástup k moci na konci 80. let.

Falk, B. *Dilemmas of Dissidence in East Central Europe. Citizen Intellectuals and Philosopher Kings.* Budapest: Central European University Press, 2003.

Osa, M. *Solidarity and Contention: Networks of Polish Opposition.* Minneapolis: University of Minnesota Press, 2003.

Solidarita. Polské nezávislé odbory od svého vzniku až po vyhlášení výjimečného stavu Purley, Rozmluvy, 1987.

Fundacja Centrum
Solidarności:
<http://www.fcs.org.pl>

Pád komunismu ve střední a východní Evropě

Z dnešního pohledu lze za počátek pádu evropského komunismu pokládat poslední vážný pokus o jeho reformu, jejímž symbolem se stal poslední generální tajemník ÚV KSSS Michail Gorbačov. Politika perestrojky a glasnosti, kterou zahájil od poloviny 80. let, na jedné straně přinesla nové naděje a očekávání obyvatel východní bloku, na druhé straně však také uvolnila značnou část nahromaděného kritického potenciálu a nespokojenosti, jež v konečném důsledku vedly ke zhroucení systému moci a celého východního bloku. K prolomení komunistického mocenského monopolu došlo nejdříve v Polsku mírovou cestou jednání mezi předáky opět legalizovaných nezávislých odborů Solidarita a komunistickou politickou elitou, jež vyústilo v první, relativně svobodné volby ve východním bloku od roku 1947. Ustavení vlády nekomunistického premiéra Tadeusze Mazowieckého v létě 1989 odstartovalo dominový efekt. Otevření rakousko-maďarské hranice bylo signálem pro masy východoněmeckého obyvatelstva, které využily příležitosti k odchodu ze země přes Rakousko do západního Německa. Rychlý sled událostí pak vedl k symbolickému zhroucení tzv. železné opony, když v noci z 9. na 10. listopadu prakticky náhodou, následkem nedorozumění ve vedení východoněmecké Sjednocené dělnické strany došlo ke stržení berlínské zdi, jež od počátku 60. let symbolizovala rozdělení Německa i Evropy na dva nepřátelské bloky.

V Československu se průlomem stala o několik dní později, 17. listopadu, studentská demonstrace, která byla na Národní třídě v Praze brutálně potlačena pořádkovými silami. Rozhořčení a protest proti zákroku byly počátkem tzv. sametové revoluce, která v rychlém sledu vedla ke zrušení mocenského monopolu komunistické strany, odstoupení dosavadních komunistických předáků a symbolů moci v čele s Gustávem Husákem a ke zvolení patrně nejznámějšího disidenta ve středovýchodní Evropě Václava Havla prezidentem Československa. Hegemony sametové, resp. něžné revoluce, které dovedly zemi k prvním svobodným parlamentním volbám v červnu 1990, se staly Občanské fórum v Česku a Verejnost proti násilium na Slovensku.

Posledním článkem demokratické revoluce ve středovýchodní Evropě se stalo Rumunsko, které po krvavých střetech mezi mocí a opozičním hnutím dosáhlo v prosinci 1989 svržení diktatury Nicolae Ceaușesca. Další země východního bloku, jako byla Jugoslávie či SSSR, čekaly na konec komunismu o dva roky déle, kdy se pak rozpadly v často krvavých etno-nacionálních konfliktech na řadu menších následnických států.

Zatímco morální kredit *Charty* a dalších tzv. helsinských skupin nikdo nezpochybňuje, předmětem kontroverzí a diskuzí se po roce 1989 stala otázka podílu východoevropského disentu a politiky lidských práv na pádu komunistického režimu. Někteří pokládají vliv disentu za fundamentální, což má dokládat často zásadní roli, již bývalí disidenti sehráli v demokratických revolucích roku 1989. Jiní kladou větší důraz na jiné faktory pádu východoevropského komunismu, jakými byly např. ekonomická vyčerpanost a neefektivita, vzrůst nacionalismu zejména v SSSR a Jugoslávii, americké „uzbrojení“ Sovětského svazu apod.

Durman, K. *Útěk od praporů. Kreml a krize impéria 1964–1991*. Praha: Karolinum, 1998.

Suk, J. *Labyrintem revoluce: aktéři, zápletky a křížovanky jedné politické krize: (od listopadu 1989 do června 1990)*. Praha: Prostor, 2003.

Otázkové okruhy:

- Jakou roli hrála lidská práva v poválečné evropské a mezinárodní politice? Jaký byl poměr mezi právy občanskými a politickými na jedné a právy ekonomicko-sociálními a kulturními na druhé straně?
- Jaké byly základní charakteristiky politického, hospodářského a sociálního řádu v sovětizované střední a východní Evropě po roce 1948? Jaká byla situace v dodržování lidských práv?
- Co je to helsinský proces a jaký vliv měl na situaci v zemích tzv. východního bloku? Co byla *Charta 77* a jaká byla souvislost mezi ní a helsinským procesem?
- Co byla polská Solidarita a lze ji označit za výsledek tzv. lidskoprávní politiky?
- Jaké hlavní faktory vedly k pádu tzv. železné opony a zániku komunistického panství ve východní Evropě? Jakou roli v tomto procesu sehrálo Československo?

Demokratický a autoritářský stát: Svoboda slova, shromažďování a pohybu

Blanka Čechová

Úvod: Jsme zavázáni pomáhat

„Naše zkušenost je, ale to je spíš apel do našich řad, že mezinárodní solidarita je nesmírně důležitá, pomáhá a má velikou cenu, byť často jen jakožto povzbuzení, nikoli jako to, co opravdu moc přesvědčuje.

Po zkušenostech, které jsme sami s totalitním systémem a s diktaturou udělali, jsme proto povinni a zavázáni pomáhat těm, kteří se ze svobodných poměrů ještě netěší.“

(Z projevu Václava Havla 11. března 2009 při předávání ceny Homo Homini)

K zamyšlení:

- Pokuste se jmenovat co nejvíce států, v nichž dochází k systematickému omezování svobody pohybu, slova (projevu) nebo shromažďování. Jak se liší povaha narušování těchto svobod v Evropě a v Asii?
- Jaká instituce v Evropě chrání občany před porušováním shora uvedených svobod ze strany jejich vlastních států? Existují podobné instituce i na jiných kontinentech?
- V případě, že by došlo k porušení vaší vlastní svobody slova, pohybu či shromažďování v ČR, jaké právní kroky máte k dispozici na vnitrostátní a evropské úrovni?

Několik věcných poznámek: Svoboda pohybu, projevu a shromažďování v mezinárodním právu

V současném světě lze nalézt rozsáhlou škálu závažnosti narušení svobody slova, pohybu a shromažďování – od Severní Koreje po Itálii. Problémy se zdaleka netýkají jen zemí, kde vládne represivní režim. Faktem však je, že nejzávažnější omezování těchto svobod lze nalézt v zemích, které jsou od ostatního světa izolované, tj. například právě Severní Korea, Barma nebo Bělorusko.

Svoboda pohybu je upravena ve *Všeobecné deklaraci lidských práv* (čl. 13) jako svoboda volného pohybu, volby bydliště uvnitř určitého státu, právo opustit kteroukoli zemi včetně své vlastní nebo se do ní vrátit.

Svoboda slova (čl. 19) je upravena jako právo na svobodu přesvědčení a projevu, což zahrnuje právo vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky jakýmikoli prostředky a bez ohledu na hranice. Toto právo nepřipouští, aby někdo trpěl újmu pro své přesvědčení.

Konečně **svobodu pokojného shromažďování a sdružování** upravuje čl. 20. Všechny tři tyto svobody explicitně upravují také *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech* a (evropská) *Úmluva o ochraně základních práv a svobod*. V rámci OSN působí Zvláštní zpravodaj pro ochranu svobody přesvědčení a projevu (*Special Rapporteur on the Promotion and Protection of the Right to Freedom of Opinion and Expression*) a Komise pro lidská práva (*Human Rights Committee*), která má monitorovat stav v oblasti dodržování občanských a politických práv. Oba tyto orgány mají určité výsledky, nicméně jejich výkonnost ani kvalitu publikovaných zpráv nelze srovnávat s vysokou úrovní, již – obzvláště v oblasti monitoringu občanských práv – dosahují nevládní organizace typu Human Rights Watch.

Judikatura Evropského soudu pro lidská práva (ESLP). Evropský soud pro lidská práva rozhodoval ve věcech týkajících se svobody projevu, pohybu a shromažďování v mnoha desítkách případů. Stížnosti směřovaly jak proti zneužití svobody projevu, resp. překročení jejích mezí (střet s právem na ochranu osobnosti, viz např. věc *Lingens v. Austria*), tak proti narušení uvedených svobod jako takových. Typickými stěžovateli byli v těchto věcech např. novináři a média (svoboda projevu) nebo politické strany (svoboda shromažďování). Do jurisdikce soudu patří problematické země, jako je Ukrajina, Rusko, Turecko nebo Moldávie, nicméně ani vítězné stížnosti např. proti Itálii nebo Rakousku nejsou výjimkami.⁴ Rozsudky ESLP znamenají v řadě případů významný přínos v oblasti interpretace pojmů a limitů při vymezování obsahu svobody slova nebo shromažďování.

Bělorusko

Ačkoli je Bělorusko poslední totalitní zemí v Evropě, ratifikovalo překvapivě vysoký počet mezinárodních smluv vztahující se k ochraně lidských práv – vedle *Mezinárodního paktu o občanských a politických právech* např. i zvláštní úmluvu o svobodě sdružování (*Freedom of Association and Protection of the Right to Organise Convention*). Jediným dokumentem, jehož ratifikací by bylo možné zajistit běloruským občanům ochranu před zvláštního režimu, však zůstává *Úmluva o ochraně základních práv a svobod*, která zakládá jurisdikci Evropského soudu pro lidská práva – tu však Bělorusko zatím neratifikovalo. Tzv. otevřené mandáty některých zástupců OSN, kteří v minulosti prováděli v Bělorusku monitoring dodržování lidských práv, byly opakovaně pozastaveny, resp. neprodlouženy. Bělorusko je od roku 1992 členským státem Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE), ale v současné době je z důvodu nevěle vlády působnost kanceláře OBSE v Minsku ohrožena. Podle organizací, které situaci v Bělorusku soustavně sledují (Amnesty International, Freedom House, Human Rights Watch, Člověk v tísni), dochází v zemi k závažným porušením celé řady občanských a politických práv. Zásahy do svobody slova a shromažďování vypadají konkrétně např. takto:

Den solidarity v Minsku opět násilně rozeznán

Dne 16. října 2009 policie a muži v civilu rozeznali po několika minutách pokojné shromáždění na Říjnovém náměstí v Minsku. Šestnáctého každého měsíc se tu scházejí oponenti režimu, aby vyjádřili svou podporu politickým vězňům, uctili památku zmizelých či zavražděných oponentů prezidenta Lukašenk a protestovali proti politickým represím v zemi. Během zásahu policie bránila novinářům fotografovat i natáčet videa.

Všichni zadržení aktivisté byli propuštěni po několika hodinách strávených na policii.

Dne 13. října bylo v Homeli odsouzeno sedm aktivistů k pokutě 7 milionů a 525 tisíc běloruských rublů (v přepočtu více než 47 tisíc korun) za rušení veřejného pořádku, když o měsíc dříve v Den solidarity nesli portréty zmizelých politiků V. Gončara a A. Krasovského na náměstí Povstání.

Běloruská křesťanská demokracie není stále zaregistrována

Dne 16. dubna 2009 ministerstvo spravedlnosti Běloruska odmítlo registraci Běloruské křesťanské demokracie (BKD). BKD provedla 28. února zakládací sjezd, do čela strany byli zvoleni Ryhor Dzmitruk, Vital Rymaševsky, Pavel Sevjarjynec a Aljaksej Šejn, dne 12. března pak představitelé BKD podali oficiální žádost o registraci politické strany. Sevjarjynec považuje odmítnutí registrace za ryze politické rozhodnutí, ministerstvo spravedlnosti argumentuje, že žádost zamítlo z důvodu nutnosti prozkoumat doplňující informace.

(zdroj: <http://www.clovekvtsni.cz> – přehled politických událostí v Bělorusku)

Významnou roli pro další vývoj budou mít vztahy Běloruska s EU a výsledek prezidentských voleb v roce 2011.

⁴ Blíže viz např. tyto rozsudky: Jerusalem v. Austria, Ukrainian Media Group v. Ukraine, Jersild v. Denmark, Savitchi v. Moldova, Radio Twist v. Slovakia, Sergey Kusnetsov v. Russia, Partidul Comunistilor v. Romania, Socialist Party of Turkey v. Turkey, Wirtschafts-Trend Zeitschriften-Verlagsgesellschaft M.B.H. v. Austria, Bodrozic v. Serbia, etc.

² Vyjádření ke stavu lidských práv v Uzbeké republice. Český helsinský výbor. [on-line] [cit. 2010-07-19]. Dostupné z: <http://www.helcom.cz/view.php?cisloclanku=2007082801>.

Uzbekistán je vysoce centralizovaný autoritářský stát v rukou prezidenta Islama Karimova, který má zásadní vliv na obsazení úřadů a institucí v zemi i na průběh voleb. Vláda kontroluje média a nařizuje nejrůznější represivní akce proti občanům – nejčastěji stíhání za kritiku režimu, která je trestným činem, nebo porušování práva na sdružování a shromažďování. Znepokojení nad vývojem situace v zemi vyjádřila řada orgánů OSN, jejichž zástupcům byl opakovaně odepřen přístup do země, i Rada EU. Mezinárodní společenství obzvláště pobouřil incident v Andijan, kdy během demonstrace proti režimu v květnu 2005 uzbeká policie zavraždila několik set osob včetně žen a dětí, další stovky lidí byly zatčeny. EU následně uvalila na Uzbekistán řadu sankcí včetně zbraňového embarga, ale v roce 2008 sankce stáhla a v nedávné době zrušila i zbraňové embargo.²

Příklad ze současnosti: Barma

Situace v Barmě (v současnosti nazývané Myanmar) je v oblasti porušování lidských práv kritická. Vládnoucí vojenská junta bezohledně porušuje lidská práva obyvatel, plošně využívá nucenou práci, verbuje dětské vojáky a systematicky potlačuje etnické menšiny v pohraničních oblastech. Ve jménu boje proti ozbrojeným rebelům vypálila barmská armáda přes 3000 vesnic a jejich obyvatele násilím přesídlila nebo vyhnala ze země. Režim tvrdě pronásleduje jakýkoliv projev odporu. V roce 1988 potlačil celonárodní prodemokratické povstání. Při zásahu armády zemřely tisíce lidí a řada opozičních aktivistů byla následně uvězněna či vyhnána do exilu. V září 2007 světem otřásl další brutální zásah armády proti pokojným demonstrantům vedeným buddhistickými mnichy. Desítky osob zahynuly, stovky byly zraněny a tisíce zatčeny. V současnosti je v Barmě více než 2100 politických vězňů, včetně nositelky Nobelovy ceny míru a vůdkyně opozice Aun Schan Su Ťij, kterou režim drží v domácím vězení již více než třináct let. Barmská společnost je pod dohledem tajné policie a za opoziční činnost či jen kritiku vlády hrozí několikaleté až doživotní tresty odnětí svobody.

Barmská vláda je pravidelně kritizována na mezinárodní scéně za potlačování lidských práv. Valné shromáždění OSN schválilo od roku 1991 celkem sedmáct rezolucí, upozorňujících na různé problémy od potlačování lidských práv přes existenci politických vězňů až po neochotu vlády zahájit v Barmě demokratizaci. Od roku 1990 do března 2008 navštívili různí vyslanci a vysocí diplomaté OSN Barmu celkem sedmatřicetkrát, aby pomohli zprostředkovat dialog mezi opozicí a vládou. Situaci v zemi se zabývá i vrcholný orgán OSN, Rada bezpečnosti, neboť občanská válka, nestabilní situace, vysoký počet uprchlíků, nekontrolované šíření viru HIV, tuberkulózy a malárie i vysoká produkce drog ohrožují také bezpečnost okolních států regionu. Přestože k tomu byla mnohokrát vyzývána, neschválila Rada bezpečnosti závaznou rezoluci vůči Barmě, protože ji vetovaly Rusko a Čína, které situaci v Barmě považují za vnitřní problém země. Vlády USA a Evropské unie vyhlásily proti barmskému režimu částečné ekonomické sankce a zákaz prodeje zbraní. Sdružení zemí jihovýchodní Asie (ASEAN), jehož je Barma členem, je však k situaci méně kritické. Na celkový mezinárodní nátlak však barmská vojenská vláda nereaguje vůbec anebo činí pouze malé ústupky.³

Dokument *Barmský VJ* zobrazuje práci redaktorů exilové televizní stanice *Democratic Voice of Burma*, kteří v ulicích skrytými kamerami či z utajených stanovišť zachycují skutečnou míru represí v dnešní Barmě. V roce 2007 byly jejich záznamy jediným materiálem z demonstrací Barmánců a barmských mnichů proti režimu. Záběry shromáždění, průvodů i surových policejních zákroků proti demonstrantům se dostaly do předních světových médií.

³ Barmské projekty. *Člověk v tísni* [on-line] [cit. 2010-06-10]. Dostupné z: <http://www.clovekvtsini.cz/index2.php?id=337>

Otázkové okruhy:

- Jaký je váš názor na ekonomické sankce jako formu nátlaku na nedemokratické režimy?
- Má OSN kromě kritických zpráv a rezolucí nějaké další mechanismy, jakými může efektivně odsoudit barmskou vládu?
- Barma nikdy neratifikovala *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech* a řadu dalších podstatných mezinárodních úmluv o lidských právech. Jaký to má vliv na platnost svobody projevu a shromažďování v Barmě? Jsou lidská práva univerzální?

K diskusi:

- 1) Ve věci **Handyside proti Spojenému království** u Evropského soudu pro lidská práva byl stěžovatel majitelem nakladatelství, které vydalo publikaci zaměřenou na sexuální výchovu žáků základních škol. Kniha byla zabavena britskými orgány z důvodů obavy z ohrožení morálky mládeže. Stěžovatel namítal porušení čl. 14 (zákaz diskriminace) ve spojení s čl. 9 (svoboda myšlení), čl. 10 (svoboda slova) a čl. 1 *Dodatkového protokolu* (právo vlastnit majetek) z důvodu svých politických názorů. Soud však stížnost zamítl. V odůvodnění uvedl, že neexistuje celoevropský univerzálně aplikovatelný koncept morálky, a dovedl, že není jiného východiska než v otázkách hodnocení obdobných morálních standardů ponechat členským státům dostatečně široký prostor pro jejich vlastní uvážení.

Ačkoli rozhodnutí bylo většinovým stanoviskem senátu, byla k textu připojena odlišná stanoviska dvou soudců. V jednom z nich soudce Mosler tvrdil, že k porušení práv stěžovatele podle jeho názoru došlo, neboť postup státu vůči němu byl nepřiměřený a nespravedlivý – ve stejnou dobu byla občanům Británie, i mladistvým, na trhu k dispozici mnohem obscennější média a materiály, jejichž distribuci nikdo nebránil. Připustil, že opatření britských orgánů sledovala legitimní cíl a nebyla v rozporu s domácími zákony, ale zároveň namítl, že zásah – stažení knihy z distribuce – byl neefektivní (zahrnul jen malou část nákladu, zatímco jeho větší část byla již distribuována) a nadto není jisté, zda byl nejen nutným, ale také jediným možným řešením.

Rozhodnutí ve věci Handyside dobře ilustruje, jak se postupem doby mění společenské klima a postoje k otázkám týkajícím se morálky, resp. tabuizace některých konkrétních témat: rozhodnutí bylo vydáno v roce 1976, kdy publikace o sexuální výchově žáků byly spíše výjimkou a nebylo těžké jejich obsah a autory skandalizovat. Pročteme-li nicméně některé pasáže z knihy, které jsou citovány v rozsudku, dospějeme k názoru, že jde o poměrně cudný text, který by v dnešní době, resp. v konkurenci současných publikací podobného zaměření, prošel školami i knihkupectvími bez povšimnutí. Stát by dnes jen stěží stahoval obdobnou knihu z oběhu pro škodlivý vliv na mládež. A pokud by přece jen takový zákrok podnikl, ESLP by se dnes daleko spíše postavil na stranu stěžovatele.

- § Znáte nějaké další případy, v nichž se dostaly do konfliktu svoboda slova a některý konkrétní zájem společnosti (zdraví, bezpečnost, výchova dětí a mládeže)?
- § Existuje u nás nějaký orgán, který kontroluje obsah publikovaných knih z hlediska jejich výchovné (ne)závadnosti pro děti a mladistvé? Nebo se řeší až konkrétní případ, pokud se někdo obrátí na soud?
- § Co znamená „legitimní cíl“ a jakým způsobem lze při hodnocení praxe státních orgánů určit, co je při zásazích do základních práv a svobod legitimní a co ne? Existují nějaká obecně použitelná kritéria?

- § Možnost odlišného stanoviska soudce neexistuje u všech soudů. Dohleďte, je-li zakotvena 1) u dalších mezinárodních soudu; 2) v ČR, např. u našeho Ústavního nebo Nejvyššího správního soudu.
- 2) Nejvyšší správní soud (NSS) rozpustil v únoru 2010 Dělnickou stranu. Celé řízení i výsledný verdikt provázely diskuse stoupců a odpůrců strany. Několik dní po zveřejnění rozhodnutí NSS založili původní představitelé Dělnické strany nový politický subjekt a pod názvem Dělnická strana sociální spravedlnosti se účastnili červnových voleb. Tutéž reakci – přejmenování a přetvoření v nový subjekt ve shodném obsazení – očekávají politici a experti v případě, že by v budoucnu došlo k rozpuštění KSČM. Řada účastníků iniciativy „Zrušme komunisty“ namítá, že jim mj. vadí slovo „komunistická“ v názvu strany – takový název je podle nich protiústavní. Proti současnému názvu KSČM několik let brojil nedávno zesnulý herec a režisér Ladislav Smoljak, který prohlásil: „*Zajímalo by mě, co by mi odpověděl Vojtěch Filip, kdybych se ho zeptal, jestli je cílem KSČM nastolit u nás komunismus. Pokud by řekl, že ne, pak není důvod, aby se strana nazývala komunistickou. A pokud ano, pak musí být zrušena, protože je protiústavní.*“ Co o tomto výroku soudíte? Jaké následky by podle vás mělo případné vypuštění adjektiva „komunistická“ z názvu KSČM?

Další informace:

Uzbekistan Rewrites the Story of the Andijan Massacre, září 2005, vydané Human Rights Watch:
<http://www.hrw.org/reports/2005/uzbekistan0905>

Rozcestník odkazů k situaci v Bělorusku: <http://www.svobodnebelorusko.cz/odkazy>

Democratic Voice of Burma: <http://www.dvb.no>

Stránky stálé delegace Barmy při OSN: <http://www.un.int/wcm/content/site/myanmar>

Barmský VJ / Burma VJ – Reporting from a Closed Country

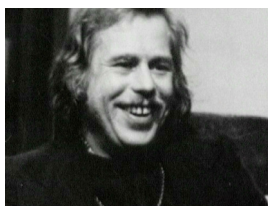
*Anders Ostergaard
Norsko, Švédsko,
Dánsko, Velká Británie
2008 / 55 min.*

V roce 1988 byl Joshua jako malý chlapec svědkem brutálního zásahu barmské vojenské junty proti demonstrantům, během něhož byly zabity více než tři tisíce lidí. Od té doby se rozhodl bojovat za demokracii. „Vyzbrojen“ malou kamerou a mobilním telefonem se společně s třemi desítkami dalších odvážných mladých Barmánců ze skupiny Democratic Voice of Burma rozhodl podrobně zachytit protivládní demonstrace v září roku 2007 a jejich následné surové potlačení. Záběry dramatických událostí z kamer těchto reportérů se objevily ve zpravodajství všech významných světových médií a byly po určitou dobu jedinou možností, jak se svět mohl dozvědět o skutečné situaci v Barmě. Strhujícím způsobem sestavený dokument nabízí podrobný a navýsost autentický záznam tehdejších událostí, kdy Barmánci po devatenácti letech překonali svůj hluboce zakořeněný strach z vládních represí a vyšli za mohutné podpory buddhistických mnichů do ulic Rangúnu. Skrze detailní záznam práce Joshuy a jeho kolegů, kteří svou činností riskovali život, film ukazuje nepopiratelný význam nezávislých médií v boji proti totalitní moci. Barmský VJ získal řadu ocenění na mezinárodních festivalech, mimo jiné hlavní cenu na dokumentárních festivalech CPH: DOX v Kodani a IDFA v Amsterdamu.

Charta 77

*Angelika Hanauerová
Česká republika
1997 / 120 min.*

Charta 77 byla dílem skupinky lidí nejrůznějších vyznání i povah v moři beznaděje „reálněsocialistického“ Československa. Dokument se snaží zachytit tragikomické okolnosti jejího vzniku a prvních deseti let existence. Vychází z dobových archivních dokumentů, amatérských filmových archivů chartistů a z výpovědí signatářů a sympatizantů po téměř dvaceti letech. Zachycuje klíčové okamžiky v životě jedné z nejstarších iniciativ na obranu lidských práv. Film usiluje o historickou pravdivost bez jakékoliv heroizace. Vznikl k 20. výročí Charty 77.

Lekce běloruštiny / A Lesson of Belorussian

*Miroslaw Dembinski
Polsko
2006 / 51 min.*

Roku 1990 vyhlásilo Bělorusko svrchovanost a rok nato, po rozpadu SSSR, i svou plnou samostatnost. Na počátku tohoto období vzniklo v Minsku národní elitní lyceum. Rok 1995, kdy k moci nastupuje Alexandr Lukašenko, znamenal konec svobody a demokracie v Bělorusku a také začátek těžkých časů lycea. V roce 2003 byla tato oáza svobody a pěstování běloruského jazyka zakázána. Studenti ani pedagogové se ale nevzdávali a ve výuce i v šíření svobodomyšlných názorů pokračovali v ilegalitě. Navíc se začínali stále silněji bouřit. Dokument je neobyčejně dynamickým popisem tíživé situace v současném Bělorusku skrze pohled na nejmladší generaci studentů školy. Ti vstupují do předvolební prezidentské kampaně v roce 2006 s nadějí, že nové volby jistě pomohou zlepšit jak politickou, tak sociální úroveň. Režisér Miroslaw Dembiński kombinuje rozhovory s mladými lidmi se sugestivními záběry z průběhu volební kampaně a materiál navíc protkává protestsongy. Film je nejen strhující výpovědí o situaci v totalitním státě, ale i důkazem toho, že mladí lidé mají sílu ovlivnit své životní podmínky a protestovat proti ubíjející totalitě.

Totální popření / Total Denial

*Milena Kaneva
Itálie, Bulharsko
2005 / 77 min.*

Velké kultury vždy vznikaly na zádech otroků. Některé politické strategie se bohužel nemění, stejně jako nemizí vůle k odporu. Ka Hsaw, uprchlík z Barmy, žijící v ilegalitě v sousedním Thajsku, podniká cesty zpět do barmské džungle, aby vyhledal původní osadníky z kmene Karen. Jejich příběhy natočené na kameru mu mají posloužit k obžalobě nadnárodních ropovodních společností Unocal a Total. Tyto dva ekonomické kolosy přispívají ročně barmské vládě patnácti miliony dolarů. Jejich jména a loga jsou napsána nad dveřmi každé nemocnice nebo školy, ale už na první pohled je jasné, že peníze putují jinam. Vládnoucí vojenská junta kupříkladu neustále posiluje výzbroj svých milicí. Když se vydáme společně s Ka Hsawem do zelených hor, vidíme i druhou tvář „humánního“ gesta bohatých akcionářů. Na místě původních osad domorodců, kteří si od zdejší nádherné, téměř nedotčené přírody brali jen to nejnnutnější ke svému přežití, stojí teď přistávací plochy pro helikoptéry a těžební technika. Vojáci vypálili domy a tamní obyvatele odvedli do pracovních táborů, aby z nich učinili novodobé otroky. Odvaha obžalovat před soudem jedny z největších celosvětových společností, jak to učinil Ka Hsaw, inspirovala v boji o dodržování základních lidských práv i další země, jako jsou Indonésie nebo Nigérie.

Rovnost a diskriminace

Mgr. Ondřej Klípa

Geneze multikulturalismu

Vědecké překonávání rasismu

Druhá světová válka zcela zpochybnila dlouhou dějinnou etapu rozlišování lidských skupin na biologickém základě. Nejvýraznějším takovým konceptem byla teorie o nerovnosti lidských ras, kterou v polovině 19. století rozpracoval francouzský šlechtic Arthur de Gobineau. Rozlišování vlastní skupiny lidí a skupin ostatních, kteří jsou v nějakém smyslu „méně lidmi“, je však velmi častá v kultuře většiny předmoderních společností. Nástup průmyslové revoluce a osvícenství tento kulturní jev nevyvrátil, nýbrž posunul na akademickou úroveň. Lidské skupiny se tak umísťovaly ve shodě s tehdy módním evolucionismem na pomyslnou vývojovou stupnici, v jejímž čele stála „pochopitelně“ bílá (kavkazská) rasa. Příspěvkem rasistů pak bylo přesvědčení, že každá rasa má své specifické schopnosti (a omezení), takže nižší nikdy nemohou dosáhnout úrovně ras vyšších. Nacismus pak čerpal mimo jiné z této klasické teorie rasismu, zvláště ze specifických teorií zaměřených proti Židům (antisemitismus). Průmyslové vraždění jako výsledek uplatňování těchto teorií v praxi vedlo k nutnosti systematického vědeckého zhodnocení rasismu. Vymezil se vůči němu jak přírodní, tak humanitní směr. V roce 1952 publikoval na výzvu UNESCO francouzský sociální antropolog Claude Lévi-Strauss esej *Rasa a dějiny*, ve které poukázal na zásadní neduh rasismu: směšování (domnělých) biologických charakteristik lidí s jejich sociálními a psychologickými vlastnostmi; tedy směšování fyzického vzhledu s kulturou. Kultura přitom není biologicky „naprogramována“, ale je naučená. Odmítnutí rasismu však neznamená popření kulturních rozdílů mezi skupinami. Ty pochopitelně existují, ale jsou dány opět nikoli biologickými determinantami, nýbrž přírodním prostředím a historicko-sociálními okolnostmi jako populační tlak, možnost kontaktu s jinými kulturami atd. Podle principu kulturního relativismu je pak hodnotící znaménko (lepší, vyšší) závislé na pohledu hodnotitele. Nedochází-li k prudké kulturní změně, má každá kultura takový systém hodnot, který zhruba odpovídá potřebám jejích členů. Pokud je např. v západním systému hodnot považováno za nejvyšší dobro prodlužování délky života a zvyšování spotřeby na osobu, pak jsou západní společnosti logicky považovány většinou společností za nejdokonalejší na světě. Jinak by však byly hodnoceny lidmi, jejichž kultura akcentuje spíše dobro kolektivu (bez ohledu na jednotlivce) či metafyzické poznání (bez ohledu na fyzické pohodlí).

Z hlediska biologického je mylný jak rasismus, tak koncept rasy jako takové. Fyziologické rysy, které si Evropané stanovili jako významné (typ a barva vlasů, kůže, nosu, očí...), jsou z hlediska celé genetické informace okrajové a zároveň opět závislé na kulturně podmíněných vjemech. Již hrabě Gobineau vnímaly tři rasy podle notně stylizovaných odstínů kůže (černá, bílá či žlutá barva nemají téměř nic společného s pigmentací většiny Evropanů, Afričanů či Asiátů). Přitom v Brazílii rozlišují podle odstínů kůže ras mnohem více. Podobně některé národy „žluté“ rasy se mezi sebou striktně „rasově“ rozlišují. Chápání ras se také proměňuje v čase, což je další důkaz jejich kulturních podmínění. Někteří teoretici rasismu proto za rasu považovali semitskou (míněni převážně pouze Židé), přestože jejich fyziologické odlišnosti po dvou tisíciletích života v Evropě jsou často neznatelné i pro Evropana, natož pak např. pro Asiata. V USA byli například za „nebílou“ skupinu považováni ještě v 19. století i Irové.

Další výtkou je, že vybrané rasové charakteristiky se nevyskytují v jednotných kombinacích. Například někteří Súdánští a Skandinávští mají dost často stejný tvar těla. Proč zde hraje najednou větší roli pigment kůže před geneticky mnohem významnější specifickou stavbou těla? A proč je tomu jindy naopak? Tmavovlasý a tmavooký, dohněda opálený Španěl je přece automaticky považován za příslušníka bílé rasy. Z těchto důvodů a také proto, že jednotlivé znaky nemají přesně stanovenou podobu, nelze určit hranice, kde jedna rasa končí a jiná začíná. Jsou tedy opět dány našimi historicky podmíněnými stereotypy. Mnohé prvky (např. barva kůže, ale třeba i tvar lebky, vzrůst atd.) jsou navíc způsobeny vlivem prostředí během života jednotlivce, nikoliv geneticky. Důkazem je nejen opálená bílá rasa, ale i „barevnost“ původních Jihoaštrálců, která je dána do velké míry prostým slunečním opálením, nebo příklady výrazně rozdílných jednovaječných dvojčat vychovávaných v kulturně vzdálených prostředích.

Zásadní výtkou proti rasismu je však neprokázaná spojitost mezi rasově vnímanou skupinou a inteligencí či jinými psychickými schopnostmi jednotlivce. Antropologické výzkumy již desítky let ukazují, že klasické testy inteligence jsou výrazně kulturně podmíněné. Jejich metody a akcenty zdůrazňují něco, co se může míjet s akcenty zkoumané populace. Často přitom stačí, aby domněle neinteligentní populace měla rovný přístup do majoritního vzdělávacího systému. Výsledky intelligenčních testů např. severoamerického indiánského kmene Osaga se výrazně zlepšily poté, co Osagové našli na území své rezervace ropu a výtěžek z ní investovali z velké části do vzdělání.

Levi-Strauss, Claude: *Rasa a dějiny*. Brno: Atlantis, 1999.

American Association of Physical Anthropologist
Statement on Biological Aspects of Race, In: *American Journal of Physical Anthropology*, 101, 1996, s. 569–570.

Montagu, A. (ed.): *Race and IQ*. New York: Oxford University Press, 1975.

Odstranění segregace v USA

Rasismus byl sice překonán na úrovni vědeckého myšlení, ovšem rasové předsudky jsou ve společnosti stále velmi silné. V USA (zvláště v jižních státech) panovala do 50. let politika otevřené rasové segregace. Američané jsou sice jako přistěhovalecký národ tvořeni samými etnickými menšinami v tom smyslu, že žádná skupina netvoří více než polovinu populace. Ty však byly do národního konceptu integrovány, přestože si některé zachovávají či zachovávaly určitá specifika (etnické skupiny Irů, Židů, Italů, Číňanů atd.). Otevřeně segregační politika byla uplatňována zejména vůči černošskému obyvatelstvu, které se od ostatních obyvatel lišilo mimo jiné i historií příchodu (otrocká práce). Smíšený přístup dodnes platí vůči indiánům, kteří jsou sice většinou společností stále vylučování a patří k nejnižší společenské třídě, ovšem jako původní obyvatelé zároveň těží z řady státem zaručených privilegií jako vlastnictví rezervací, lov chráněné zvěře či provozování hazardních her ve státech, kde je to jinak zapovězeno. Přestože dnes tvoří největší menšinovou skupinou v USA tzv. Hispánci, v době uplatňování státní segregace byli z rasově odlišných obyvatel zdaleka nejméně početní a nejvýraznější černoši. Po americké občanské válce byla přijata série ustanovení zaručující občanská a politická práva černošům, zvláště čtrnáctý dodatek k americké ústavě (1868), který rozšířil množinu občanů na všechny osoby narozené či naturalizované v USA. Nebyl však vnímán jako povel ke zrušení rozdílů například v přístupu k veřejným službám: Rovnoprávnost ano, ale budeme ji využívat každý odděleně (doktrína *separate, but equal*). Přelomovým momentem se staly až soudní verdikt v roce 1954 (kauza *Brown v. Board of Education*), který označil odmítnutí přístupu černošských dětí do „bílé“ školy za odporující ústavně zaručené rovnosti, a o deset let později schválený zákon o občanských právech. Hnací motorem těchto změn bylo mohutné hnutí za lidská práva černých Američanů, jehož vůdčí postavou se stal Martin Luther King. Pro odstranění hluboko zakořeněné neoficiální segregace americká vláda zavedla určitá vyrovnávací opatření.

Petrův, Helena: Vývoj koncepce rovnosti v USA. In: Petráš, R.; Petrův, H.; Scheu, H. Ch. (eds.) *Menšiny a právo v České republice*. Auditorium, Praha 2009.

Kühn, Zdeněk: Diskriminace v teoretickém a srovnávacím kontextu, in: *Rovnost a diskriminace*, Praha 2007.

Vznik nových menšin v Evropě

Díky prudkému poválečnému ekonomickému růstu a demografickým změnám se v západní Evropě projevil silný nedostatek pracovních sil. Nejdříve byl řešen přílivem pracovníků především z relativně blízkých jihoevropských zemí (Itálie, Řecko, Španělsko, Portugalsko, později Jugoslávie). Zejména od 60. let však některé země zvaly také pracovní síly ze severní Afriky a z Turecka. Velká Británie přitom čerpala hlavně z Irska a ze svých (bývalých) kolonií. Období nenasytného pracovního trhu západoevropských ekonomik však skončilo z velké části díky ekonomickému šoku z ropné krize v roce 1973. Kvůli strachu z redukce pracovních příležitostí v hostující zemi a lepším životním podmínkám než v zemích mateřských se navzdory očekávání evropských vlád mnozí původně „hostující“ pracovníci v Evropě usadili. Imigrace navíc pokračovala dál, převážně díky právu slučování rodin (část z mateřské země mohla přicestovat k části usazené na Západě) a díky udělování azylu.

V jednotlivých západoevropských zemích se postupně objevily hlasy volající po uchování etno-kulturní homogenity jednotlivých západoevropských států a jejich sociálních výdobytků. Hrozbou pro obojí měli být právě imigranti. Již v dobách úbytku pracovních příležitostí (70. a 80. léta) byli obviňováni, že zabírají zbývající místa domácímu obyvatelstvu, což se v později stalo zásadním politickým tématem řady zemí. Většina přistěhovalců však vykonávala zaměstnání (často nebezpečná, namáhavá, nízce hodnocená a neprestížní), která místní občané již nechtěli dělat, i když k tomu měli příležitost. Další problém byl shledáván v azylantech, kteří svým statutem získávali hned téměř stejná práva (krom volebních) jako občané přijímající země, tedy i možnost využívat různé typy sociálních podpor. Azylanti přitom často nebyli motivováni ani k práci, ani k hlubší integraci do místní společnosti.

Vedle socio-ekonomického ohrožení se zejména od 90. let zdůrazňovalo také ohrožení kulturní, především ze strany islámu. Výrazná většina imigrantů od 60. let pocházela právě z muslimských zemí, často z prostředí konzervativního výkladu islámu, a přinášeli z evropského pohledu nepřipustné zvyky svých kultur, někdy bez přímé opory v muslimské věrouce (ženská obřízka, nucená manželství apod.). V průběhu celého 20. století, ale zvláště v jeho druhé polovině, se mnozí muslimové také výrazně politicky radikalizovali. Hlavní příčinou byla reakce na kolonialismus muslimských oblastí evropskými mocnostmi, který prohluboval zaostalost tamních muslimů za Západem a poškozoval je materiálně i morálně (zformování kolaborantské zkorumpované vládnoucí třídy). Umění i věda koloniálních mocností přitom zejména v 19. století systematicky vytvářela romantizující obraz muslimských (zvláště arabských) společností v protikladu k evropským hodnotám (tzv. orientalismus). Tyto jevy se pochopitelně dále projevovaly i po osamostatnění kolonizovaných zemí. Protizápadní postoj některých muslimů se posílil také stále rostoucím odporem vůči Izraeli, který byl a je často vnímán bez historického kontextu jen jako další forma násilné evropské kolonizace.

Zvlášť ostrý střet se projevil s druhou generací imigrantů, kteří se již narodili na evropském území, ovládli místní jazyky a přejali mnoho z majoritní populace. Zároveň již nepotřebovali úsilí svých rodičů uchytit se v cizí zemi a tolik necítili vděk vůči ní. Vzhledem k popisovaným přetrvávajícím odlišnostem a xenofobním předsudkům však tyto děti imigrantů často nebyly domácí společností plně přijaty. Výsledná frustrace u mnohých vyvolala příklon k politicky radikálním výkladům islámu; u majoritní populace zas vznik a popularitu nacionalistických a xenofobních politických stran.

Bade, Klaus J.: *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*. Praha: Nakladatelství LN, 2004.

Barša, Pavel: *Západ a islamismus. Střet civilizací, nebo dialog kultur?* Brno: CDK, 2001.

Modely evropských menšinových politik

Na rozdíl od USA se na „ochranu majority“ vedle kontroly migrace neužívala v Evropě jako hlavní politika segregace vlastních občanů (až na malé skupiny Romů a jiných kočovníků), ale právě imigrační a naturalizační restrikce (udělování občanství). Jednotlivé evropské státy přitom zaujaly rozdílné politiky s ohledem na historické tradice (např. různé chápání národa, koloniální vazby) a s tím související pocit ohrožení imigranty. Velmi zhruba se zformovaly tři přístupy, jejichž nejvýraznějšími představiteli je Německo, Francie a Velká Británie. Zde však vystupují jako ideálně typické modely, které se ve skutečnosti různě proměňují a vzájemně přibližují, zvláště v posledních dvou dekadách.

Německý „segregační“ přístup vychází z koncepce exkluzivního národa, vymezeného jazykově, kulturně a domnělým společným etnickým původem. Jeho existence je nezávislá na státu, ve kterém se právě nachází. Německý stát proto buď nutil neněmecká, ovšem jen „rasově“ blízká etnika (např. tzv. porúrské Poláky) k úplné kulturní asimilaci, což opustil po druhé světové válce, nebo naopak jejich odlišnou národní identitu plně uznával. V případě výrazně kulturně odlišných a navíc značně početných tureckých a jiných novodobých imigrantů však politika zachování jejich odlišnosti od Němců a zároveň přiznání plných občanských (včetně volebních a sociálně-ekonomických) práv nebyla udržitelná. Až do 90. let proto německé zákony prakticky neumožňovaly udělit občanství těmto imigrantům, a to i když se již narodili na německém území (princip práva „krve“, *ius sanguinis*).

Francouzský stát zas naopak všechny své občany považuje za členy francouzského politického národa. Žádné etnické či národnostní menšiny v něm oficiálně neuznává a nepodporuje. Jelikož je francouzská naturalizace založena spíše na přijetí politických idejí, nikoliv na (domnělém) společném původu, Francie se až do počátku 90. let nesnažila dlouhodobě udržovat kulturně odlišné imigranty a jejich děti bez francouzského občanství. Ony více či méně oficiální státoprávní ideje jsou sice zdánlivě všeobecně přijatelné (např. volnost, rovnost, bratrství), ovšem ve skutečnosti často vycházejí ze specifického vývoje francouzských dějin a výrazně zasahují do kulturních hodnot imigrantů (např. sekularizace, dominance francouzštiny a francouzského systému školství). Imigranti jsou tak v podstatě nuceni k asimilaci. Problém pak nastává, panují-li u původních Francouzů i přes humanistická hesla rasové předsudky a xenofobie. Formálně zcela rovnoprávný a do značné míry „pofrancouzštělý“ černoch se pak přesto nemusí dostat k odpovídající práci či kvalitnímu bydlení.

Ve Velké Británii je podobně jako ve Francii (a na rozdíl od Německa) za Brita považován držitel britského pasu, nehledě na jeho původ a kulturu. Díky své bohaté koloniální historii a také sdružování čtyř státních etnik (dnes v podstatě autonomních „národů“) na svých ostrovech Britové nemají problém s chápáním svého národa jako střechy identity pro různé skupiny s odlišnou kulturou. Přestože Británie praktikovala dosti přísnou imigrační politiku pro „barevné“ imigranty (ovšem s výjimkou obyvatel kolonií do začátku 60. let, zejména Karibiku, východní Afriky a indického subkontinentu), nebála se ohrožení svého národa přijímáním kulturně odlišných osob, kterým se již na ostrovy podařilo dostat. Na rozdíl od Francie je však nenutila k asimilaci. V udělování občanství sice nebyla tak liberální jako Francie, ale na rozdíl od Německa udělovala občanství dětem imigrantů (princip práva „půdy“, *ius soli*). Jak u „ostrovanů“, tak u imigrantů se proto v různé intenzitě ustálila v podstatě dvojitá identita (Brit-Velšan, Brit-Pakistánec atd.), což je považováno za znak (nikoliv však nutný) tzv. multikulturního národa.

V komunistické východní Evropě se mezitím ukotvil Sověty podporovaný model uznání národnostních menšin, avšak jen některých (u nás např. bez Židů, Rusínů, Romů a dlouho i bez Němců) a jen převážně v kulturní sféře (např. folklór, výuka v mateřském jazyce apod.). Poválečná migrace srovnatelná se západní Evropou se zde kromě nucených přesunů a výměn obyvatel na etnickém základě nekonala. O dočasnou pracovní migraci např. Poláků či Vietnamců do ČSSR se prakticky nemluvilo a o integraci usazených dělníků (např. díky smíšeným sňatkům) stát neusiloval.

Baršová, Andrea; Barša, Pavel:
*Přistěhovalectví a liberální stát:
Imigrační a integrační politiky
v USA, západní Evropě
a Česku*. Brno: Masarykova
univerzita, 2005.

Multikulturalismus

Snahu o pochopení a co nejširší přijetí kultury imigrantů a zároveň jejich plné zapojení do společnosti z uváděných modelů projevila nejvíce Velká Británie. Mimo ni ji však rozvinulo především Švédsko a Nizozemsko, které mělo navíc podobnou zkušenost soužití více etnik v rozsáhlém koloniálním impériu. Politiky těchto zemí bývají označovány za multikulturní. Tento výraz je zde však jen obecným rámcem pro různé vývojové etapy a velké regionální rozdíly.

Do značné míry lze politiku multikulturní integrace logicky nalézt také v přistěhovaleckých zemích (USA, Kanada, Austrálie apod.), kde je nutno integrovat lidi z různých kultur. Oslabuje se zde mírou tlaku na ztotožnění nově přichozích s vybranou majoritní kulturou (v USA vymezena jako *White-Anglo-Saxon-Protestant*, zkráceně WASP) či s nějakým novým kulturním konceptem (např. svého času v USA tzv. *melting pot*).

Konkrétní podoby multikulturní integrace lze rozčlenit do několika typů, které se v některých státech vyskytovaly částečně i v chronologickém pořadí. Nejvýraznějšími z nich jsou pluralistický (komunitaristický, silný) a liberální (individualistický, slabý) multikulturalismus. Ani jeden se však nevyskytuje v čisté podobě a zároveň různé jejich prvky byly a jsou v různé intenzitě využívány jinak zcela odlišnými zeměmi.

Pluralistický umožňuje menšinám užívat co nejvíc z jejich kultury ve veřejné sféře (ekonomika, právo, školství apod.) čili tzv. kulturní autonomii. Pokud jsou menšiny zřetelně teritoriálně ohraničeny, jde pak často i o politickou autonomii hraničící s federací, např. frankofonní Quebec či inuitský Nunavut v Kanadě. Kulturní autonomie může znamenat možnost užívání svého jazyka v úředním styku nebo i oficiální zakotvení kulturních tradic v kodexech rodinného práva, což dodnes platí např. při sňatcích a rozvodech v komunitách Židů či muslimů v Británii. Některé komunitaristické vize však znamenaly úplné rozdělení společnosti podle etnické či náboženské příslušnosti. Liberální multikulturalismus obecně řečeno požaduje zachování různě definované veřejné sféry (sociální kultury), které se musí každý jednotlivec podřídit. Kulturní rozmanitost se tak praktikuje spíše v soukromí. Stát však do kultury menšin zasahuje zcela minimálně (např. jen pokud samy omezují své členy z pohledu majoritní kultury) a hodnotí ji vcelku pozitivně. Uznává totiž, že ani kultura většiny obyvatel není nijak univerzálně hodnotná a etnicky neutrální, tedy by se neměla nikomu vnucovat, pokud to není nezbytné.

Od počátku provázela multikulturalistickou politiku silná kritika zprava i zleva, která ještě zintenzivněla po teroristických útocích v USA a v Evropě. Oba kritické proudy se soustředí na uznání kulturních odlišností. Konzervativně laděný poukazuje na uznávání odlišností destruktivních a eticky neslučitelných se západními hodnotami. Podporování odlišných menšin pak podle něj povede k jejich vzrůstajícím politickým požadavkům, které ve výsledku způsobí rozpad základní stavební jednotky současného světa, zvláště pro funkční demokratický systém – národního státu. Liberálně-levicoví kritici zas upozorňují na opačný problém. Podle nich totiž mnoho osob zvenčí označených za menšiny žádnou společnou identitu a skupinovou lojalitu necítí. Jejich kulturní odlišnosti zvláště ve smyslu hodnot od zbytku společnosti jsou prý zcela zanedbatelné. Obojí je přitom zneužíváno jak vládnoucími politiky, tak samozvanými „reprezentanty“ menšin. Ti první označí nižší sociální postavení menšiny prostě za důsledek jejich kulturních odlišností, místo aby bojovali např. s rasovou diskriminací. Ti druzí pak opakovaně na podporu (či odstranění) domnělých kulturních odlišností „svých skupin“ inkasují státní dotace.

Pod vlivem levicově-liberální polemiky vykrytalizoval tzv. kritický multikulturalismus, který odmítá právě onu neměnnost a předurčenost skupinových identit a kultur. Místo kulturních odlišností se zaměřuje spíše na mocenskou diskriminaci. Čerpá také z moderních poznatků o identitě jako o proměnlivém, mnohotvarém a vnitřně dosti rozporuplném jevu. Z těchto důvodů se snaží odbourat především národní či etnické mantinely integrace, takže poukazuje jak na individualitu každého člověka, tak na globální měřítko dělicích linií mezi mocí a bezmocí, bohatstvím a chudobou atd. Hlavním nástrojem tohoto multikulturalistického proudu je vzdělávání, které se má zaměřit na odstranění patologických myšlenkových i jazykových šablon (např. menšiny = problém, nutnost péče, podpory). Vzdělávání je navíc obvykle nejméně kritizovanou podporou menšin, protože nezvýhodňuje nikoho materiálně a zahrnuje celou společnost.

Tzv. transkulturní výchova vzešlá z kritického multikulturalismu se čím dál více v evropských zemích (zejména v Německu) prosazuje. Snaží se o interaktivní práci učitele s jednotlivými žáky. Hledá přitom jednotící prvky žákovského kolektivu různého etnického původu a zároveň odhaluje jedinečnost (nikoliv automatickou skupinovou příslušnost) každého z nich.

Otázkou však zůstává, na kolik akcentovat – byť pozitivní – přítomnost hlavních menšinových etnik na daném území. Jedná-li se totiž o společensky znevažované a navíc vizuálně odlišitelné menšiny, její členové se s nimi budou muset dříve či později stejně ztotožnit, avšak v negativním smyslu (např. díky posměšku spolužáků).

Ve shodě s kritickým multikulturalismem ukazují zkušenosti některých států, že integraci menšin výrazně napomáhá odstranění „etnických“ pojmů, které umocňují dělicí linie ve společnosti. V zemích, kde jsou menšiny definovány spíše jazykově, nikoliv etnicky (např. švédskojazyční ve Finsku, frankofoni v Kanadě, čtyři jazykové skupiny ve Švýcarsku atd.), je jednotící střešní identita národa přijímána snáze.

Ani antidiskriminační opatření, která poslední multikulturní směr také akcentuje, se nevyhnula ostré kritice. Zvláště v USA, kde byla nejčastěji uplatňována, prošla vývojem od přímého zvýhodňování poškozených skupin (tzv. pozitivní diskriminace) po nepřímé a zřejmě efektivnější postupy (tzv. afirmativní a postafirmativní akce). Například místo direktivních kvót pro menšiny ve školách či firmách se prosadilo spíše cílené vyhledávání a oslovení potenciálních studentů či zaměstnanců v menšinových komunitách. V odůvodnění tohoto postupu se nyní akcentuje spíše celospolečenský zájem, jako nižší výdaje pro budoucí sociální podporu znevýhodněným osobám a ekonomický efekt plynoucí z myšlenkové výměny kulturně různorodých osob. Úspěšnost začlenění menšin jak na úrovni kultury a identity, tak ekonomiky však závisí ještě na řadě zdánlivě nesouvisejících faktorů; zejména nastavení pracovního trhu, systému sociální podpory, flexibility právního systému apod.

Moree, Dana (ed.): *Než začneme s multikulturní výchovou. Od skupinových konceptů k osobnostnímu přístupu*. Praha: Člověk v tísni, o. p. s., 2008.

Katz Pinzlerová, Isabelle: *Americké zkušenosti s ochranou práv menšin*. In: *Ochrana menšin v USA. Tři příspěvky*. Praha: USIS, 1998.

Barša, Pavel: *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: CDK, 1999.

Hirt, Tomáš: *Multikulturalismus: uzavřená kapitola nebo aktuální společenská vize?* In Šubrt, Jiří (a kol.). *Sociologie III*. Praha: Karolinum, 2008.

Taylor, Charles: *Multikulturalismus: Zkoumání politiky uznání*. Praha: Epocha, 2004.

Otázkové okruhy:

- Proč je mylné spojení fyziologických odlišností a kulturních prvků?
- Proč nelze jednoznačně určit jednotlivé „rasy“?
- Jakým vývojem prošla americká politika vůči černochům?
- Jak se utvořily imigrantské komunity v západní Evropě?
- Proč došlo ke konfliktům mezi západoevropskými společnostmi a muslimskými imigranty?
- Jaké jsou hlavní typy evropských politik vůči imigrantům?
- Čím se vyznačuje pluralistická a liberální politika multikulturní integrace?
- Jak argumentují kritici multikulturalismu?
- Jakou integraci menšin bez zavedení úplné asimilace či segregace nabízí kritický multikulturalismus?

Rovnost a diskriminace

Blanka Čechová

Nové formy rasismu a xenofobie

Úvod: Povodni je třeba se postavit čelem

*Další temnou kapitolou naší současnosti je podpora přílivu cizinců do České republiky. Jde především o cizince ze zemí, které mají zcela odlišné historické a kulturní i náboženské zázemí, které je diametrálně odlišné od našich dějin, tradic a úrovně. Jedná se o snahu rozředit a smísit zcela odlišné skupiny osob ve snaze potlačit českou kulturu a tradice. Výrazným prvkem této cizinecké vlny je příval Cikánů ze Slovenska, Rumunska a dalších zemí východní Evropy. V ČR se vytrvale prosazuje iluze, že Cikáni se stěhují do zahraničí, do Kanady, Velké Británie, atd. Přirozeně, že pár jich skutečně odešlo. (...) Tyto skupiny se usazují v některých lokalitách, kde svým způsobem života zcela vytlačují slušné obyvatele a vytvářejí ghetta, ve kterých porušují zákony i normy základní slušnosti. (...) České obyvatelstvo je ve zdrcující většině velmi tolerantní, slušné a pokojné. Tyto kladné vlastnosti ovšem v tomto případě jsou spíše na škodu. Protože je nezbytné se povodni postavit čelem a zastavit ji, nežli bude zcela pozdě. (...) Takto by bylo možno ještě poukázat na celou řadu nedostatků a hrozeb, které na naši krásnou zemi doléhají, jako např. pokles úrovně vzdělání, kdy kvantita nahrazuje kvalitu, hrozba děsivé byrokratizace a nesvobody vyplývající z Evropské unie v současné podobě a hrozby majetkových nároků sudetských Němců po prosazení tzv. Lisabonské smlouvy. Leč na úvod pro pochopení obav členů Dělnické strany o osud českého národa to dostačuje.
(Nejvyšší správní soud; Vyjádření Dělnické strany k návrhu na rozpuštění politické strany Dělnická strana na základě § 15 odst. 1 zák. č. 424/1991 Sb., o sdružování v politických stranách a politických hnutích)*

§ 4 zákona č. 424/1991 Sb., o sdružování v politických stranách a politických hnutích

Zakazují se strany a hnutí:

- a) které porušují ústavu a zákony nebo jejichž cílem je odstranění demokratických základů státu;
- b) které nemají demokratické stanovy nebo nemají demokraticky ustanovené orgány;
- c) které směřují k uchopení a držení moci zamezujícím druhým stranám a hnutím ucházet se ústavními prostředky o moc nebo které směřují k potlačení rovnoprávnosti občanů;
- d) jejichž program nebo činnost ohrožují mravnost, veřejný pořádek nebo práva a svobodu občanů.

K zamyšlení:

- Jak hodnotíte úryvek z vyjádření Dělnické strany k návrhu na rozpuštění? Jak na vás působí jazyk a stylistika textu?
- Zamyslete se nad vymezením a rozdíly mezi pojmy: nacionalismus, nacismus, rasismus, rasová diskriminace, xenofobie, extremismus. Které z těchto termínů jsou zároveň pojmy právními?
- Jaká extrémně pravicová hnutí a strany se po roce 1989 u nás objevily? Jaké předpisy a ustanovení u nás obsahují ochranu obyvatel před rasovou diskriminací a ochranu menšin?
- Víte, co znamená pojem „kinderskins“? Jakými nejčastějšími způsoby získávají extrémně pravicová hnutí sympatizanty a rekrutují nové členy?
- Neonacismus je agresivní formou prezentace svých idejí viditelnější než jiné žánry politického extremismu. Napadá vás nějaké jednání, které by bylo možné interpretovat jako komunistický extremismus směřující k potlačování práv některých skupin obyvatelstva?

- Jaký je váš názor na fakt, že extrémně levicové strany a hnutí v ČR smějí ve svých názvech používat adjektivum „komunistický/á“?

Několik věcných poznámek: Neonacismus a právo

Základní ideou všech novodobých podob nacismu je přesvědčení o výjimečnosti bílého etnika a nutnosti zachování „čistoty rasy“, nenávisť vůči národnostním, rasovým a politickým skupinám (Židé, Romové, imigranti, komunisté, NATO, ad.) a vybízení k boji proti nim pod hesly „bílá revoluce“ nebo „svatá rasová válka“. Hesla a emblémy hrají v těchto hnutích podstatnou roli, mj. z důvodu identifikace s německou nacistickou stranou (hákový kříž, hajlování, styl oblečení). Název největšího mezinárodního neonacistického hnutí je *Blood and Honour* (krev a čest), podle někdejšího hesla SS. Neonacistické a neofašistické organizace v České republice zahrnují např. spolky Bohemia Hammer Skinheads, Národně socialistické hnutí Evropy, Vlastenecká liga, Vlastenecká fronta, Národní odpor (příznivci mezinárodního hnutí Blood and Honour, jehož odnož u nás byla rozpuštěna), Národní aliance nebo Republikánská mládež.

V Evropě i ve světě panují rozdíly v úrovni legislativy směřující k eliminaci neonacistických a extremistických projevů a hnutí. Zatímco u nás jsou zákony i přístup policie považovány za poměrně přísné, ve Skandinávii nebo např. v Srbsku jsou předpisy mírnější, čímž se snižuje i možnost policie účinně zasahovat.

Základní mezinárodní normou, která přímo směřuje proti šíření neonacistických idejí, je *Úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace* (1966), v jejímž čl. 4 se smluvní státy zavazují: 1) přijmout pozitivní opatření k vymýcení jakéhokoli podněcování k rasové diskriminaci nebo činům rasové diskriminace; 2) kriminalizovat rozšiřování idejí založených na rasové nadřazenosti nebo nenávisti a jakékoli podněcování k rasové diskriminaci; 3) prohlásit za nezákonné organizace a rovněž i organizovanou a jakoukoli jinou propagandistickou činnost podporující a povzbuzující rasovou diskriminaci a prohlásit účast v takových organizacích nebo na takové činnosti za trestnou podle zákona. V některých případech je však obtížné zakročit proti neonacistickým hnutím tak, aby byla zároveň šetřena jejich práva na svobodu slova, projevu a shromažďování, protože řada sdružení se velmi obratně pohybuje na hraně výkladu příslušných ustanovení domácího práva. V otázkách výkladu hraje roli mj. autorita judikatury Evropského soudu pro lidská práva (ESLP) – viz např. rozsudek ve věci *The United Communist Party of Turkey and others v. Turkey* z 30. 1. 1998 (stížnost č. 19392/92), kdy ESLP odsoudil Turecko za porušení článku 9 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv (svoboda shromažďování), jehož Ústavní soud rozpustil předmětnou politickou stranu v souladu s vnitrostátním zákonem zakazujícím výraz „komunistický/á“ v názvu politické strany a zakázal jejím zakladatelům zastávat obdobné funkce v jakékoli jiné politické straně.

V našem právním řádu jsou základní záruky proti rasismu a ochrana menšin obsaženy v *Listině základních práv a svobod*. Náš trestní zákon dále vymezuje několik souvisejících trestných činů, a to v hlavě V. (Trestné činy hrubě narušující občanské soužití) a v hlavě X. (Trestné činy proti lidskosti). Jde o trestné činy podpory a propagace hnutí směřujících k potlačení práva svobod občanů, hanobení národa, etnické skupiny, rasy a přesvědčení, podněcování k nenávisti vůči skupině osob nebo k omezování jejich práv a svobod, násilí proti skupině obyvatel a proti jednotlivci. § 261a kriminalizuje veřejné popírání, zpochybňování nebo ospravedlňování nacistické nebo komunistické genocidy.

Příklad ze současnosti: Nový nacismus v Evropě

Film *Bílý teror* zkoumá švédskou organizaci mezinárodního rasistického hnutí *Blood and Honour*, které v posledních dvaceti letech zaznamenalo obrovský vzestup nejen ve Švédsku, ale i v mezinárodním kontextu. Hudebními videy a koncerty oslovuje cílovou skupinu středoškoláků, které se snaží rekrutovat. Šířením antisemitských a rasistických idejí podněcuje proti minoritám a přistěhovalcům, poskytuje návody na ničení majetku těchto osob a vyzývá k násilí proti nim. Švédské právo zakazuje šíření a projevy nacistické ideologie (např. hajlování, nošení symbolů na oděvu, vykřikování hesel), ale nacistům je povolováno – za asistence policie – pořádat koncerty, pochody a jinak se shromažďovat. Autory rasistických videí nikdo trestně nestíhá. Hudební a filmové nosiče i další materiály se navíc velmi snadno šíří bezcelním prostorem EU, takže ze Švédska pronikají do dalších zemí.

V Německu je naopak hnutí Blood and Honor zakázáno, ultrapravicová strana NDP má nicméně zastoupení ve spolkovém parlamentu. Eric Blücher, který je ve filmu označen za mozek evropského neonacistického hnutí, však úspěšně publikoval na internetu celou řadu rasistických textů. V Americe byli neonacisté v hledáčku médií a politiků do 11. září 2001, poté však USA plně obrátily pozornost k vnějšímu nepříteli a boji s terorismem.

Otázkové okruhy:

- Je v USA legální používat, zobrazovat nebo šířit symboly nacismu?
- Proč nikdo nestíhá švédské autory rasistických videí už jen na základě prokazatelných souvislostí prezentovaných ve filmu *Bílý teror*?
- Jak je možné, že neonacistické průvody a demonstrace jsou zpravidla povoleny, ačkoli jejich rasistický a neonacistický podtext je zcela zřejmý nebo obecně známý?
- Jaký je váš názor na současnou vládní kampaň „Viš, co nosíš?“ směřující proti některým značkám oblečení?

K diskusi:

V rozsudku ze dne 7. února 2006 ve věci **D. H. a další proti České republice** Evropský soud pro lidská práva vyslovil, že umístěním stěžovatelů do zvláštních škol nedošlo k diskriminaci ve výkonu práva na vzdělání na základě příslušnosti k etnické menšině.

Stěžovateli v daném případě bylo osmnáct českých školáků romského původu. Namítali porušení čl. 14 *Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod* ve spojení s čl. 2 *Dodatkového protokolu*, tj. diskriminaci ve výkonu svého práva na vzdělání, a to na základě příslušnosti k etnické menšině. V různých časových úsecích během let 1996–1999 byli tito žáci – po absolvování předepsaných psychologických testů – umístěni do zvláštních škol, a to buď přechodem ze standardních základních škol, nebo přímo. Podle odst. 9 daného rozhodnutí „(...) rodiče těchto žáků s umístěním dětí do zvláštních škol souhlasili, pokud k němu nedošlo přímo na základě jejich žádosti. Následně bylo vydáno o přestupu nebo umístění rozhodnutí, které bylo rodičům dotyčných žáků dáno na vědomí. Rozhodnutí obsahovala poučení o dovolání, které však nikdo z rodičů nepodal“.

V roce 1999 požádalo čtrnáct žáků Školský úřad v Ostravě o přezkoumání rozhodnutí mimo odvolací řízení s tvrzením, že jejich intelektové schopnosti nebyly řádně zjištěny a že jejich zákonní zástupci nebyli řádně informováni o důsledcích umístění ve zvláštní škole. Školský úřad žádosti odmítl. V roce 1999 zároveň podali dva ze stěžovatelů ústavní stížnost, v níž namítali diskriminaci s ohledem na celkové nastavení systému zvláštních škol (odst. 15 rozsudku). Ústavní soud stížnost odmítl jako neopodstatněnou, mj. s poukazem na skutečnost, že není jeho rolí hodnotit celkový společenský kontext namítaného umísťování romských žáků do zvláštních škol.

V řízení před ESLP namítla česká vláda mj. nevyčerpání domácích opravných prostředků: ústavní stížnost podali pouze dva stěžovatelé, zatímco žádný z nich nevyužil možnosti odvolat se proti někdejšímu rozhodnutí o umístění do zvláštní školy. ESLP však k námitce nepřihlédl s tím, že stížností byly předloženy otázky značného významu, který přesahuje individuální zájmy jednotlivých stěžovatelů.

Ve věci kromě vlády a stěžovatelů intervenovaly i dvě nevládní organizace, a sice *Human Rights Watch* a *Interights*, které uvedly, že českou legislativu týkající se umísťování žáků do zvláštních škol bylo lze považovat za nepřímo diskriminující přesto, resp. právě proto, že byla neutrální co do vztahu příslušnosti k etniku, čímž dávala prostor k disproporčnímu dopadu na různé skupiny žáků. Obě organizace též upozornily na věrohodnost a význam statistik zobrazujících zastoupení etnicky různých skupin žáků ve zvláštních školách.

Poměrem hlasů 6 : 1 rozhodl senát o neporušení namítaných ustanovení Úmluvy. Stěžovatelé se však proti rozsudku odvolali k tzv. Velkému senátu.¹

- Jak Velký senát nakonec rozhodl? Potvrdil, nebo zvrátil původní rozhodnutí? Jaký je váš názor?

Další informace:

Text *Úmluvy o odstranění všech forem rasové diskriminace*: <http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/umluva-ras.diskriminace.pdf>

Vyhledávání v rozsudcích ESLP: <http://www.echr.coe.int/echr/en/hudoc>

Zpráva Human Rights Watch o soudobém pravicovém extremismu v Německu:
<http://www.hrw.org/en/reports/1995/04/01/germany-germans>

¹ Bobek, M., Boučková, P., Kühn, Z. (eds.) *Rovnost a diskriminace*. I. vydání. Praha: C.H. Beck, 2007.

Bílý teror / White Terror

Daniel Schweitzer
Švýcarsko, Francie,
Německo
2005 / 90 min.

Dokumentárním filmem Bílý teror zakončuje režisér Daniel Schweizer svou trilogii věnující se problematice radikálních pravicových extremistů. Pro sběr informací zvolil pozici nevměšujícího se a nekritizujícího pozorovatele, a tak se mu podařilo točit s příznivci a předáky neonacistů. Povolili mu nahlédnout do zákulisí jejich „soukromých oslav“ a tvorby „domácích videí“. Setká se tak například s největším švédským výrobcem propagandistických šotů, kde se střídají záběry z likvidace Židů v koncentračních táborech a jejich masových hrobů s koncerty skinheadských kapel hrajícími písně s rasistickými texty. Co se může na první pohled zdát ústupkem režiséra, je účinnou taktikou, jak se dostat do blízkosti egocentrických fanatiků, kteří nepochybují o své pravdě. Kritičnost a výstražný apel se do filmu dostávají prostřednictvím rozhovorů s novináři z různých regionů, kteří se dlouhodobě věnují mapování a komentování aktivit tamních pravicových extremistů. Cesta malého filmového štábu propojuje tři hlavní centra neonacistických stoupců: Stockholm jako ohnisko produkce propagandy, Dallas překvapující „rodinnou“ atmosférou, kde se setkání zastánců „čisté rasy“ odehrávají při nedělním grilování, a Moskvu, v níž se nacionalisté rekrutují z pouličních gangů a z řad bývalých vojáků, kteří se šikují pod záminkou slovanské vzájemnosti. Schweizer varuje, že „naši lokální náckové“ jsou organizovaná, mezinárodně propojená a početná subkultura a reálné nebezpečí jejich myšlenek a činů lze odvrátit jen tím, že jim věnujeme pozornost.

Nenávistné pozdravy z Ruska / From Russia with Hate

Christof Putzel
Rusko, USA
2007 / 18 min.

Americký filmař Christof Putzel se vydal do Ruska, aby tam zaznamenal vzrůstající vlnu neonacistického hnutí. Skupiny skinheadů zde brutálně napadají imigranty – ať již jde o občany bývalých republik Sovětského svazu, kteří do Ruska přicházejí za prací, nebo o zahraniční studenty výrazně se odlišující barvou pleti. Nebezpečně se šířící fenomén má dokonce podporu některých členů fašisticky orientované Liberálně demokratické strany zastoupené v ruské Dumě, kteří tak v postsocialistické zemi snadno nacházejí podporu u nestálé mládeže, z níž se násilní stoupcem neonacismu rekrutují. Kromě účasti na veřejných shromážděních, kde je povoleno hajlovat a popírat holocaust, nebo na výcviku proti nepříteli na tajných táborech je největší zábavou ruských neonacistů natáčení brutálních rasisticky orientovaných útoků na imigranty a jejich umístování na internet. Šokující reportáž, jejíž pasáže mohli diváci zhlédnout volně na internetu na stránkách investigativní CurrentTV, je otřesným varováním před touto hrozbou.

Rovnost a diskriminace: Práva domorodých komunit

Mgr. Markéta Křížová,
Ph.D.

Dobývání zámořských území a podrobování původních obyvatel

Evropská zámořská expanze 15.–19. století s sebou nesla nutnost vyrovnávat se s přítomností domorodců a možnostmi jejich začlenění do nově ustavovaných koloniálních společností. Přístup byl přitom u různých kolonizujících národů velmi odlišný; rozdíly ustavené v koloniální době přetrvávají dodnes.

Portugalci, kteří od 15. století postupovali na jih podél pobřeží Afriky, navazovali obchodní kontakty s místními vládci. Na africkém území existovala století rozsáhlá, hospodářsky, vojensky i politicky silná a sebevědomá království. Portugalci je vždy respektovali jako svébytné politické entity a uzavírali s nimi smlouvy. Podobně jednali i v Indii, kde si navíc ostře uvědomovali, že ze srovnání s místními kulturními výdobytky nevyhází Evropa nejlépe. V jihozápadní Asii se ovšem Portugalci chovali sebevědoměji. Zakládali zde plantáže, na nichž pracovali zotročení domorodci a otroci dovezení z Afriky. Také práva domorodého obyvatelstva v Brazílii nebyla v rámci portugalské kolonie nijak chráněna.

Španělé v Americe od samého počátku naprosto nerespektovali práva domorodých politických uskupení a jejich území zabírali jménem španělského krále a ve „spravedlivé válce“. Během prvního kontaktu s kolonizovaným územím bylo jeho obyvatelům obvykle přečteno tzv. *requerimiento* – právní text (v latinském jazyce), který objasňoval podstatu křesťanského náboženství, úlohu papeže a to, že bulami *Inter Caetera* z roku 1493 papež přiřkl západní hemisféru španělskému králi. Svou inkorporaci do španělské koloniální říše se ale také indiáni stávali španělskými poddanými, na jejich ochranu byly vydávány zvláštní zákony a v určitých oblastech dokonce požívali zvláštních výsad (např. nezczitelné užívání půdy, práv užívat vlastní jazyky v úředním styku). Navzdory oficiálním snahám o oddělení domorodců a Evropanů ve španělských koloniích bylo vzájemné soužití obou ras poměrně těsné, což vedlo ke kulturnímu splývání i k biologickému míšenectví.

To nebyl případ domorodců v Severní Americe. Zde Angličané a Francouzi respektovali domorodé komunity jako politické entity („národy“) a uzavírali s nimi smlouvy, které zastupitelské orgány následnických států – USA a Kanady – dodnes nezpochybnily, a dokonce v nich pokračovaly. Např. v USA bylo v letech 1790–1871 takových smluv s jednotlivými kmeny uzavřeno celkem 372. I když vždy nebyly výsledkem rovnoprávného vztahu dvou nezávislých subjektů, dokázali do nich indiáni prosadit i vlastní požadavky a výměnou za odstoupení území získali nejrůznější výsady. Právě tyto smlouvy, jejichž platnost nebyla nikdy zpochybněna, zakotvují dnešní zvláštní status indiánů v USA. Zároveň si ale běloši v Severní Americe zachovávali od domorodců odstup, snažili se o jejich pokojné či násilné přesídlení a soužití s domorodci zde bylo minimální. V 19. století v Austrálii pak Britové práva domorodců nerespektovali s odvoláním na jejich „nízký stupeň vývoje“.

Ve všech zámořských koloniích bez výjimky se ale v dlouhodobém vývoji dostávali domorodci do marginalizovaného postavení, docházelo k omezování jejich životního prostoru, nevybíravé exploataci přírodních zdrojů a postupnému zániku svébytné kultury a životního stylu. Na těchto procesech nic nezměnila ani dekolonizace v 19. a 20. století a vznik nezávislých států na území Latinské Ameriky, Afriky a Asie. Ve většině těchto nových států se moci ujaly bílé nebo míšenecké elity, které domorodé tradice vnímaly jako překážku na cestě k modernizaci (tedy k imitaci evropského životního stylu, hospodářství a kultury).

Boxer, Charles R. *Race Relations in the Portuguese Colonial Empire, 1415–1825*. London: 1963.

Brown, Dee. *Mé srdce pohřbete u Wounded Knee*. Praha: 1998.

Peckham, H., Gibson, Ch. (eds.). *Attitudes of Colonial Powers Toward the American Indian*. Salt Lake City: 1969.

Whiteman, Darrell (ed.). *Missionaries, Anthropologists, and Cultural Change*. Williamsburg: 1985.

Hnutí původních obyvatel po roce 1945

Období po druhé světové válce se v mimoevropském prostoru neslo ve znamení snah hledat řešení aktuálních hospodářských, sociálních a politických problémů s ohledem na zvláštnosti jeho historického vývoje třetího světa i vystřízlivění z víry v jednoznačně kladnou hodnotu evropské civilizace. Hospodářský rozvoj dekolonizovaných zemí – byť stále v porovnání s Evropou a USA nedostatečný – umožnil postupné šíření vzdělanosti. Gramotnost, znalost světových jazyků, nové způsoby komunikace, šíření zpráv ze světa prostřednictvím novin, rozhlasu a televize, to vše usnadňovalo vzájemnou spolupráci příslušníků původních národů, tzv. „čtvrtého světa“, tedy skupin marginalizovaných i v rámci nových národů vzešlých z dekolonizace. Nové technické prostředky jim umožňovaly formulovat své požadavky, ale také jim dávaly výrazněji pocítit jejich jinakost, chudobu a politickou bezvýznamnost.

Výraznou inspirací se stal boj menšin za rovná práva uvnitř vyspělých států ve 2. polovině 20. století, především v USA, kde se jako první od 50. a 60. let prosazovali Afroameričané a po nich američtí indiáni. Zejména indiánské akce byly barvitě, hlasitě a těšily se velkému zájmu médií – za všechny připomeňme rok 1972 a několikaměsíční obsazení Wounded Knee, místa, kde byly v roce 1890 zmasakrovány tři stovky Siouxů. I když ne vždy chvályhodným způsobem, problémy domorodých obyvatel tak pronikly do povědomí veřejnosti na národní a následně na nadnárodní úrovni a na světová fóra (OSN). Na rozdíl od boje černochů za plnou integraci do národní společnosti v USA bylo cílem indiánských skupin uznání jejich specifčnosti, práva na etnické školy a na samosprávu ve vymezených enklávách (rezervacích), které jsou jako produkty smluv z 18. a 19. století do značné míry exterritoriálními územími v rámci USA. Toto pojetí boje za občanská práva se pak často díky logistické a finanční pomoci amerických indiánských skupin šířilo do dalších regionů, jako byla Latinská Amerika či subsaharská Afrika.

Dalšími významnými faktory se od 60. let stal vliv nestandardních misijních společenství, jako byli např. salesiáni (ti v 70. letech pomáhali Jívarům v pralesních nížinách Peru a Ekvádoru v boji proti dálnicím a těžbě ropy) a spolupráce s ekologickými organizacemi, byť právě zájmy ekologů se s aktivitami domorodců někdy rozcházejí – jako příklad uvedme eskymácký lov tuleňů. Přesto se užitečnost této spolupráce projevila například při bojích proti důsledkům stavby transamazonské dálnice a drancování přírodního prostředí v Brazílii. Potomci domorodých obyvatel na všech kontinentech chtějí dnes své záležitosti řešit sami, s poukazem na svou „jinakost“ a „unikátnost“ často apriorně odmítají modely většinové společnosti. Zároveň ale touží pozvednout svou životní úroveň, nechť jí ztratit dotace a výhody, které jim již byly přiznány.

Například v USA jsou již od 70. let domorodí obyvatelé spolu s ostatními historicky handicapovanými skupinami (Afroameričané, Mexičané) zvýhodňováni v rámci tzv. afirmativní akce (od zvláštních postupů při přijímání zaměstnanců či uchazečů o studium po cílové počty a kvóty). Od 90. let se přidala symbolická omluvná gesta ze strany představitelů bývalých koloniálních mocností – v listopadu 1995 se britská královna Alžběta veřejně omluvila za masakr Maorů na Novém Zélandu v roce 1863. Indiánka z kmene Mayů Rigoberta Menchú získala v roce 1992 Nobelovu cenu za mír, rok 1993 byl vyhlášen OSN jako Mezinárodní rok původních obyvatel a také desetiletí 1994–2004 za Desetiletí původních obyvatel s cílem posílit mezinárodní spolupráci při řešení jejich problémů (9. srpen se stal mezinárodním Dnem původních obyvatel). Na gesta ale málokdy navazují konkrétní činy respektující specifické potřeby původních obyvatel. Ti jsou stále obětmi dlouhodobé diskriminace, občanských i mezinárodních válečných střetnutí a genocid i drancování životního prostředí.

Mgr. Markéta Křížová,
Ph.D.

Ferro, Marc. *Dějiny kolonizací (Od dobývání až po nezávislost, 13.–20. století)*. Praha: 2007.

Křížová, Markéta. Indiáni v USA ve 20. století. *Historický obzor* 3–4/1998, s. 50–56, *Historický obzor* 5–6/1998, s. 119–125.

Jihoafriický apartheid

Evropané se na jižním cípu Afriky začali usazovat v polovině 17. století. Tímto se začal vytvářet komplikovaný vztah, charakterizovaný hlubokým konfliktem mezi bílou menšinou, která do svých rukou uchopila veškerou politickou a hospodářskou moc, a černošskou většinou. Režim apartheidu, ustavený v roce 1948 afrikánskou Národní stranou, je tak nejextrémnějším obdobím v dlouhé historii rasové diskriminace a porušování práv domorodých obyvatel v Jižní Africe.

K rozsáhlému porušování lidských práv docházelo jak v období kapského obchodu s otroky od poloviny 17. století až do jeho formálního zrušení v roce 1834, tak během mnoha vyvlastňovacích válek a tzv. hraničních konfliktů provádějících pronikání bílých osadníků hlouběji do vnitrozemí. Ani sociální inženýrství nebylo zcela vynálezem apartheidu. Již v roce 1913 schválila vláda *Zákon o půdě*, který zakázal vlastnictví či pronájem půdy černými Afričany mimo oblasti rezervací, na které bylo vyčleněno 7 % země. Tím zasadil významnou ránu zemědělství a potravinové soběstačnosti černých Afričanů, dal do pohybu rozsáhlé nucené stěhování a způsobil smrt stovek lidí, kteří se náhle ocitli bez práce a prostředků. Položil také základ územního oddělení bílého a černého obyvatelstva.

Během apartheidu ale získala diskriminace nové rozměry. Vláda Národní strany, neochotná nadále tolerovat pouze segregaci *de factos* mnoha „šedými zónami“, ve kterých se jednotlivé skupiny promíchávaly prostřednictvím osobních vztahů a smíšených manželství, se rozhodla systematicky skrze nové zákony dosáhnout plné segregace všech aspektů politického, ekonomického, společenského a kulturního života. Vytvořila také obrovský bezpečnostní aparát vyzbrojený silnými pravomocemi, který měl na fungování systému dohlížet a potírat veškerou opozici.

Jedním z hlavních pilířů apartheidního státu byl *Zákon o registraci obyvatelstvá* z roku 1950, který rozdělil Jihoafričany do čtyř populačních skupin na „bílé“, „černé“, „barevné“ a Asiaty. Vzhledem k umělosti těchto kategorií nepostačoval biologický koncepty rasy a barvy, ale k zařazení jednotlivců do příslušných skupin bylo nutné využívat i řadu dalších, kulturních odlišností jako zvyklosti, normy chování nebo uznávání okolím. Již v roce 1949 byl přijat zákon zakazující smíšená manželství a o rok později dodatek o nemorálnosti a zákazu veškerých sexuálních styků mezi příslušníky jednotlivých skupin. V roce 1953 pak přibyl zákon o oddělení veřejných zařízení, podle kterého měla být jednotlivá veřejná zařízení a prostory jako parky, knihovny, hřiště a podobně vždy vyhrazena pro určitou skupinu; v praxi to znamenalo, že se většina zařízení uzavřela pro černé obyvatelstvo. Další zákony omezily možnosti černých studovat na univerzitách, stěhovat se z rezervací do měst nebo volně nabízet svou pracovní sílu atd.

Sérií legislativních opatření byly rezervace přetvořeny na autonomní a kvazinezávislé domoviny, někdy označované jako bantustany. Jejich cílem bylo mimo jiné rozvrátit narůstající sebevědomění a politické aspirace mezi černými obyvateli tím, že jim dala omezený prostor k jejich uplatnění v rámci rozdrobených jednotek zvlášť pro každou „etnickou“ skupinu. *Zákonem o občanství v domovinách* z roku 1970 pak bylo všem černým obyvatelům nařízeno přijmout občanství některé z domovin na základě své „etnické“ příslušnosti, a to bez ohledu na to, zda tam žili, či nikoli, a zároveň jim bylo odňato jihoafrické občanství. V rámci územního oddělování jednotlivých skupin obyvatelstva bylo podle odhadů od 60. do 80. let násilně přesídleno, odsunuto nebo vyhnáno 3,5 milionu lidí, především černých Afričanů.

Politika apartheidu pochopitelně vyvolala protireakci. Ta měla zpočátku podobu nenásilného odporu, ale po krvavém potlačení nenásilného protestu v Sharpeville v březnu 1960 přijaly opoziční černošské skupiny také různé formy ozbrojeného boje. Až do 80. let se ale vládě dařilo jej relativně úspěšně potlačovat. V čele boje černé většiny stál Africký národní kongres, jehož ozbrojené křídlo *Umkhonto we Sizwe* (Kopí národa) vedl Nelson Mandela. Na konci 80. let se začala proměňovat politická situace jak uvnitř Jihoafrické republiky, tak v mezinárodním prostředí, a v únoru 1990 označil tehdejší jihoafrický prezident Frederik de Klerk apartheid za mrtvý. Zahájil tak dlouhou

cestu ke zrovnoprávnění a nápravě křivd, jejíž první etapa vyvrcholila prvními všeobecnými všerasovými demokratickými volbami v roce 1994, které přinesly vítězství ANC. Nová vláda pak zahájila řadu projektů zaměřených na odstranění nerovností mezi skupinami, především formou pozitivní diskriminace, stejně jako na ekonomickou transformaci a zlepšení životních podmínek černého obyvatelstva. I přes některé úspěchy ale není ani po více než patnácti letech demokracie situace ideální. Ohraničenost kultur je stále vnímána velmi silně, také fyzické územní oddělení jednotlivých populačních skupin velkou měrou přetrvává – snad jen s výjimkou malé vrstvy černé elity, která se stěhuje do dříve výhradně bělošských rezidenčních čtvrtí, zůstává většina černého obyvatelstva v oblastech bývalých domovin a v předměstských oblastech, tzv. townshipech. Velkým problémem je chudoba, která také nerovnoměrně postihuje černošské obyvatelstvo, stejně jako s chudobou do velké míry související vysoká zločinnost.

Onderka, P. (ed.) (2004):
Afrika: dvojnáčné jaro 1994.
Občanské sdružení Aegyptus
a SPA ve spolupráci
s Městským muzeem
v Moravské Třebové
(příspěvek Hany Novotné
a Otakara Hulce).

*Truth and Reconciliation
Commission of South Africa
Report. Volume I.* Presented by
the TRC to President Nelson
Mandela on 29 October 1998.
On-line na:
[http://www.justice.gov.za
/trc/report/finalreport
/Volume%201.pdf](http://www.justice.gov.za/trc/report/finalreport/Volume%201.pdf)

Austrálci

Před příchodem Angličanů na konci 18. století žilo v Austrálii asi 700 různých skupin domorodých obyvatel (nyní označovaných jako Austrálci nebo Aboridžinci), které dohromady čítaly přibližně 750 000 lidí. Tyto skupiny spojovalo mnoho společných kulturních a náboženských zvyků, i když každá z nich měla své vlastní území, politický systém, zákony a dialekt. Přesto byl australský kontinent označen prvními bílými osadníky jako *terra nullius* neboli prázdná země – bez lidí, zákonů a historie. Do roku 1900 zůstalo z původních statisíců domorodých obyvatel méně než 50 000. Většina jich podlehla dovezeným nemocem, i když někteří byli zabiti britskými jednotkami a osadníky a během masakrů, které provázely zabírání půdy. Fyzické násilí, vyvlastňování a zákazy místních zvyků vedly k likvidaci tradičního světa a rozkladu kulturní identity Austrálců.

Na počátku 20. století bylo zahájeno období kulturní i etnické absorpce Austrálců. Tato nucená asimilační politika byla prováděna formou přesunů domorodých obyvatel do křesťanských misí a rezervací, stejně jako násilným odebíráním dětí. Mezi léty 1910 a 1970 jich bylo odejmuto na 100 000, což představovalo téměř každé desáté dítě, především ze smíšených rodin, aby mohly být vychovány „bílým“ způsobem a mohly tak lépe zapadnout do většinové společnosti. Některé z těchto dětí byly adoptovány a vychovány v náhradních rodinách, mnoho z nich skončilo v církevních nebo státních ústavech a sirotčincích a bylo vystaveno hrubému a násilnému zacházení. Trauma nuceného odebrání mělo devastující účinky nejen na děti, které jsou často označovány za „ukradenou generaci“, ale i na jejich rodiny a celé komunity. Změny v této politice přinesla až 70. léta, kdy se začaly prosazovat racionálnější přístupy k řešení existenčních problémů Austrálců, stejně jako širší reflexe dopadů kolonizace na domorodé obyvatelstvo a jeho životní prostředí.

Dalším závažným problémem je priznání pozemkových práv. Nárok na „půdu předků“ je jedním ze základních příkladů kulturního vlastnictví domorodých skupin. Bez rodové země hrozí zánik místních zvyků a ztráta tradičních znalostí. Alespoň částečné uznání domorodého nároku na půdu je proto podmínkou pro zachování a zastavení rozkladu identity původních Australanů. Jedná se ale o velice kontroverzní otázku. Jak bylo uvedeno výše, Austrálie vznikla „objevením“ a následnou efektivní okupací *terra nullius* souladu s mezinárodním právem, zcela bez ohledu na domorodé obyvatelstvo přítomné na kontinentě v okamžiku objevení, které tak bylo zbaveno veškerých práv a podílů na území, jež jim kdysi celé patřilo. Významný právní posun přineslo rozhodnutí australského Nejvyššího soudu v případě Mabo a další v Queensland, které uznalo existenci určité formy zákonného nároku domorodého obyvatelstva na území – v tomto případě na ostrově Murray v Torresově úžině. Brzy nato byl přijat *Zákon o domorodém nároku*, který zakotvil podmínky a principy regulace zákonných pozemkových nároků původních obyvatel. Součástí legislativní úpravy pozemkových práv je ale i požadavek prokázání vlastnictví půdy tím, že daná skupina Austrálců v této oblasti po dobu alespoň dvou generací nazpátek praktikovala vlastní kulturu, tradice a zvyky, což je v případě těch, kteří byli ze svého území násilně vykořeneáni, prakticky nemožné.

Populace necelého půl milionu Austrálců – tedy asi jen 2,4 % obyvatel Austrálie – zůstává nadále nejvíce znevýhodněnou skupinou ve společnosti a často naráží na projevy skrytého i otevřeného rasismu v mnoha oblastech každodenního života. Dětská úmrtnost je dvakrát vyšší než u ostatní populace a průměrná délka života je skoro o dvacet let nižší. Nezaměstnanost dosahuje trojnásobku národního průměru a rodinné příjmy představují jen asi dvě třetiny národní úrovně. Naopak nadprůměrný je podíl Austrálců na kriminalitě a projevech agrese, stejně jako na alkoholismu a drogové závislosti.

V 90. letech byl v Austrálii zahájen proces usmíření. Byla vytvořena Rada pro domorodé usmíření s cílem podpořit usmířovací proces mezi původními obyvateli a australskou společností. Zásadním milníkem pak byla v roce 2008 formální omluva australské vlády za bolest, ztrátu a trápení tzv. ukradených generací a jejich rodin a za křivdy a ponižení spáchané na původních obyvatelích minulými vládami. Navzdory určitému pokroku ale zbývá stále ještě hodně práce.

Barta, T. (2008): „They Appear Actually to Vanish from the Face of the Earth“: Aborigines and the European Project in Australia Felix. *Journal of Genocide Research*, Vol. 10, No. 4, str. 519–539.

Kulhánková, J. (2009): Kdo jsou dnešní Austrálci? Pojetí ženství, rodiny a spirituality. Odborná studie. *Antropowebzin*. on-line na: <http://antropologie.zcu.cz/webzin/kdo-jsou-dnesni-australci-pojeti-zenstvi-rodiny-a-spirituality>

Mellor, D.; D. Bretherton a L. Firth (2007): and Non-Aboriginal Australia: The Dilemma of Apologies, Forgiveness, and Reconciliation. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, Vol. 13, No. 1, str. 11–36.

Smith, R. K. M. (2001): Lands and Cultural Rights: The Australian Experience. *The International Journal of Human Rights*, Vol. 5, No. 3, str. 1–18.

Otázkové okruhy:

- Jaké měla na domorodé populace v různých částech světa vliv evropská kolonizace?
- Jakým způsobem, pokud vůbec, je možné napravit křivdy spáchané na domorodých populacích?

Další informace:

Blainey, G. (1999): *Dějiny Austrálie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Horáková, H. (2007): *Národ, kultura a etnicita v postapartheidní Jižní Africe*. Hradec Králové: Gaudeamus.

Hulec, O. (2000): *Dějiny Jižní Afriky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Minority Rights Group International: <http://www.minorityrights.org>

Rovnost a diskriminace: Práva domorodých komunit

Blanka Čechová

Úvod:

Ruský ropný magnát, Yukos, chce vést Tunkinským národním parkem ropovod, což je v přímém rozporu se zákonem o chráněném území. Tunkinský národní park, který byl založen v roce 1991, pokrývá rozlohu téměř tří milionů akrů. Rozprostírá se v údolí Tunka nedaleko jižní části jezera Bajkal v Burjatské republice. Je vklíněn mezi pohořími Chamar Daban na jihovýchodě a velkolepým horským pásmem Sayan na severozápadě. Park chrání neporušený lesní ekosystém tajgy, kterému dominují sibiřské borovice. V parku se také nachází přes 200 minerálních pramenů. Mezi ohrožené živočišné druhy patří například leopard sněžný, sibiřská horská koza, čáp černý, horská husa, zlatý orel a orel bíloocasý.

Pro místní Burjaty, Soyoty a Evenky, kteří v kraji žijí z chovu ovcí a obdělávání údolí Tunky, je celý kraj posvátný. Mnozí z nich proto chápou postavení ropovodu jako zneuctění své kultury, historie i víry. Yukos má plány vybudovat ropovod o délce 200 metrů na místech, která jsou pro Burjaty nedotknutelná. Ti byli již za Stalina pronásledováni kvůli svému tradičnímu vyznávání buddhismu a šamanismu.¹

Přiznání plného práva malým národům na zem a k ní náležící přírodní zdroje je pro přežití tradičních lidských společenství nezbytné. Například členové kmenové skupiny Yanomami v Amazonii žijí ve společných domech, zvaných yanos. Koncept „individuálního vlastnictví“ takové budovy jim nedává žádný smysl. Také právo kmenové skupiny rozhodnout se kupříkladu o tom, zda by těžařská společnost měla získat povolení těžít na dané půdě, dává smysl jen tedy, je-li na něj pohlíženo jako na kolektivní právo rozhodnutí. Navzdory tomu si však Velká Británie stojí na tom, že k těmto nezbytně důležitým kolektivním právům by se mělo přistupovat jako k individuálním právům, která budou „v praxi vykonávána kolektivně“. Ve Spojených státech však neslavně proslulý Dawesův zákon z roku 1887 ukázal nebezpečí takového přístupu. Podle tohoto zákona byla půda, jež byla v komunitním vlastnictvím indiánů, rozparcelována na individuální pozemky. Důsledkem toho přišli indiáni nakonec o 90 milionů akrů půdy a došlo k územnímu narušení rezervací.

K zamyšlení:

- Jak velký rozdíl v jednání korporací a v přístupu státu by podle vás nastal, kdyby strategické těžební oblasti místo domorodých komunit obývali příslušníci většinového etnika příslušné země?
- Kam se mohou domorodí obyvatelé obrátit v případě, že stát porušuje jejich práva?

¹ Protect Tunkinsky National Park – Russia. *Cultural Survival*. [online] [cit. 2010-06-13]. Dostupné z: <http://www.culturalsurvival.org/explore/protect-tunkinsky-national-park-russia>

Několik věcných poznámek: Ochrana domorodých komunit a právo

Zákaz diskriminace vychází ze *Všeobecné deklarace lidských práv* (čl. 1 a 2): „Každý má všechna práva a všechny svobody, stanovené touto deklarací, bez jakéhokoli rozlišování, zejména podle rasy, barvy, pohlaví, jazyka, náboženství, politického nebo jiného smýšlení, národnostního nebo sociálního původu, majetku, rodu nebo jiného postavení.“ Bez jakéhokoli rozlišování tak stanoví základní předpoklad pro realizaci všech ostatních práv obsažených v deklaraci. Zákaz diskriminace v souvislosti s právy domorodých komunit obsahuje *Úmluva o domorodých a kmenových národech v nezávislých zemích* (*Convention concerning Indigenous and Tribal peoples in independent countries*; 1991), nejnověji pak *Deklarace práv domorodých národů* (*Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*), kterou Valné shromáždění OSN přijalo v roce 2007. Úmluva opakuje zákaz diskriminace domorodých komunit, dále stanoví právo na sebeurčení (včetně práva na autonomii a vlastní správu a samosprávu), právo praktikovat a rozvíjet kulturní tradice, jazyky, zvyky a rituály nebo právo na ekonomický a sociální rozvoj bez diskriminace. Úmluva zakotvuje také povinnost států konzultovat s představiteli komunit návrhy legislativy nebo správních opatření, které by je mohly negativně ovlivnit. Domorodí obyvatelé nesmí být násilím přesídleni ze svého území. V práci a v odměňování nesmějí být diskriminováni. Zatímco 143 zemí úmluvu schválilo, USA, Kanada, Austrálie a Nový Zéland byli proti.

V Africe a Jižní a Střední Americe má z hlediska ochrany domorodých komunit význam Africký soud pro lidská práva a Interamerický soud pro lidská práva. V Evropě je možné hledat ochranu u Evropského soudu pro lidská práva. Sibiřští Evenkové by se tak mohli po vyčerpání všech vnitrostátních opravných prostředků obrátit na ESLP se stížností proti Rusku pro porušování zákazu diskriminace, ačkoli judikatura soudu je ve věcech diskriminace na základě příslušnosti k domorodému etniku poměrně chudá.

Příklad ze současnosti: Peru – Choropampa

V roce 2000 projížděl peruánskou vesnicí Choropampa nákladní vůz z nedalekého zlatého dolu Yanacocha, který byl ve vlastnictví americké obchodní společnosti. Došlo k vylití 151 kg tekuté rtuti a těžké kontaminaci celé oblasti, v jejímž důsledku začali místní obyvatelé trpět nejrůznějšími zdravotními poruchami a symptomy. Snažili se domoci vyčištění oblasti a odškodnění ze strany společnosti, ale dostávalo se jim jen systematicky zavádějících informací ohledně příčin jejich zdravotního stavu.

Otázkové okruhy:

- Existuje nějaký mezinárodní mechanismus ochrany pro případ, kdy stát není schopen nebo ochoten vymáhat dodržování předpisů o ochraně životního prostředí a prosadit zájmy vlastního obyvatelstva proti zájmům nadnárodní korporace nebo silné obchodní společnosti?
- Co soudíte o postupu obyvatel vesnice Choropampa? Myslíte si, že se při boji za svá práva dopustili chyb?
- Úmluva o domorodých a kmenových národech zakotvuje právo praktikovat a rozvíjet tradice a rituály. Některé komunity však mají tradice, které se mohou z pohledu většiny ostatního světa jevit jako brutální nebo jinak neslučitelné s ochranou lidských práv jednotlivce. Vzniká v takovém případě rozpor mezi ochranou celé komunity ustanovením úmluvy (právo na rozvíjení tradic) a právem jednotlivce např. na osobní svobodu, svobodu pohybu, volbu partnera atd.? Které právo má přednost? Může se jednotlivec platně vzdát svých lidských práv?

K diskusi:

Vzdálenou oblast státu X obývá nepočetná skupina původních obyvatel země, kteří se pokoušejí dodržovat tradiční způsob života. Jsou závislí na lovu a rybolovu, k přežití potřebují poměrně velké území. S ulovenou zvěří a rybami ve skromném měřítku také obchodují a získávají tak peníze na položky, které si nemohou sami zajistit.

Stát X je signatářskou zemí *Deklarace práv domorodých národů*. Zároveň je členskou zemí Unie Y, jejíž zákonodárství v oblasti ochrany přírodních zdrojů je na jeho území závazné.

Na řece, která protéká územím původních obyvatel, dochází k záplavám, které ohrožují obyvatele ve městě. Vláda státu tvrdí, že záplavy jsou důsledkem globálního oteplování. Ze zvláštního fondu, který na opatření proti oteplování vyčlenila Unie Y, proto nechá na řece postupně vybudovat několik menších přehrad. To zabrání záplavám a zároveň každoroční migraci ryb, které původní obyvatelé loví. Když si zástupci původních obyvatel stěžují u příslušného úřadu, je jim řečeno, že ryby přestaly migrovat právě v důsledku globálního oteplování.

Z podnětu ekologických sdružení umístí Unie Y na seznam chráněných živočichů několik lesních savců, jejichž lov je pro původní obyvatele dalším klíčovým článkem obživy. Stát X zároveň vydá nový zákon o regulaci lovu, kterým limituje počet kusů ulovené zvěře v dané oblasti na úroveň, která neumožňuje původním obyvatelům přežít. Po vlně protestů ze strany zoufalých obyvatel vláda nabídne řešení: obyvatelé se přesunou do nedalekého města, kde jim bude poskytnuto bydlení zdarma a zároveň balíček zvláštních sociálních dávek a podpor, aby se mohli snáze integrovat do většinové společnosti a zvyknout si na městský způsob života.

Někteří obyvatelé tento návrh vítají, ale samosprávný orgán komunity řešení zavrhne a rozhodne se podat stížnost k Evropskému soudu pro lidská práva (ESLP) a k OSN (*Permanent Forum for Indigenous Issues*).

- Pokuste se podle *Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod* stručně formulovat text možné stížnosti k ESLP.
- Představte si diskusi o shora popsané situaci ve zvláštním výboru OSN. Diskuse se účastní zástupce vlády státu X, zástupce Unie Y, představitel domorodých obyvatel, aktivista ekologického sdružení, zmocněnec OSN, který má za úkol doporučit řešení. Rozdělte si úlohy a pokuste se dopracovat se k závěru, který bude pro všechny aktéry přijatelný.
- Srovnajte obsah mezinárodních úmluv a předpisů na ochranu původních obyvatel a přistěhovalců. Čí práva se vám zdají více diskutována a lépe chráněna? Proč si myslíte, že tomu tak je?

Další informace:

Tribal Law Journal: <http://tlj.unm.edu>

Survival International: <http://www.survivalinternational.org>

Studie problematiky diskriminace domorodých populací (*Martínez Cobo Study*):
<http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/en/spdaip.html>

Běž za Louisou / Go to Louisa

Grzegorz Pacek

Polsko

2005 / 42 min.

Polský režisér Grzegorz Pacek se vydává do Jihoafrické republiky deset let po pádu starého politického systému. Do země, kde utlačování „černých“ obyvatel „bílymi“ bylo zcela běžnou praxí, kde kořeny otrokářství prorůstaly chováním a myšlením lidí tak dlouho, že v nich zůstaly dodnes. K zachycení této problematiky v celé její šíři si vybírá továrnu na výrobu gumy a trojici postav, které jsou spjaty s jejím provozem a pevně hájí své zájmy – Stacha, majitele továrny polského původu, Gerta, bílého Afričana a manažera společnosti, a Andrease, chudého dělníka z kmene Zulu. Je zcela jasné, že pokud jednotlivé strany neomezí své sobectví, změna k lepšímu nikdy nenastane a apartheid potrvá i nadále. Dějovou linii dokumentu zastupuje příběh Andrease, který se snaží bojovat za svá práva. Svou situaci má vyřešit s Louisou, zprostředkovatelkou práce, se kterou se však nemůže setkat ani se jí dovolat. Beznaděj trvá. Továrna se v dokumentu stává symbolickým zástupcem celého chodu společnosti dané republiky s novým vládnoucím systémem. Je bodem, kde se setkávají „bílí“ s „černými“, nadřizení s podřízenými, luxus s chudobou, místem, kde se dělníci snaží dosáhnout lepšího postavení a jejich zaměstnavatelé co největšího zisku. Obecné téma těžkosti prosazení vlastní svobody a humánního zacházení zaznívá v podtextu ještě silněji díky skutečnosti, že jak továrník, tak režisér pocházejí ze země, kde ještě nedávno také panovala diktatura.

Choropampa – cena zlata / Choropampa, The Price of Gold

Stephanie Boyd, Ernesto

Cabellos

Peru

2002 / 78 min.

V červnu roku 2000 havaroval v zapadlé horské vesničce Choropampa vysoko v peruánských Andách kamion americké těžařské společnosti Yanacocha. Při havárii vyteklo 151 kg rtuti, která zamořila vesnici a způsobila obyvatelům závažná onemocnění. Bezprostředně po havárii však těžaři roztočili kola lži a manipulací počínaje falešnými informacemi o zdravotních rizicích. Vesničané si zvolili mladého idealistického starostu, aby hájil jejich zájmy a získal spravedlivé odškodnění. Konflikt vyvrcholil bloádou silnice. Bohatá a mocná firma ale nakonec jednotu chudých venkovanů rozložila. Na dramatické případové studii lze sledovat, jak globalizovaný průmysl a vlády rozvojových zemí upřednostňují ekonomický růst na úkor zdraví a kvalitního života. Taková je cena zlata.

Otec, syn a svatý Torum / Father, Son and The Holy Torum

Mark Soosaar

Estonsko

1997 / 90 min.

Dva světy se setkávají v dokumentárním filmu slavného estonského režiséra Marka Soosaara. Jeden svět je konzervativní a plný tradic, druhý „moderní“ a přizpůsobivý. Otec a syn. Šaman a „byznysmen“. Oba patří k zanikajícímu sibiřskému národu – Chantů. Syn pracuje pro ruskou naftařskou společnost, která ze země zděděné po předcích těží miliony barelů nafty. Má za úkol donutit vlastní lid, aby půdu prodal. Šaman mu vzdoruje svým bubínkem a medvědí hlavou...

New York Times, 12. prosinec 1997: „Tento sžíravý film si nedělá žádné nároky na objektivitu. Hlavní postava – čachrář odpovědný za prodej půdy – je chamtivý darebák, který se otočí zády ke své rodině a zaprodá ji a je za to s zuřivou nenávistí proklet. Vidíme Chanty nařikat a prosit své bohy o ochranu, když kolem jejich domovů vyrůstají naftařské věže a chrlí plameny, které zasypávají jejich zemi popelem. Jejich starobylou kulturu uctívající přírodu nahrazuje degenerovaná televizní kultura, ubohá noční můra světa řvoucího popu a prodejného sexu. Jejich zkáza není nic jiného než tragédie...“

Migrace a právo azylu

Mgr. Pavel Uhl, Ph.D.

Fenomén migrace je vlastní lidským dějinám od jejich samotného počátku. Vždy vedle migrace celých skupin (příchod Germánů, Keltů, Slovanů, Němců apod.) existovaly i pohyby jednotlivců, kteří překračovali hranice civilizačních okruhů, kde doposud žili, a trvale či přechodně se dostávali do kontaktu s jinými kulturními vzorci.

Stejně jako v počátcích vývoje státnosti bylo málo lidských činností upraveno státním právem, tak i migrace málokdy podléhala právní regulaci ustavené státní mocí. Naopak v tradiční společnosti byl vždy odchod z komunity, které byl někdo členem, a naopak přijetí nového člena „odjinud“ předmětem zákazů, pravidel a jiných typů regulace.

Zatímco složitý proces akceptace „cizince“ za „našince“ je v dnešní době z hlediska procesu stále podroben složitému procesu na lokální úrovni, existuje vedle toho i proces složitě úřední aprobace k pobytu (povolení ke vstupu, povolení k přechodnému pobytu, povolení k trvalému pobytu, udělení občanství).

Počátky úřední kontroly migrace sahají do středověku, kdy se městské státy začaly bránit odchodu kvalifikovaných řemeslníků. Stejně tak feudální bránili odchodu svých nevolníků zpravidla do měst. Zpočátku tedy právní regulace migrace ze strany ustavené (netradiční) moci představovala hlavně omezení odchodu. Omezení kladená příchodu a integraci do místní společnosti pak zůstávala vyhrazena mechanismům tradičním (sociální kontrola apod.).

Kontrola migrace oběma směry (ze státu/místa versus do státu/místa) se pak jako mnoho jiných sociálních jevů stala obvyklým předmětem právní regulace až v 19. století. Například v Rakousku-Uhersku existovala celostátní právní úprava vystěhovalectví od první poloviny 19. století. Naopak přistěhovalectví se řídilo zemskými zákony a lokálně odlišnými postupy místní správy (v závislosti na atraktivitě lokality). Přistěhovalectví pak bylo mnohdy spíše evidenční záležitostí.

Typickým jevem bylo vystěhovalectví ze zemí Evropy do nově osidlovaných oblastí Severní i Jižní Ameriky, stejně jako do evropských kolonií. Naopak v tuto dobu v těchto oblastech neexistují žádné zásadní překážky k usazení se v těchto oblastech.

Až teprve v první polovině dvacátého století se stalo obvyklým standardem kontrolovat veškerý provoz na státní hranici a zavádět obecnou povinnost mít cestovní doklad pro všechny cestující. V tomto století se též začínají rozdělovat státy do dvou základních skupin. První skupina států kontroluje migraci v absolutní podobě (tam i zpět) a zakládá právní režim povolení trvalého vycestování a přicestování. Druhá skupina států pak reguluje příliv přistěhovalců, omezuje vstup cizinců na své území a své vlastní občany nijak nereguluje.

Například státy západní Evropy již od první světové války v podstatě nechávají své občany obvykle svobodně cestovat, včetně práva usadit se v zahraničí, výjimky stanoví například předpisy branného práva. Naopak v Sovětském svazu se minimálně od 30. let zavádí režim, kdy je pro běžného občana obtížné vycestovat a pro cizince je rovněž obtížné se usadit v Sovětském svazu.¹

¹ Sovětský svaz sice deklaroval právo každého dělníka či rolníka, teoreticky odkudkoliv, na získání sovětského občanství, a tedy na to, aby se usadil v Sovětském svazu, ale takový postup přinášel pro teoretického příchozí jiná rizika související s obecnou nedůvěrou ke všemu cizímu, minimálně od dob stalinských represí.

Politická emigrace z Československa po roce 1948

Po roce 1948 začal poměrně brzy stát kontrolovat režim migrace, a to oběma směry. Zatímco od roku 1945 do roku 1948 a pak v době předválečné se pro možnost svobodného neomezeného vycestování a návratu vyžadoval pouze cestovní pas, který nebylo obtížné získat a nadále držet, tak po roce 1948 začal režim kontrolovat, kdo cestovat může a kdo nikoliv. Prakticky ihned přestaly být povolovány výjezdy a zavedena povinnost vlastnit k výjezdu výjezdní doložku (zvláštní povolení). Zpočátku režim těm, kdo vycestovali dříve nebo se souhlasem orgánů moci, nijak nezakazoval setrvat v zahraničí po delší dobu. Kdo se ovšem vrátil na území ČSR, tak je obvykle nemohl již opustit.

Faktické uzavření hranic následovalo brzy po únoru 1948. Tehdy se na hranicích cestovní pasy běžně odebíraly, a to jak při návratu těch, kdo doposud byli za hranicemi, tak i těm, co zkoušeli vycestovat na doposud platný pas, který nebyl zatím orgány moci odebrán.

Možnost setrvat v zahraničí pouze se souhlasem československých orgánů byla zavedena s mírným zpožděním. Dělo se tak poměrně záhy cestou přijímání podzákonných předpisů, kterými se k možnosti vycestovat a setrvat v zahraničí doplňovala povinnost zvláštního povolení (od roku 1948 plošně). Všechny cestovní pasy byly zrušeny k roku 1953 a občané byli povinni si pořídit pasy nové. Pokud bydleli v zahraničí, mohli tam legálně setrvat pouze na základě povolení (doložky vydané ambasádou). Nadále byl návrat do vlasti i pro československé občany možný pouze na základě povolení.

Pro ty, kdo setrvali v zahraničí i s předchozím souhlasem státních orgánů nebo bez něj, byl vytvořen tzv. institut výzvy k návratu do vlasti. Neuposlechnutí výzvy k návratu mělo za následek ztrátu československého občanství a odsouzení pro trestný čin. Státní občanství bylo také možné odebrat, pokud se někdo zdržoval v zahraničí bez cestovního dokladu delší dobu.

Odchod z Československa bez souhlasu orgánů moci byl nadále trestný. V praxi se tak dělo, často přes zelenou hranici, popřípadě legálně s následným nelegálním setrváním v zahraničí. V praxi se povolovalo vycestování pouze v případě slučování rodiny (sňatky do zahraničí) a v případech, které byly ve výslovném zájmu politické moci.

V roce 1951 byl technicky dokončena stavba záatarasů podél západní československé hranice. Podobná hranice souvislého ostnatého drátu v podstatě od konce 60. let rozdělovala Evropu od Severního moře až k Jadranu.

Na sklonku 60. let sice nebyly výjezdní doložky zrušeny, ale jejich vydávání se velmi zliberalizovalo. Tato praxe skončila v průběhu roku 1969.

V sedmdesátých letech byla migrace opět velmi kontrolována. V některých případech byla lidem z politické opozice povolena emigrace. Toto povolení neslo s sebou i předpoklad, že se emigrant již nevrátí. Povolování výjezdu natrvalo příslušníkům opozice byl jev charakteristický pro normalizaci, která se tak velmi lišila od období 1948 do roku 1968, kdy takový postup nebyl v principu používán.

Právní rámec uprchlictví

Pojem uprchlík je podle práva speciální označení osoby, která se nachází mimo svou vlast a splňuje další podmínky stanovené mezinárodním právem. Tyto podmínky bývají v současnosti prakticky v celé západní Evropě vykládány velice úzce.

Jedná se o (parafrázovanou) definici mezinárodního práva, konkrétně definici z *Úmluvy o právním postavení uprchlíků*:

„Osoba, jež se nachází mimo svou vlast a má oprávněné obavy před pronásledováním z důvodů rasových, náboženských nebo národnostních nebo z důvodů příslušnosti k určitým společenským vrstvám nebo i zastávání určitých politických názorů, je neschopna přijmout nebo vzhledem ke shora uvedeným obavám odmítá ochranu své vlasti; totéž platí pro osobu bez státní příslušnosti nacházející se mimo zemi svého dosavadního pobytu následkem shora zmíněných událostí, která vzhledem ke shora uvedeným obavám se tam nechce nebo nemůže vrátit.“

Katalog azylových důvodů je obvykle vykládán restriktivně. V minulosti tomu tak vždy nebylo a postoj k fenoménu uprchlictví se výrazně změnil v důsledku konce studené války.

Zajímavostí definice uprchlictví je i to, že azyl náleží osobě až v okamžiku opuštění vlasti a příchodu na území státu, který azyl uděluje. Stát udělující azyl nedá nikomu, kdo je na území svého státu ve srovnatelném postavení, ani azyl, ani jeho příslib apod.

Postoj zemí západní Evropy a Severní Ameriky k politické emigraci z tzv. východního bloku před pádem železné opony

Mnoho historických událostí ve východní Evropě mělo za následek migrační vlny do zahraničí, obvykle do zemí západní Evropy a posléze nebo někdy i přímo do zemí Severní Ameriky. Mezi události spouštějící migrační vlny můžeme počítat: události v Československu v roce 1948 a 1968 a události v Maďarsku v roce 1956. V některých zemích byla emigrace postupná a nevázala se na konkrétní události (Polsko a východní Německo; částečně i Sovětský svaz).

Západoevropské země nehodnotily příliš přísně azylové žádosti uprchlíků z východní Evropy. Obvykle se zaměřily na zjištění formálních náležitostí (identifikace, vybavení doklady, vyloučení rizik) a tito emigranti se mohli usadit v mnoha západoevropských zemích bez rizika povinnosti se obracet někdy na úřady země svého původu. Samotná skutečnost, že se dostali mimo faktický dosah moci státu, ze kterého utíkali, byla dostačující garancí, že uprchlík bude moci setrvat na území, na které se dostal.

To bylo dáno několika důvody:

- Vydání kohokoliv, kdo uprchl, bez ohledu na jeho skutečný motiv, by bylo přílišnou legitimizací režimu, který omezoval svobodu pohybu; tudíž to bylo v podstatě nepřipustné.
- Uprchlíci byli obvykle vzdělaní a dobře motivovaní k integraci do výrobních procesů.
- Do poloviny osmdesátých let byl trh s odborníky schopen většinu východních emigrantů bez problémů absorbovat na kvalifikované pozice.
- Uprchlíci z východní Evropy spadali do shodného civilizačního okruhu jako země, do kterých prchali. Kulturní integrace byla snadná.
- Omezení cestování východoevropskými režimy byla dostatečnou zárukou, že uprchlictví nepřeroste v masovou záležitost.

Například Bruno Kreisky jako rakouský kancléř deklaroval v roce 1977, že Rakousko udělí azyl všem signatářům *Charty*. Jejich počet nebyl vysoký a toto gesto nemohlo mít jakýkoliv statistický dopad na migraci do Rakouska.

Naopak např. československý režim se pokoušel motivací k emigraci zbavovat svých odpůrců.²

Sovětský svaz dokonce vyhostil svého občana Alexandra Isajeviče Solženicyna, jehož krátce předtím občanství formálně zbavil.

Politické uprchlictví bylo tedy technicky problematické v rovině fáze odchodu a obvykle technicky méně problémové ve fázi příchodu.

² Akce, která nutila příslušníky opozice k emigraci, byla organizována přímo FMV. Jmenovala se akce Asanace.

Postoj zemí západní a střední Evropy k imigraci po pádu železné opony

Po rozpadu východního bloku se migrační reliéf v Evropě velmi rozvolnil a lidé cestují mnohem více, což platí i o postsovětských republikách. Sanitární pás nesovětských zemí východního bloku (s výjimkou Jugoslávie a Albánie) a pobaltské postsovětské státy se staly regulárními aktéry integračních procesů v Evropě.

Prostor nové, rozšířené Evropské unie se tak stal lákavým místem pro cílovou migraci mnoha osob, včetně osob ze zemí postsovětského prostoru.

Zatímco v době před pádem železné opony nebylo v praxi celkem pochyb o tom, že příchozí z Československa, Polska či SSSR je politický uprchlík, nyní již taková rovnice neplatí. Hranice mezi ekonomickou a politickou imigrací je mnohem nejasnější a úřady cílových zemí ji zkoumají mnohem přísněji.

Mnohdy je taková aplikace přísného výkladu práva nesporná z hlediska restriktivního výkladu *Úmluvy o právním postavení uprchlíků*, ale v rovině historického srovnání dvou modelových případů obstojí obtížně.

Emigrant z Československa v osmdesátých letech, který byl politicky v podstatě indiferentní a vystěhoval se za lepším, se sice dopustil trestného činu a jeho návrat by znamenal trestní stíhání – existovaly však periodicky udělované amnestie, jichž někteří emigranti využili k beztrestnému návratu. Ve vztahu k ostatním, kteří se rozhodli setrvat, to neznamenal žádné riziko nuceného návratu, byť jejich navrácení by nebylo porušením žádného mezinárodního závazku, protože navrátilce by nečelil trestnímu stíhání.

Současný v podstatě politicky indiferentní přistěhovalec z diktátorského státu, který ve státě původu čelí intenzivnějšímu omezení svobody než průměrný československý občan v 80. letech a nadto čelí nepředstavitelně vyšším rizikům korupce, zločinnosti, státního a polostátního teroru a jiných ohrožení, nemá šanci získat azyl ani v České republice, ani v Německu.

V důsledku tohoto postupu je status politických uprchlíků upřen mnoha osobám, které jsou ve srovnatelném postavení jako ti, kdo prchali z některých zemí tzv. východního bloku. Přistěhovalci tak musí využít právní možnosti legálního povoleného pobytu, což je věcně obtížné a ekonomicky náročné, nebo se mohou pohybovat v cílových migračních zemích nelegálně.

V každém případě jsou velmi zranitelní a jejich sociální postavení je tak velice špatné. Fakticky jsou zneužíváni v mnoha ohledech a při jejich vyšším výskytu vytvářejí deklasovanou vrstvu obyvatel. Nespornou skutečností ovšem je, že poptávka po imigraci je natolik vyšší, že benevolentní přístup západoevropských úřadů ze sedmdesátých let by v praxi stěží mohl obstát.

Otázkové okruhy:

- Je státem poskytovaný azyl projevem respektu k ochraně lidských práv, nebo je jen nástrojem mezinárodní politiky a vyjádřením zahraničněpolitického postoje?
- Je míra migrace a její obtížná regulovatelnost důvodem k rezignaci na rovné postavení těch, kdo sem přicházejí odjinud?
- Je snaha o záruku rovných práv i ve vztahu k „nenašincům“ principem, který by měl i širší a hlubší význam? Nebo má naopak skryté praktické dopady?
- Měly by státy, které dříve produkovaly uprchlíky a které se díky podpoře států, jež je přijímaly, snadněji transformovaly, nějak splácet dluh ve vztahu k jiným uprchlíkům? Nebo k prostým migrantům?

K diskusi:

Austrálie je známá svou vstřícnou politikou k uprchlíkům a azylantům, ovšem projevuje mnohem méně tolerance vůči ilegálním přistěhovalcům. Ilegální žadatelé o azyl jsou umisťováni do detenčních center, dokud není zpracována jejich žádost. To však trvá velmi dlouho – mnohdy několik let –, přičemž žadatelé čekají na výsledek řízení mimo australské území (např. ostrovy Nauru a Kiribati). Imigranti často organizují protesty a hladovky.

V srpnu 2001 zachránila norská loď MV Tampa freighter 433 žadatelů o azyl z potápějícího se indonéského trajektu. Většina uprchlíků, většina z nich z Afghánistánu, cestovala tisíce mil, aby se dostala do Austrálie.

Na palubě lodi Tampa strávili uprchlíci řadu dní, protože Norsko se dohadovalo s Austrálií a Indonésií, který stát odpovídá za bezpečnost uprchlíků.

Australské úřady nejdříve odmítly lodi Tampa vstup do australských pobřežních vod, ale po desetidenní stand-off byli uprchlíci převzati australským námořnictvem a umístěni ve sportovní hale.

Část uprchlíků přijal Nový Zéland, ale většina z nich byla deportována do detenčního centra na Nauru. Posléze vyšlo najevo, že Austrálie zaplatila Nauru 30 milionů dolarů za to, že uprchlíky přijali.

Případ vyvolal vlnu kritiky ze strany mezinárodního společenství. Následovaly protestní akce uprchlíků umístěných ve všech australských ostrovních detenčních centrech. OSN vyslala do detenčních center inspektory a následně publikovala zprávu, ve které obvinila Austrálii, že uprchlíky deprimuje přílišnými průtahy v řízení o jejich případech a že neomezeným držením uprchlíků v centrech porušuje *Úmluvu o právech dítěte*. Nevládní organizace apelovaly na australskou vládu, aby odůvodnila svůj postoj k dětským žadatelům o azyl, kteří tráví v detenčních centrech několik let, ale premiér Howard trval na tom, že je nutno určit a důsledně dodržovat hranici, která chrání národní zájmy Austrálie, tj. bránit se nekontrolovatelnému přílivu uprchlíků.³

- Co soudíte o postupu australských orgánů vůči ilegálním uprchlíkům?
- Existuje podle vás rozpor mezi svobodou pohybu jednotlivce a právem suverénního státu uplatňovat tvrdou imigrační politiku? Do Austrálie v minulých letech směřovalo mnoho uprchlíků z Afghánistánu. Tito lidé měli velmi omezené prostředky k tomu, aby vstoupili do Austrálie legálně. Jak se na jejich případ díváte v kontextu australské politiky?
- Jaký je váš názor na situaci, kdy vláda státu, který nechce přijmout uprchlíky, zaplatí vládě jiného státu za to, že se jich ujme?

Blanka Čechová

³ Australia Ships Out Afghan Refugees. *BBC News*[on-line] [cit. 2010-06-20]. Dostupné z: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/1522723.stm>

Další informace:

Doporučená literatura:

Traven, B.: *Loď mrtvých*. Praha: Mladá fronta, 1968.

Weil, J.: *Moskva – hranice*. Praha: DP, 1937.

Webové adresy:

Webové stránky Migrace On-line: <http://www.migraceonline.cz>

Webové stránky Vysokého komisaře OSN pro uprchlíky: <http://www.unhcr.cz>

Mezinárodní úmluva:

Úmluva o právním postavení uprchlíků přijatá dne 28. července 1951 v Ženevě a *Protokol týkající se právního postavení uprchlíků* přijatý dne 31. ledna 1967 v New Yorku (vyhlášeno v ČR pod /1993 Sb.)

Barcelona, nebo smrt / Barcelona or Die

Idrissa Guiro
Francie
2007 / 51 min.

Desetitisíce afrických uprchlíků každoročně riskují nebezpečnou cestu po moři ve snaze dosáhnout břehů Španělska a začít v bohaté Evropě nový život. Evropa je pro Senegalce symbolem spokojeného života a tak velkým lákadlem, že se nezdárají riskovat život a vydávají se na přetížených člunech na pouť, která často končí tragicky. Utečenec Modou vypráví, jak jejich člun ztroskotal v bouři a celá osádka se musela vrátit zpátky do Afriky. Bez funkční navigace, bez jídla, bez vody. Vzpomínky mladého muže na jedenáct dní pekla na moři se ve formálně výjimečném a vizuálně i zvukově vytříbeném dokumentu prolínají se záběry na skutečný život v Thiaroyi, historickém předměstí Dakaru. Modouův bratranec, který získal vzdělání v USA, se po návratu domů snaží osvětou přesvědčit mladé lidi, aby se pokusili zlepšit životní úroveň ve své vlastní zemi a neriskovali kvůli nejistému životu v Evropě. Modou, jenž málem přišel o život a do vlasti se vrátil nedobrovolně, ale po šesti měsících znovu propadá beznaději z každodenní senegalské reality. Chce útěk do Evropy zkusit znovu.

Pevnost / The Fortress

Fernand Melgar
Švýcarsko
2008 / 104 min.

Středisko pro žadatele a žadatelky o azyl ve švýcarském městečku Vallorbe neustále přijímá nadpočet lidí hledajících nový domov. Muži, ženy a děti téměř ze všech kontinentů stráví v tomto zařízení krátký, leč důležitý čas, přemostující jejich bolavou minulost s mlhavou budoucností. Všichni musejí dodržovat stanovený řád, a zdánlivá svoboda je tak pouze dočasná, ohraničená vycházkami a časem na dva rozhovory s imigračními úředníky. Příběhy lidí ze Somálska, Súdánu, Toga, Arménie, Bosny či Iráku se přitom liší – za některými je cítit prožitá trauma, jiné historiky se opakují a je těžké posoudit jejich autenticitu. Je tedy vůbec možné brát na sebe břímě rozhodnutí o lidském osudu? Podle jakého klíče má být azyl udělován, když je zapotřebí brát v potaz tolik nuancí? A kde získáme jistotu, že se uprchlíci mohou živí a zdraví vrátit do země, kde se mezitím vláda zaručila za jejich bezpečí? Prostřednictvím dokumentu můžeme být na chvíli jejich součástí a vyzkoušet si úlohu posuzovatelů cizích životů. Film získal vedle dalších ocenění také cenu za nejlepší dokument na festivalu v Locarnu a cenu diváků na Festival dei Popoli ve Florencii.

Svoboda médií

PhDr. Jan Cebe

Svoboda tisku a propaganda

Ke vzniku a pojmu propaganda

Samotné slovo „propaganda“ pochází z latinského výrazu „propagare“, tedy rozmnožovat, šířit či rozhlášovat.

O definici propagandy se snažila celá řada autorů z mnoha společenských vědních oborů. Pro naše účely by mohla postačit definice, kterou nabídli ve své knize *Propaganda and Persuasion* autoři Garth Jowett a Victoria O'Donnell. Podle nich je propaganda úmyslná a systematická snaha ovlivňovat vnímání, poznání a přímé jednání, za účelem dosažení reakce, která odpovídá požadovanému záměru propagandisty.

První použití termínu propaganda ve smyslu, jak ho chápeme dnes, bychom zřejmě našli v názvu instituce Sacra Congregatio de Propaganda Fide, kterou v roce 1622 založil papež Řehoř XV. za účelem šíření katolické víry mezi protestanty i bezvěrci z Nového světa. Termín „propaganda“ i díky činnosti této instituce brzy ztratil svou neutralitu. Postupem času byl stále více chápán ve smyslu pejorativním a je tak víceméně vnímán i dnes. Naznačují to koneckonců i synonyma, která se nám při uvažování o propagandě vybaví: lži, manipulace, kontrola myšlení, psychologická válka, vymývání mozků apod. Tyto výrazy odkazují na něco nesprávného či neetického. Je však třeba říci, že metod propagandy využívají i odvětví, která jsou v rámci společnosti chápána pokud ne pozitivně, tak alespoň neutrálně. Jedná se například o reklamu či public relations. Ve třicátých letech 20. století, kdy propaganda jakožto společenský fenomén začala vzbuzovat zájem sociologů či psychologů, jakými byli například Harold Lasswell či Edward Bernays, byly dokonce tyto termíny ještě často slučovány a srovnávány propagandy s reklamou či public relations se samozřejmě nemůžeme vyhnout ani dnes. Koneckonců, podle některých teoretiků propagandy jsou právě reklama a public relations tou nejběžnější formou propagandistických aktivit v rámci moderní demokratické společnosti.

V naší stati se však omezíme na vnímání propagandy především ve smyslu šíření určitých společenských idejí, ať už náboženských, či politických. Ačkoliv tuto formu propagandy samozřejmě více či méně intenzivně využívají i demokratické státy (například v období vojenských konfliktů), typická je především pro systémy autoritářské či totalitární. Zde se často stává nedílnou součástí fungování státu a je jedním ze základních pilířů, které zajišťují stabilitu režimu. Na rozdíl od demokratických zřízení je systematické užití propagandy v těchto systémech často přiznané a propaganda je prezentována pozitivně jako jeden ze stavebních nástrojů pro budování „lepší“ společnosti.

Jak si ukážeme dále, důležitou roli v propagandistickém snažení vždy hrála média, která představují jeden ze základních kanálů pro šíření propagandistických sdělení.

První masivní a cílené nasazení propagandistických technik je spojeno s obdobím první světové války, kdy propagandu intenzivně využívaly všechny zúčastněné strany. Často již byly zřizovány zvláštní instituce, které měly propagandu na starosti. Jednalo se přitom o propagandu nejen vůči nepříteli, ale samozřejmě i vlastnímu obyvatelstvu a spřáteleným či neutrálním zemím.

V oblasti propagandy v té době pracovala řada novinářů, spisovatelů a dalších umělců. Kromě periodického tisku, jakožto hlavního masového média té doby, se k propagandistickým účelům již do jisté míry využívalo i nové médium – film –, velmi rozšířené byly také plakáty, pohlednice apod. Intenzivní využívání propagandy se pak přeneslo i do následujícího období po válce. Charakteristické je především pro upevňující se režim sovětského Ruska, fašistický režim v Itálii a ve třicátých letech i pro nově nastolený nacistický režim v Německu. Propaganda v těchto režimech prorůstá celou společností a zasahuje do všech oblastí od školství až po kulturu. Důležitou roli

při tom hrají také masová média, a to nejen periodický tisk, ale stále výrazněji také film a nově nastupující rozhlas. S poválečným bipolárním rozdělením světa a obdobím tzv. studené války pak souvisí další historická etapa využívání propagandy, a to jak na Západě, tak na Východě. Propaganda hraje výraznou roli ve všech důležitých vojenských konfliktech tohoto období (Korea, Vietnam, Afghánistán atd.) a v menší či větší míře je integrální součástí režimů na obou stranách železné opony. Ani po jejím pádu na přelomu 80. a 90. let 20. století propaganda nemizí. Intenzivně je využívána v rámci obou iráckých konfliktů, v kosovské válce a samozřejmě i v případě tažení proti celosvětovému terorismu. Zůstává integrální součástí režimů ve státech, jako je Čína, Severní Korea, Írán, Kuba, či v řadě afrických rozvojových zemích. Je tedy zřejmé, že propaganda se stala nedílnou součástí života naší společnosti a měli bychom se naučit ji rozpoznávat a pracovat s ní.

Jowett, G. S., O'Donnell, V.
Propaganda and Persuasion.
Thousand Oaks, London, New
Delhi: Sage Publications,
2006.

Combs, J. E., Nimmo, D. *The
New Propaganda*. New York,
London: Longman Publishing,
1993.

Propaganda v nacistickém Německu

Nacistický vůdce Adolf Hitler přikládal propagandě značnou důležitost. Toto přesvědčení vycházelo zejména z osobní zkušenosti získané během první světové války, kdy byla německá armáda i obyvatelstvo vystaveny masivní propagandě ze strany Velké Británie. Hitler dokonce považoval britskou propagandu za jeden z důvodů kapitulace německé armády. Není tedy divu, že ve své knize *Mein Kampf* věnuje značnou pozornost právě „umění propagandy“. Ta měla podle něj jednoduchými obsahy působit na masy, jejichž kolektivní inteligence je velmi nízká, jejich schopnost zapomínat je ovšem obrovská. Úspěšná propaganda se proto měla podle Hitlerova mínění opírat jen o několik málo jasných bodů, které musí prostřednictvím jednoduchých sloganů opakovat dokola tak dlouho, dokud je masa nepřijme za své. Takovýchto opěrných bodů měla nacistická propaganda několik. Mezi ty nejzásadnější, které provázely nacistický režim od počátku až do jeho konce, patřilo budování nenávisti k Židům. Antisemitská propaganda byla všudypřítomná. Intenzivně ji šířila tištěná média, rozhlas i film, zasahovala ale i do dalších oblastí, např. do kultury či školství. Antisemitskou propagandu toho nejhruššího zrna přinášel například týdeník *Der Stürmer* vydavatele Julia Streichera. Mnohem nebezpečnější a účinnější však byla antisemitská propaganda, která se tvářila jako seriózní výsledek vědeckého bádání. Takový byl například film režiséra Fritze Hipplera *Der Ewige Jude (Věčný Žid)* z roku 1940. Od útoku na SSSR se pak dalším zásadním tématem nacistické propagandy stala hrozba bolševismu. Komunisté představovali již v období Výmarské republiky hlavní soupeře nacistů a často mezi nimi docházelo ke krvavým střetům. V tomto případě tak šlo pouze o návrat k tématu, které bylo v rámci nacistické propagandy stěžejní už ve 20. a 30. letech, nicméně po uzavření paktu Ribbentrop–Molotov bylo účelově odsunuto do pozadí.

Propaganda byla v rámci nacistického režimu vnímána jako důležitá součást budování společnosti a všeobecného souhlasu s nastoleným režimem. Její přítomnost byla veřejně přiznávána a její působení bylo vykreslováno veskrze pozitivně a konstruktivně.

V čele nacistické propagandy stál od roku 1933 dr. Josef Goebbels jakožto ministr nově budovaného ministerstva lidové osvěty a propagandy. V prvním roce své činnosti měl tento úřad 350 zaměstnanců, během čtyř let se však rychle rozrostl na více než 1000 zaměstnanců. Je přitom příznačné, že pod toto ministerstvo spadal dohled nad kulturou i všemi prostředky masové komunikace.

Ovládnutí médií jakožto prostředků pro ovlivňování veřejného mínění bylo přitom jedním z prvních kroků nacistického režimu po jeho nástupu k moci v roce 1933. Nacisté brzy ovládli nejen periodický tisk, ale i rozhlas a skrze ateliéry UFA také film. Své potenciální odpůrce tak připravili o jakoukoliv možnost tlumočit veřejnosti svůj nesouhlas s režimem. Zejména rozhlas byl Josefem Goebbelsem vnímán jako médium s obrovským propagandistickým potenciálem.

Propaganda provázela nacistický režim od počátku až do jeho konce. Nepolevila přitom ani v úplném závěru války, kdy již bylo zřejmé, že Německo vyjde z války poraženo. Řada Němců zmanipulovaných propagandou tomu však až do poslední chvíle nevěřila a německá společnost se s následky nacistické propagandy vyrovnávala ještě dlouho po skončení druhé světové války.

Frei, N., Schmitz, J.
Journalismus im Dritten Reich.
München: Beck, 1999.

Krist, E., Leites, N. Trends in
Twentieth Century
Propaganda. In: Berelson, B.,
Janowitz M. (ed.): *Reader in
Public Opinion and
Communication.* New York:
Free Press, 1966.

Stalinská propaganda

Podobně jako v nacistickém Německu, také v sovětském Rusku byla propaganda integrální součástí politického režimu. Lenin a později i Stalin kladli na propagandu značný důraz. Je proto samozřejmé, že se sovětský režim snažil již od svých počátků ovládnout kanály, jimiž je možné propagandu šířit, v té době tedy především periodický tisk. Již dva dny po VŘSR vydal Lenin *Dekret o tisku*, v němž se praví, že „buržoazní tisk je jednou z nejmocnějších zbraní buržoazie“, a proto byly veškeré protibolševické listy okamžitě zastaveny. Tento dekret měl sice mít pouze dočasnou platnost, nicméně v různých nařízeních v zásadě přetrvával po celou sovětskou éru a periodický tisk tak plnil především úlohu hlásné trouby komunistického režimu.

Dalším propagandisticky velmi důležitým médiem se již v období meziválečném stává film. Právě film totiž mohl docílit toho, čeho periodický tisk dosáhnout nemohl, tedy oslovit obrovské masy negramotného sovětského obyvatelstva. Na propagandistických filmech se zejména v počátcích sovětské éry podílela celá řada významných filmových režisérů, jako byl například Dziga Vertov, Alexander Dovženko nebo Sergej Ejzenštejn, jehož film *Křížník Potěmkin* z roku 1925 patří i po umělecké stránce mezi nejzajímavější počiny světové kinematografie. Tato éra umělecky vysoce kvalitních propagandistických snímků pomalu končí s upevňováním stalinského režimu ke konci 20. let, kdy se sovětský film začíná orientovat na tzv. socialistický realismus, jehož jediným cílem byla glorifikace úspěchů sovětského režimu.

Podobně jako v nacistickém Německu i v sovětském Rusku měla propaganda vždy několik jasných témat, o něž se opírala. Zejména v období vlády J. V. Stalina byla propaganda velmi intenzivní. V meziválečném období patřil ke stěžejním tématům propagandy boj proti buržoazii, dále boj proti vnitřním nepřítelům, tedy skupinám, které byly komunisty označovány za nepřátele revoluce (kulaci, kontrarevolucionáři apod.), a osobám, které Stalin potřeboval odstranit (Zinovjev, Kameněv, Bucharin, Radek, Tuchačevskij aj.), a dále zdůrazňování úspěchů sovětského režimu. Jedním z centrálních bodů stalinské propagandy pak bylo samozřejmě také budování Stalinova kultu osobnosti, které vrcholilo v letech 1933–1934, a končí až Stalinovou smrtí v roce 1953. Prostřednictvím masivního propagandistického tažení, které zahrnovalo nejen masová média a veřejné manifestace, ale i nejrůznější formy umění, byl budován obraz Stalina jako hrdiny, stvořitele vlasti a otce sovětského lidu.

V období druhé světové války sovětská propaganda zažívá několik kotrmelců, když se musí přizpůsobovat značně proměnlivé politické situaci. Hitlerovské Německo není zprvu díky uzavření paktu Ribbentrop–Molotov zobrazováno jako nepřítel. Tím je naopak Beckův režim v Polsku. Po záboru části Polska jsou pak sovětská vojska propagandou zobrazována jako lidem vítaní osvoboditelé. O pár týdnů později se nepřítelem stává Finsko. Titulky deníku Pravda z 30. listopadu 1939 hlásaly: „*Nemilosrdně udeříme na nepřítel; Hněv lidu: Směst finské dobrodruhy z povrchu zemského.*“

Po útoku Německa na SSSR v červnu 1941 začíná být sovětská propaganda samozřejmě ostře protiněmecká, vyobrazení německého národa a jeho vojáků má často až rasistický charakter. Mění se i tón vůči sovětskému obyvatelstvu. Propaganda se obrací k velkoruskému nacionalismu. Občané SSSR už nejsou jen „soudruzi“, ale najednou i „bratři a sestry“, nejde již jen o obranu socialismu, ale i „staroslavné ruské vlasti“ s celou její kulturou.

V posledním, poválečném období Stalinovy vlády pak propaganda reaguje především na bipolární rozdělení světa. Mezi hlavní témata se tak řadí boj proti imperialismu v čele s USA, nezapomíná se však ani na vnitřního nepřítele, který je tentokrát hledán především mezi osobnostmi židovského původu, kosmopolitní inteligencí a různými etnickými skupinami. Těchto témat se pak sovětská propaganda s větší či menší intenzitou drží až do Stalinovy smrti v roce 1953.

Krist, E., Leites, N. Trends in Twentieth Century Propaganda. In: Berelson, B., Janowitz M. (ed.). *Reader in Public Opinion and Communication*. New York: Free Press, 1966.

Werth, A. *Russia at War*. New York: Basic Books, 1999.

Studená válka a propaganda

Během období tzv. studené války byla propaganda intenzivně využívána na obou stranách tohoto „konfliktu“. Hlavní představitelé, tedy USA a SSSR, využívali propagandu k ovlivňování cizího i vlastního obyvatelstva. V USA byla veřejnost zejména v období první poloviny 50. let vystavena intenzivní propagandě zaměřené proti příznivcům komunismu a domnělým i skutečným agentům (tzv. období mccarthismu). V SSSR se v tomto období propaganda opět věnuje nepříteli ve vlastních řadách, tentokrát ho hledá především mezi občany židovského původu, navrátilci z války, kosmopolitní inteligencí a různými etnickými skupinami.

Při konstruování obrazu života v kapitalistických zemích se komunistická propaganda dle zásad marxismu-leninismu zaměřovala především na sociální problematiku, jako byla chudoba, nezaměstnanost a vládní zásaha vůči dělnickým odborům. Dělníci v kapitalistických zemích byli vyobrazováni jako ideologicky blízci. Původ majetku bohatých kapitalistů byl vysvětlován především příjmy z neustálého zbrojení a příprav na novou světovou válku. Upozorňováno bylo také na sílící neofašismus a v případě USA také na rasismus.

Západní propaganda naopak zobrazovala občany socialistických zemí jako zajatce svých vlád podrobované neustálému vymývání mozků. Propaganda také vzbuzovala strach z případné agrese Sovětského svazu a možné nukleární války. Silu manipulace prostřednictvím propagandy si v tomto období uvědomovala celá řada umělců a upozorňovala na ni ve svých dílech. K propagandistickým účelům jsou v tomto období využívána všechna dostupná média včetně nastupujícího televizního vysílání. V rámci propagandy směrem do zahraničí hrál velkou roli rozhlas. Ze Západu na Východ a dále také do oblasti třetího světa vysílaly například stanice Hlas Ameriky či Rádio Svobodná Evropa. Vysílání těchto stanic bylo pod dohledem americké zpravodajské služby CIA. Ze Sovětského svazu na západ pak vysílalo například Rádio Moskva nebo Rádio Mír a svoboda. Tyto stanice měly svým vysíláním ovlivnit nálady a postoje obyvatel cílových zemí a vyvolávat u nich nespokojenost s daným režimem.

Intenzita propagandy v období studené války kolísala v závislosti na konkrétní politické situaci. Mezi propagandisticky intenzivní období lze řadit například válku v Koreji či Vietnamu nebo třeba kubánskou krizi. Méně agresivní období naopak nastává v období 80. let s postupným oteplováním vztahů mezi Východem a Západem.

Jowett, G. S., O'Donnell, V.
Propaganda and Persuasion.
Thousand Oaks, London, New
Delhi: Sage Publications,
2006.

Média ve svobodné společnosti

Je zřejmé, že aby mohla být společnost svobodná, musí být co možná nejvíce svobodná také její média. Tento požadavek nakonec vychází ze základního rysu moderních liberálně demokratických společností, jímž je svoboda projevu. Média se tak v těchto společnostech stávají jedním z prostředků, ve kterých lze veřejně a bez omezení sdílet či konfrontovat názory, vyjadřovat postoje k nejrůznějším záležitostem a v neposlední řadě také získávat informace důležité k rozhodování. Není tedy divu, že právě postavení a míra svobody a nezávislosti médií ve společnosti se často stává měřítkem úrovně její celkové svobody a demokratičnosti. Je proto pravidlem, že státy, které se označují jako svobodné a demokratické, mají svobodu projevu zanesenu přímo v ústavě. O tom, že svoboda projevu byla historicky spojována právě se svobodou médií, hovoří skutečnost, že součástí ústavy bývá často požadavek svobody tisku. Mezi exemplární ukázky patří například první dodatek ústavy Spojených států amerických, tento požadavek bychom však našli i v konstitucích řady jiných zemí.

Média ve svobodné společnosti však nemají pouze roli zprostředkovatele veřejného diskurzu. Často je od nich vyžadována i kritická reflexe mocenských poměrů v dané společnosti. Média mají tedy mít v tomto pojetí i funkci tzv. hlídání psa demokracie, který dohlíží na to, aby ti, jimž byla občany svěřena moc vládnout, své moci nezneužívali. Tyto požadavky na roli médií jsou však do značné míry ideální a v praxi se je ne vždy daří naplňovat.

I ve svobodných demokratických společnostech jsou totiž média vystavována celé řadě vlivů, které mohou nezávislost médií ohrožovat. Na rozdíl od médií v totalitních společnostech jsou sice demokratická média do značné míry osvobozena od tlaku ze strany politické moci, mohou se však u nich projevit tlaky z jiných oblastí, nejčastěji se přitom jedná o oblast ekonomickou. Jak jsme již naznačili výše, média v demokratické společnosti sice mají do jisté míry privilegované postavení, na druhou stranu jsou však většinou komerčními podniky, jejichž zásadní funkcí je generování zisku. Tento tlak může být poněkud oslaben v případě takzvaných médií veřejné služby, jejichž funkce a odpovědnost vůči veřejnosti bývá často definována zákonem a která jsou spolufinancována například z koncesionářských poplatků. V případě komerčních médií je však obava z ekonomického tlaku zcela na místě a nezdíka ji lze podložit i konkrétními důkazy. Nebezpečí ovlivňování obsahu médií ze strany vydavatelů a dalších ekonomických struktur se přitom spolu se vzrůstající komercializací médií a jejich stále výraznějším propojováním do nadnárodních struktur dále zvyšuje. Nejsou to však jen vlastnické vlivy, jimž musí média v demokratických společnostech čelit. Jsou zde i další „nebezpečí“ ze strany lobbistů, public relations či politického marketingu, s nimiž se musí moderní média vyrovnat, aby mohla naplno vykonávat funkce, které jim jsou ve svobodné společnosti přisuzovány.

Curran, J. *Media and power*.
London: Routledge, 2002.

Habermas, J. *Strukturální
přeměna veřejnosti*. Praha:
Filosofia, 2000.

Záruka svobody projevu v ČR

Český právní řád poskytuje několik záruk svobodného projevu. Tou nejdůležitější je bezesporu *Ústava ČR*, konkrétně pak její součást – *Listina základních práv a svobod*. Zde je v článku 17 zakotveno právo svobody projevu a právo na informace, nepřipustnost cenzury, právo vyjadřovat názory libovolným způsobem a svobodně vyhledávat, přijímat a rozšiřovat ideje a informace bez ohledu na hranice státu. Podle tohoto článku jsou též orgány veřejné správy povinny přiměřeně informovat o své činnosti. *Listina* v tomto článku připouští možnost zákonného omezení svobody projevu a práva vyhledávat a šířit informace, jedná-li se o opatření v demokratické společnosti nezbytná pro ochranu práv a svobod druhých, bezpečnost státu, veřejnou bezpečnost, ochranu veřejného zdraví a mravnosti. Právo přijímat informace však nijak omezit nelze.

Některé právní normy pak v konkrétních případech svobodu projevu a s ní související práva omezují. Jedná se například o trestní zákon, zákon o přestupcích či zákon o ochraně osobních údajů.

Důležitými legislativními normami, které taktéž upravují právo na svobodu projevu prostřednictvím médií, jsou tiskový zákon a zákon o provozování rozhlasového a televizního vysílání.

V neposlední řadě se pak svobody projevu týkají i mezinárodní úmluvy, jejichž signatářem Česká republika je. Mezi ně patří například *Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod*, která v článku 10 zaručuje každému právo na svobodu projevu.

Kroupa, J. *Mediální právo*.

Brno: Masarykova univerzita,

2009.

Svoboda médií

Blanka Čechová

Úvod: Bojovníci za svobodu médií

Reportéři bez hranic. Práce novináře může být dosti nebezpečná, zvláště když působíte v nedemokratické zemi nebo ve válečné zóně. Jedním z nejznámějších zastánců svobody médií je pařížská nevládní organizace *Reportéři bez hranic*. Jejich kampaně se zaměřují na zvyšování povědomí o významu svobody tisku a na informování o novinářích, kteří jsou obětmi pronásledování, věznění nebo cenzury. Díky rozsáhlé síti národních a oblastních poboček tato organizace působí na pěti kontinentech. V rámci boje proti cenzuře rovněž publikuje články, které byly v zemi jejich původu zakázány, a nabízí praktickou podporu od příspěvků rodině uvězněných žurnalistů až po propagační novinářské bundy pro ty, kteří pracují ve válečných zónách. Organizace obdržela Sacharovovu cenu v r. 2005.

Balkánský deník Osвобоzení. Mnoho novinářů svoji práci nepovažuje za zaměstnání, ale za poslání. Kdo bude přinášet nejnovější zprávy, když ne my? To také platilo pro zhruba 70 pracovníků balkánských novin *Osвобоđenje*, kterým byla Sacharovova cena udělena v r. 1993 za jejich úsilí a houževnatost při obraně Bosny a Hercegoviny jako etnicky smíšeného státu. Cena byla udělena jako výraz ocenění statečných pracovníků těchto novin, kteří riskovali vlastní život pro to, aby noviny mohly denně vycházet, a to i pod palbou srbského dělostřelectva. Tato palba zničila redakci novin a přinutila její pracovníky, aby se skryli v jaderném krytu v suterénu budovy, kde pokračovali v práci.

Běloruská asociace novinářů. Boj za svobodu médií v Evropě dosud není u konce. Cenzura, obtěžování, vyhoštění a trestní stíhání jsou pro novináře v Bělorusku běžnou praxí. Naštěstí nejsou sami. Běloruská asociace novinářů je známá svým zaujetím a bojem za svobodu slova a svobodu informací o lidských právech. K jejich cílům patří vybudování a prosazování nezávislé a profesionální žurnalistiky v Bělorusku. Asociaci byla cena udělena v r. 2004.

Salima Ghezaliová. Někteří lidé považují média za nejlepší cestu k šíření svého poselství. Alžíranka Salima Ghezaliová, držitelka ceny z r. 1997, založila své vlastní noviny, aby mohla propagovat svobodu médií a práva žen. Ve svých článcích se vyslovuje proti cenzuře a špatnému zacházení se žurnalisty v Alžírsku a hovoří o nutnosti nalézt řešení krize v Alžírsku, přičemž poukazuje na velký počet obětí z řad obyvatelstva a novinářů. Její práce sklídila kritiku alžírských úřadů, které nechaly noviny zrušit. Ona nicméně dále bojuje za své cíle a za budoucí demokratické Alžírsko.¹

Držitelé Sacharovovy ceny, kterou každoročně uděluje Evropský parlament, představují protipól médií, která jsou více či méně viditelným způsobem v moci korporací či politických stran, ačkoli se často vydávají za nezávislé a objektivní zpravodajské kanály. Patří k nim například některá italská média, jejichž majoritním vlastníkem je Silvio Berlusconi, resp. jím kontrolované společnosti.

¹ Dvacet let Sacharovy ceny: Svoboda médií. *Evropský parlament* [on-line] [cit. 2010-07-09]. Dostupné z: http://www.europarl.europa.eu/news/public/story_page/015-41704-315-11-46-902-20081107STO41552-2008-10-11-2008/default_cs.htm

K zamyšlení:

Na jaře roku 1999 měl na Právnické fakultě UK přednášku Vladimír Železný. Jedna z přítomných studentek ostře odsoudila nevyvážené zpravodajství TV Nova a zeptala se řečníka, zda si uvědomuje, že moc, kterou celoplošná média mají, zavazuje k odpovědnosti za obsah jejich pořadů. Vladimír Železný tehdy odpověděl: „*Média přece nemají žádnou moc – mají jen ohromný vliv.*“ Co si o tomto výroku myslíte?

Několik věcných poznámek: Svoboda médií a právo

Svoboda médií je součástí širší svobody projevu a je upravena v řadě mezinárodních úmluv, počínaje *Všeobecnou deklarací lidských práv* (čl. 19 – *Každý má právo na svobodu přesvědčení a projevu; toto právo nepřipouští, aby někdo trpěl újmu pro své přesvědčení, a zahrnuje právo vyhledávat, přijímat a rozšiřovat informace a myšlenky jakýmkoli prostředky a bez ohledu na hranice.*). Svoboda médií je ve větší či menší míře potlačena ve všech soudobých státech s totalitními a autoritářskými režimy. Projevuje se to zatýkáním nepohodlných novinářů, cenzurou tištěných i audiovizuálních médií a internetového obsahu. Rejstřík opatření je široký – od čínského pravidla tzv. **předběžné cenzury**, kdy média a novináři žádají o povolení ke zveřejňování informací o významných historických událostech, výročích a osobách považovaných za kontroverzní či politicky citlivé (Amnesty International), až po absolutní znemožnění přístupu obyvatel k internetu v Severní Koreji.

Výrazně méně průhledná situace panuje ohledně řady médií, která celoplošně působí v Evropě či USA, tj. vesměs na územích tradičních demokracií, která by měla být v oblasti svobody médií a jejich přiměřené regulace příkladem. Vyskytují se zde složité vlastnické struktury, četná propojení médií s politickými, lobbistickými a obchodními zájmy a obtížná rozpoznatelnost vlivu, který různí jednotlivci či skupiny mají na stanice, vydavatelství, nebo dokonce na orgány, které mají na média dozorovat a regulovat je v souladu se zájmy demokratické společnosti. V Evropě je regulace médií a ochrana jejich svobody velmi bohatou a podrobně rozpracovanou oblastí práva. Jak Rada Evropy, tak orgány EU věnují příslušným úpravám poměrně značnou pozornost. Takto například vypadají některá ustanovení směrnice Evropského parlamentu a Rady 2007/65/ES o koordinaci některých právních a správních předpisů členských států upravujících provozování televizního vysílání.²

² Směrnice Evropského parlamentu a rady 2007/65/ES ze dne 11. prosince 2007, kterou se mění směrnice Rady 89/552/EHS o koordinaci některých právních a správních předpisů členských států upravujících provozování televizního vysílání.

(37) „Mediální gramotnost“ se týká dovedností, znalostí a porozumění, které spotřebitelům umožňují efektivní a bezpečně využívat médií. Mediálně gramotní lidé by měli být schopni provádět informovanou volbu, chápat povahu obsahu a služeb a být schopni využívat celé šíře příležitostí, které nabízejí nové komunikační technologie. Měli by být schopni lépe chránit sebe a své rodiny před škodlivým nebo urážlivým obsahem. Proto je třeba rozvoj mediální gramotnosti ve všech oblastech společnosti podporovat a pečlivě sledovat její pokrok. Doporučení Evropského parlamentu a Rady ze dne 20. prosince 2006 o ochraně nezletilých osob a lidské důstojnosti a o právu na odpověď v souvislosti s konkurenceschopností evropského průmyslu audiovizuálních a on-line informačních služeb (2) již obsahuje řadu možných opatření na podporu mediální gramotnosti, jako například soustavné vzdělávání učitelů a školitelů, zvláštní odbornou přípravu v oblasti internetu zaměřenou na děti od útlého věku, včetně lekcí, kterých se mohou účastnit rodiče, nebo pořádání vnitrostátních kampaní zaměřených na občany, které zohlední všechna komunikační média, s cílem poskytovat informace o odpovědném používání internetu.

(38) Subjekty televizního vysílání mohou získat výhradní vysílací práva k událostem vysoce zajímavým pro veřejnost. Je však nezbytné podporovat v celé Evropské unii pluralitu prostřednictvím rozmanitosti zpravodajské produkce a zpravodajských pořadů a respektovat zásady uznané článkem 11 Listiny základních práv Evropské unie. 18. 12. 2007 CS Úřední věstník Evropské unie L 332/3.

(39) Pro ochranu základní svobody přijímat informace a pro zajištění úplné a řádné ochrany zájmů diváků v Evropské unii by měli ti, kdo vykonávají výhradní vysílací práva k událostem vysoce zajímavým pro veřejnost,

udělit ostatním subjektům televizního vysílání právo použít krátké výňatky pro účely obecných zpravodajských pořadů, a to za spravedlivých, přiměřených a nediskriminačních podmínek při řádném zohlednění výhradních práv. Tyto podmínky by měly být sděleny v dostatečném předstihu před konáním události vysoce zajímavé pro veřejnost, aby ostatní měli dostatek času pro výkon uvedeného práva. Subjekt televizního vysílání by měl mít možnost toto právo vykonávat prostřednictvím zprostředkovatele jednajícího případ od případu výslovně jeho jménem. Tyto krátké výňatky by mělo být možné použít na kterémkoli programu v rámci celé EU, včetně specializovaných sportovních programů, a jejich délka by neměla přesáhnout devadesát sekund.

Sebevětší regulace je však málo platná v případech, kdy jsou narušitelé svobody médií nositeli imunit plynoucích z politických funkcí a kdy současně dochází k porušování či obcházení předpisů o střetech zájmů. Významnou měrou se na omezování svobody médií podepisují i vnitrostátní zákony, které např. v případě pomluvy rozšiřují trestní odpovědnost z reportérů na vydavatele a editory (Slovinsko) nebo umožňují obsazovat mediální rady členy, kteří jsou loajální vládní straně (Polsko, Litva, Slovensko). V Rumunsku byl dokonce přijat zákon, který prikazoval, aby polovinu denního zpravodajství tvořily dobré zprávy; soud ho následně zrušil.³

³ Viz <http://www.euroskop.cz>

Kategorie a pojmy z oblasti svobody médií vymezuje bohatá judikatura Evropského soudu pro lidská práva. Respektovanou institucí je Úřad zmocněnce OBSE pro svobodu médií, jímž je v současné době významný maďarský spisovatel a bojovník za lidská práva Miklos Haraszi. Mandát úřadu sice tkví ve standardních, formálně bezzubých vymezeních monitorovacích institucí, přičemž nejmocnějším krokem, který může zmocněnec učinit, je vyzvat stát narušující svobodu médií k jednání a doporučit kroky k nápravě, ale současná aktivita úřadu dokládá, že omezený mandát neznamená neúčinnost. Hlavní nevládní organizací, která se zabývá svobodou médií, jsou Reportéři bez hranic, kteří kromě široké škály monitorovacích a osvětových aktivit vedou např. Seznam predátorů svobody tisku (na předních místech stojí jména jako Muammar Kaddáfí, Alexandr Lukašenko nebo Paul Kagame).

Příklad ze současnosti: *Občan Berlusconi*

Žhavým kandidátem na zařazení do Seznamu predátorů svobody tisku je italský premiér Silvio Berlusconi – kontroverzní postava západoevropské politické scény. Dokument *Občan Berlusconi* zobrazuje, jakým způsobem hlavní protagonistu uniká trestnímu stíhání za daňové podvody a korupci, jak využívá vlastní média a většinu v parlamentu k prosazování svých obchodních zájmů, jak účinně pracuje se svým charismatickým zevnějškem a jak je obtížné na tyto formy manipulace upozorňovat, pokud je někdo nezávislým novinářem.

Otázkové okruhy:

- Jakou roli hraje v daném kontextu imunita plynoucí z Berlusconiho ústavních funkcí? Jakým způsobem by bylo možné premiéra imunity zbavit? Co se stane, až vyprší mandát jeho ústavní funkce?
- Existuje v Itálii zákon o střetu zájmů? Proč není aplikován na zjevnou interferenci Berlusconiho obchodních a politických aktivit?
- Jakým způsobem se v amerických a světových médiích promítla politika „války proti terorismu“? Vybavíte si nějaké konkrétní trendy?

K diskusi:

- 1) Představte si, že jste panel soudců u Evropského soudu pro lidská práva, kteří rozhodují o následujících stížnostech a diskutujte o nich:
  - Stěžovatelem je vydavatel bulvárního deníku, který dlouhodobě zveřejňoval prokazatelně nepravdivé difamující informace o politikách vládní strany. Vydavatel je přitom známým sympatizantem malé opoziční strany. V domácích soudních řízeních byly deníku opakovaně uděleny tak vysoké pokuty, že vydavatel zkrachoval. U ESLP stěžovatel namítá porušení svobody slova a diskriminaci pro své politické názory.
  - Stěžovatelkou je populární herečka a zpěvačka, o níž seriózní deník vydal velký článek, v němž detailně rozebíral její minulost, zpochybnil její současnou kariéru, označil jí za průměrnou, všehoschopnou, zjištnou a vypočítavou, komentoval její milostné vztahy, přičemž spekuloval, zda stěžovatelka není milenkou ženatého poslance parlamentu. U vnitrostátních soudů stěžovatelka neuspěla – její žaloba na ochranu osobnosti byla zamítnuta s tím, že jako populární osobnost musí být schopna unést i občasné zveřejnění soukromých informací ze svého života, pokud nejsou prokazatelně lživé. Před ESLP si herečka stěžuje na porušení práva na respektování soukromého a rodinného života a uvádí, že svoboda slova – tisku – nesmí překročit hranice morálky a vkusu.
  - Stěžovatelem je novinář – karikaturista, autor ostrého článku směřujícího proti přistěhovalcům a proti nedostatkům v domácím imigračním zákonodárství. Součástí textu je kresba, která zesměšňuje ilegální podnikatelské aktivity přistěhovalců, jejich vzhled a náboženství. Po publikaci článku dojde k protestům ze strany přistěhovalcké komunity a k několika výhrůžkám atentáty. Autor článku je zadržen policií a vyslýchán. U ESLP stěžovatel namítá nepřiměřenou ingerenci státu do svobody slova.
  - Známý a respektovaný právník odhalí závažné mezery v probíhajícím domácím soudním řízení týkajícím se politicky citlivé a sledované věci. Sám není na případu nijak účasten. Na svém blogu publikuje závažná zjištění a obvinění vůči soudcům, podezření z korupce a propojení justiční a podnikatelské sféry. Jeho informace okamžitě převezme přední politický týdeník. Díky zavádějícím titulcům a atraktivní grafické úpravě se z věci stane mohutný skandál, který ovlivní probíhající soudní řízení. Z podnětu stavovské organizace soudců je zahájeno řízení, přičemž jsou dosud neprodané výtisky týdeníku staženy z oběhu. Vydavateli periodika je následně udělena vysoká pokuta. Vyjde najevo, že informace obsažené v článku nebyly nepravdivé, ale specifickou úpravou a titulky došlo k jejich významnému zkreslení a poškození věrohodnosti justice a soudců. Poté, co neuspěl v domácím soudním řízení, si vydavatel stěžuje u ESLP na porušení svobody slova a práva na spravedlivý proces z důvodu zaujatosti soudců v domácím soudním řízení.

- 2) Zásadní stížnosti před ESLP ve věcech svobody slova, resp. určování mantinelů pro její uplatnění v rámci médií, směřovaly proti vyspělým demokraciím – Velké Británii a skandinávským státům. Pozoruhodná jsou tak např. rozhodnutí ve věcech *The Observer and Guardian v. the United Kingdom*, *Sunday Times v. the United Kingdom*, *Jersild v. Denmark*, *Thorgeir Thorgeirson v. Iceland*, *Barfod v. Denmark*, *Goodwin v. the United Kingdom*. Mezi další rozhodnutí týkající se svobody slova, resp. tisku, patří také *Castells v. Spain*, *Vereniging Weekblad Bluf! v. the Netherlands*, *Glasenapp v. Germany*, *Groppera v. Switzerland*, *Informationsverein Lentia and others v. Austria*, *Otto-Preminger-Institut v. Austria*, *Wingrove v. the United Kingdom*. Pokuste se na stránkách ESLP dohledat rozhodnutí soudu ohledně stížnosti na porušení svobody slova (čl. 10 *Úmluvy*) směřující proti ČR.

Další informace:

Rozcestník českých právních předpisů upravujících činnost médií a její regulaci:
<http://www.mkcr.cz/scripts/detail.php?id=524>

Reportéři bez hranic: <http://www.rsf.org>

Zmocněnec OBSE pro svobodu médií: <http://www.osce.org/fom>

Občan Berlusconi / Citizen Berlusconi

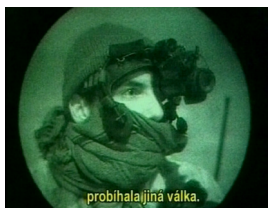
Susan Gray, Andrea
Cairola
Itálie
2003 / 56 min.

Jsmetady, abychom vyhráli, prohlásil v létě roku 2003 Silvio Berlusconi. Jeho fotbalový tým AC Milán právě vyhrál prestižní Ligu mistrů a italský premiér se vyhoupl do čela předsednictví Evropské unie. Člověk, který v polovině osmdesátých let dokázal rozhybat stojaté vody italského mediálního světa, inovátor, maximalista a skvělý řečník, jehož důsledně pěstovaná image si v ničem nezadá se způsoby rockových hvězd. Nejkontroverznější postava západoevropské politické scény, která se dokáže umně vyhýbat soudním obviněním, neštítí se zavést cenzuru v jí vlastněných médiích či na místě propustit nepohodlné novináře. V dynamickém střihu nás tvůrci filmu seznamují s Berlusconiho strmou kariérou a hlavně s nebezpečím, jež parlamentní demokracii hrozí při zneužití médií pro politické a obchodní účely. Je současná Itálie opravdu banánovou republikou, jejíž obyvatele stačí opít na pohled přitažlivým, ale uvnitř notně zplsnivělým rohlíkem?

Obraz nepřítele / Enemy Image

Mark Daniels
Francie
2005 / 92 min.

Režisér Mark Daniels natočil ve francouzské produkci dokument mapující mediální strategie zobrazování války v amerických televizích. První reportážní fotografie z bojiště je datována už občanskou válkou – tehdy způsobila otřes stejně jako o něco později první poprava vietnamského vězně, kterou američtí diváci viděli na televizních obrazovkách přímo ve svých obývacích pokojích. Taková otevřenost ale pro americké válečné zpravodajství není vůbec typická. Největší rozmach televize a válka ve Vietnamu se odehrávaly ve stejnou dobu. Záběry z války zvyšovaly sledovanost a na jejich základě pak lidé demonstrovali proti nesmyslnosti obětování amerických vojáků pro jinou zemi. Z ukázek tehdejšího vysílání a z poznání, jak se lišilo v amerických a evropských televizích, jasně vyplývá snaha amerického zpravodajství ukonejšit obyvatele USA tím, že je přesvědčí o neporazitelnosti armády a o hrdinském charakteru vojáků bojujících s nepřítelem bez tváře, s kterým se potom nemůže nikdo ztotožnit. Aby předešel prosakování nežádoucích obrazů války, kontroluje od té doby Pentagon pod záminkou bezpečnosti pohyb novinářů. Americké úřady se z této války poučily: médiím začaly vstup do válečných oblastí co nejvíce komplikovat a mediální výstupy se snaží kontrolovat. Do zpravodajství pronikají hollywoodské stereotypy, jaké vidíme v akčních filmech, které dobře slouží k mytizaci armády jako koncentrace americké síly. Pohled, jakým vidí válku Američan, se podobá zážitku diváka epického válečného filmu. Obraz nepřítele však nevypovídá pouze o Americe – má nadčasovou a nadnárodní platnost, dotýká se všech možných konfliktů druhé poloviny 20. století.

Proklaté karikatury / Bloody Cartoons

Karsten Kjaer
Dánsko
2007 / 53 min.

Když v září 2005 dánský deník Jyllands-Posten uveřejnil sérii karikatur proroka Mohameda, odstartoval nevidané protesty v celém muslimském světě. Intenzita a organizovanost demonstrací vzbudily otázku, zda jsou skutečně pouze spontánním vyjádřením nevole muslimů. Dánský investigativní novinář a dokumentarista Karsten Kjaer se pokusil zjistit, kdo mohl mít zájem na masivním rozšíření protestů a eskalaci nenávisti vůči Západu. Při rozplétání pavučiny událostí, které následovaly po otištění karikatur, natočil desítky rozhovorů. Hovořil s duchovními zodpovědnými za podněcování násilí, setkal se s demonstranty, kteří vypalovali ambasády, zpovídal novináře i vydavatele novin. Navštívil Libanon, Sýrii, Írán, Turecko i Katar. Stále častěji si přitom kladl otázku, kde leží hranice jednoho z pilířů demokracie – svobody projevu. Kjaerův film Proklaté karikatury tak dalece přesahuje horizont reakcí na Mohamedovu kresbu. Vypovídá spíše o problémech pramenících z odlišnosti hodnot, nepochopení a vzájemné intolerance, podpořených navíc manipulováním informacemi a účelovým zneužíváním lidí.

Dějiny, film a lidská práva Skripta

© Člověk v tísni, o. p. s.
Všechna práva vyhrazena.

Koordinátorka: Šárka Maroušková

Odborní poradci a editoři odborných textů: Blanka Čechová, Michal Kopeček

Autoři: Jan Cebe, Blanka Čechová, Tereza Hendlová, Sylva Holubová, Ondřej Klípa,
Jiří Kopal, Michal Kopeček, Markéta Křížová, Pavel Uhl, Filip Tesař, Václav Veber, Kateřina Werkman.

Grafický návrh: Bohdan Kofila Heblík

Sazba: František Dlabač

Jazyková úprava: Andrea Bláhová

Mezinárodní festival dokumentárních filmů o lidských právech Jeden svět

Člověk v tísni, o. p. s.

Šafaříkova 24

120 00 Praha 2

<http://www.dejinyfilmalidskaprava.cz>

<http://www.jedensvet.cz>

<http://www.clovekvtsni.cz>

The publication and the project was funded by the Foundation
"Remembrance, Responsibility and Future", Germany.

